

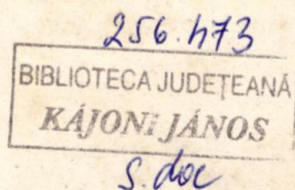

DEÁK-ALBUM

EMLÉKKÖNYV

A tiszta jövedelem 10 százalékát «Deák=alapítvány» czimmal az irói segélyegylet kapja.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAQYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

Budapest, 1876

EVANGELIUM

TARTALOM.

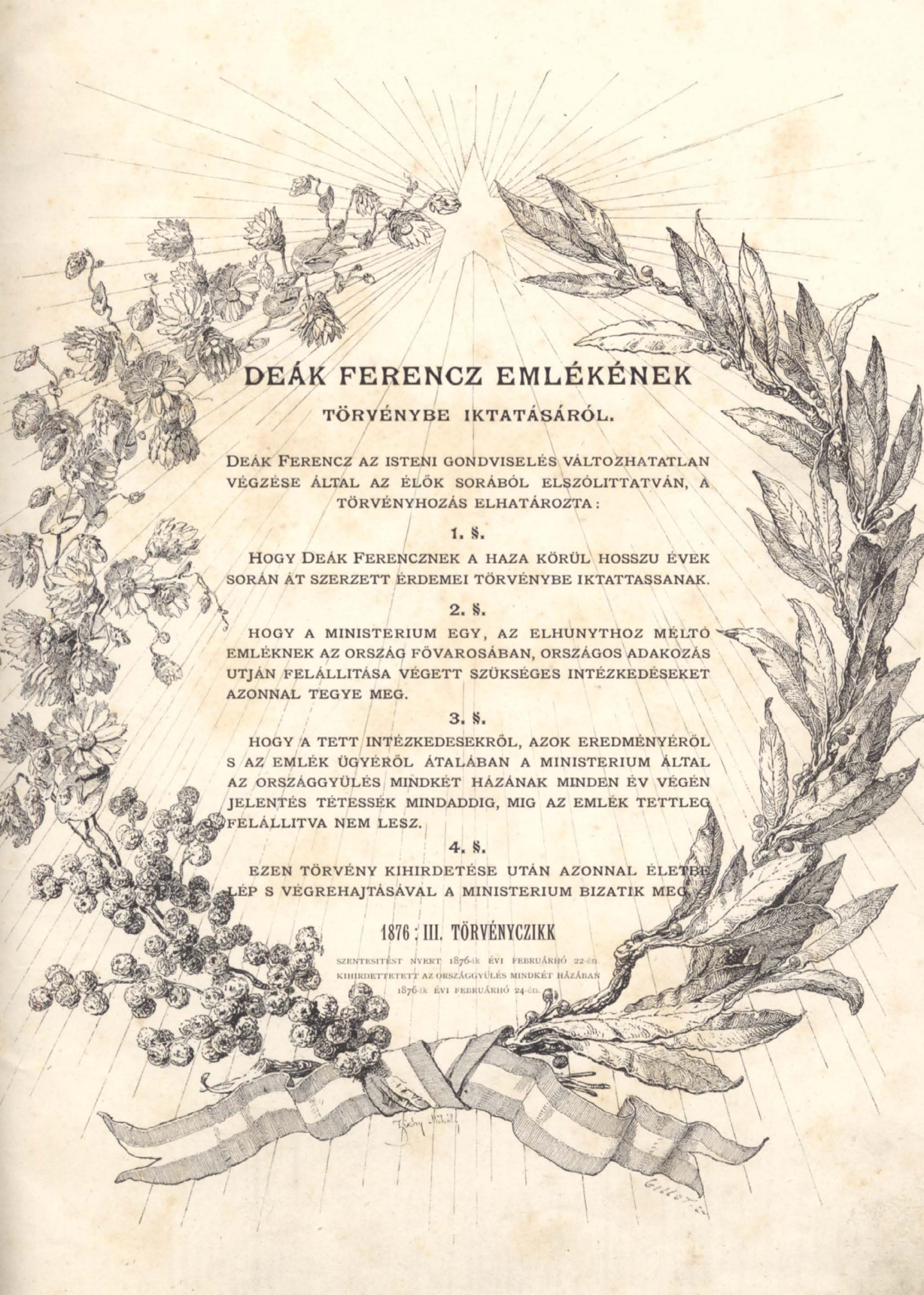
Törvénczik. (Zichy M. rajzával.)

ELSŐ RÉSZ.

	Lap
Nyílt levél a szerkesztőhöz	b. PODMANICZKY FRIGYES 3
Deák Ferenczet hol láttam először?	DEGRÉ ALAJOS 5
Deák Ferencz halálára (Zichy M. rajzával)	ZICHY ANTAL 9
Deák Ferencz társadalmi hatása (Zichy M. rajzával)	SALAMON FERENCZ 11
Régibb és újabb költemények	ZAY SÁNDOR 15
1. Deák Ferencz	VÖRÖSMARTHY M. 15
2. A zalamegyecieknek	VÖRÖSMARTHY M. 15
3. Deák szava és deák szavak	GARAY J. 15
4. Deák Ferenczhez. (Emléklap)	BAJZA 15
5. Áldomás Deák Ferenczre	GARAY J. 16
6. Deák Ferenczhez	SZABADOS JÁNOS 17
7. Deák Ferencz halálára	CSEPREGHY FERENCZ 17
8. Az első éjjel	KOMÓCSY JÓZSEF 18
Látogatás Deák Ferencznél P.-Sz.-Lászlón (két képpel)	HALÁSZ IMRE 19
A lakat (Zichy M. rajzával)	ZICHY ANTAL 24
Czipruslombok	
1. Deák Ferencz halálára	TÓTH KÁLMÁN 31
2. Deák Ferencz ravatalánál (képpel)	ÁBRÁNYI EMIL 31
3. Deák sirja	SZÁSZ KÁROLY 33
4. Deák Ferencz emlékezete	KOMÓCSY JÓZSEF 34
Emlékezés Deák Ferenczre	HAJNALKA 35
Deák Ferencz mint szónok. Aesthetikai tanulmány. (Zichy M. rajzával)	NÉVY LÁSZLÓ 38
Gondolatok Deák Ferencz ravatalánál } költemények	PAP GÁBOR 45
Deák Ferencz emlékezete	FRANKENBURG ADOLF 47
Egy kis adat a kiegészítés stádiumából	VÁRADY GÁBOR 49
Apróságok egy nagy emberről	b. JÓSIKA KÁLMÁN 53
Deák Ferencz a pártok fölött	
Női könyvek	
1. Deák Ferencz halálára	HAJNALKA 56
2. Mikor temették	ATALA 56
3. Az utolsó koszorú	B. B. VILMA 57
A Nedeczky-család	K—O—Y A—S. 60
A nagyság terhe	BOROSTVÁNI NÁNDOR 63

MÁSODIK RÉSZ.

Deák Ferencz. (Jellemrajzi vázlat.)	ÁLDOR IMRE 69
Deák Ferencz mint szónok. (Politikai szempontból.)	VISI IMRE 85
Deák Ferencz a társaságban	BALÁZS SÁNDOR 95
Deák Ferencz aranymondataiból	* * * 99
Adomák	* * * 107
Könyvészeti adalék	ABAFI LAJOS 109

DEÁK FERENCZ EMLÉKÉNEK TÖRVÉNYBE IKTATÁSÁRÓL.

DEÁK FERENCZ AZ ISTENI GONDVISELÉS VÁLTOZHATATLAN
VÉGZÉSE ÁLTAL AZ ÉLŐK SORÁBÓL ELSZÓLITTATVÁN, A
TÖRVÉNYHOZÁS ELHATÁROZTA:

1. §.

HOGY DEÁK FERENCZNEK A HAZA KÖRÜL HOSSZU ÉVEK
SORÁN ÁT SZERZETT ÉRDEMEI TÖRVÉNYBE IKTATTASSANAK.

2. §.

HOGY A MINISTERIUM EGY, AZ ELHUNYTHOZ MÉLTÓ
EMLÉKNEK AZ ORSZÁG FŐVÁROSÁBAN, ORSZÁGOS ADAKOZÁS
UTJÁN FELÁLLÍTÁSA VÉGETT SZÜKSÉGES INTÉZKEDÉSEKET
AZONNAL TEGYE MEG.

3. §.

HOGY A TETT INTÉZKEDESEKRŐL, AZOK EREDMÉNYÉRŐL
S AZ EMLÉK ÜGYÉRŐL ÁTALÁBAN A MINISTERIUM ÁLTAL
AZ ORSZÁGGYÜLÉS MINDKÉT HÁZÁNAK MINDEN ÉV VÉGÉN
JELENTÉS TÉTESSEK MINDADDIG, MIG AZ EMLÉK TETTLEG
FELÁLLITVA NEM LESZ.

4. §.

EZEN TÖRVÉNY KIHIRDETÉSE UTÁN AZONNAL ÉLETBE
LÉP S VÉGREHAJTÁSÁVAL A MINISTERIUM BIZATIK MEG.

1876. III. TÖRVÉNYCZIKK

SZENTESITEST NYERT 1876-ik ÉVI FEBRUÁRHÓ 22-ÉN.
KIHIRDETETETT AZ ORSZÁGGYÜLÉS MINDKÉT HÁZÁBAN
1876-ik ÉVI FEBRUÁRHÓ 24-ÉN.

ELSŐ RÉSZ.

NYILT LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ.

Tartózkodással engedek ön szives felhívásának, mert nem érzem magam feljogosítottnak arra sem tehetségeimnél, sem a megboldogult irányában létezett csakis barátságos, de nem benső viszonymnál fogva, — hogy DEÁK FERENCZ elhunyt hazánkfiára vonatkozólag oly adatokat tudnék vagy képes volnék közölni, melyek a nagy férfi emléket, bár szerény alakban, de mégis nevéhez méltón megörökíteni volnának hivatva.

Nem túlszerénység, hanem igaz benső meggyőződés mondatja velem e szavakat, — mert én DEÁK FERENCZ-et sokkal nagyobb embernek tartottam mindenkoron s minden viszonyok között, mint igen sokan azok közül, a kik az utólagos dicsőhymnusok elzengésére ugyan mindenkor készek valamely emberi nagyság irányában, — de annak művei megítélésében s az azok iránti tisztelet, elismerés s hála kifejezésében, vajmi gyakran tettekben, a dics-hymnussal nem épen összhangzó tevékenységet fejtenek ki, mely tevékenység azután az elfogulatlanul ítélők előtt inkább önös célokat rejtő túlhév, mint valódi férfias tisztelet, ragaszkodás s hála gyanánt tűnik fel.

Azon néhány adat, — helyesebben mondva eszme, — melyet a nemzet nagy halottjáról ide leírok, nem akar más lenni, mint azon egyszerű munkás műve, a ki az egyiptomi gulák keletkezését napszámoskodása által segítette elő.

DEÁK FERENCZ a tudományos műveltség, a jellemszilárdság, az előítéletektől ment nemes egyszerűség jelképe gyanánt tündöklött mindazok előtt, a kik vele az életben gyakrabban érintkeztek. — Más részről nem lehet tagadni, hogy birt épen annyi s azon büszkeséggel, mely természetszerű kifolyása fenn elősorolt emé ritka tulajdonainak.

A ki hazánkat ismeri, kénytelen lesz bevallani, hogy alig létezik ország, melynek lakosai, a napszámostól kezdve a herczegig, annyira alá volnának vetve a társadalmi előítéleteknek, mint édes hazánk fiai; — innen van az azután, hogy minden ujítás, de leginkább az egyszerű s hasznos ujítás, legtöbb ellenzésre talál s legnehezebben honosodik meg.

Az 1861-ik évben DEÁK FERENCZ szerfelett megkedvelte hosszas nyári pesti időzése alatt a városligetet. Az öreg Breitner, egyik legleleményesebb bérkocsimestere az akkori időnek, első volt, ki a nyílt, ernyő nélküli társaskocsikat léptette életbe. De ez ujítás csak nagyon nehezen kapott lábra, mert a legtöbben restelték s tekintélyökkel összeférhetlennek tartották valamely idegen emberrel ülni egy és ugyanazon kocsiban. Breitner megkeresé DEÁKOT, tisztelné meg társaskocsiját s használná azt a ligetbe való délutáni kirándulásai alkalmával. Az öreg ur szívesen engedett kérésének s egy délután kivonultunk néhányan a Deák-térre — akkor még Szentér — s DEÁK FERENCZ társaságában Breitner uram társaskocsiját elfoglalva, kihajtottunk a ligetbe.

E naptól kezdve — néhány megrögzött ósdi különcz kivételével — általánosan elfogadott divattá vált az e társaskocsikban való közlekedés; Breitner uram, mikor a ligetben egylovassal kocsijáról nézte, mint szivarozik az öreg ur a félkezű honvéd székén, a körönd ama legnaposabb s disztelenebb helyén, nem egyszer dicsekedett, mondván: «Dem alten Herrn haben wir sehr viel zu verdanken».

DEÁK FERENCZ szónoklata olyan volt mint Mozart zenéje, a ki hallotta őt szónokolni, a ki végighallgatta egymásból folyó érveléseit, tiszta, folyékony, egyszerű nyelvezetét, páratlan erejű, de minden sallangtól ment mondatait, olyannyira egyszerűnek és igaznak találta mind azt, hogy szinte meg volt győződve arról, hogy ő mind ezt épen úgy elmondhatta volna s csak azon csodálkozott, hogy e találó érveket valamely beszédében már régebben fel nem használta.

De az így gondolkozó azután, ha leült s beszédet irt — vagy nekikészült s beszédet mondott el, melyben a DEÁK beszédjéhez hasonlóan mindent egyszerűen, találóan, helyesen s igazán kifejező modorban akart visszatükrözni, — belésvolt s csakhamar átlátta, hogy a DEÁK szónoklatával csak egy ember bír széles e hazában, s ez DEÁK FERENCZ maga!

DEÁK FERENCZ beszédeit, valamint Mozart zenéjét, mintaképek gyanánt tanulmányozni kell, lemásolni lehet azok egyes részeit, de utánozni soha semmi esetben, — mert mindkettőnek művészete a gondolatok gazdagságában s azon fenséges egyszerűségben rejlik, melylyel magasröptű eszméiket a szónoklat vagy a zene által megörökíteni tudták.

DEÁK FERENCZ a szónoklat terén épen úgy mint Mozart a zenészet terén — e fenséges egyszerűségek által utolérhetetlen eszményképek gyanánt fognak tündökölni mindaddig, míg a szónoklatért lelkesülni s a zenéért hevülni képesek lesznek az emberek.

Néhány évvel ezelőtt hosszabbban beszélgettem volt az öreg urral a temetkezésekről általában, s különösen azon fényüzésről, mely jelenleg e szertartás körül lábra kapott.

E tekintetben is a lehető legnagyobb egyszerűség mellett nyilatkozott s nem tudta helyeselni a külső gyászjelek ama túlhalmozódását, mely a bálványimádást közelíti meg.

Páratlanul egyszerű temetése közben gyakran felmerültek lelkemben eme szavai, — de egy nemzetre ráparancsolni még DEÁK FERENCZ sem tud mindenkoron, s így ez esetben a providentialis férfi, a mint őt néhai NYÁRY PÁL nevezni szokta, átszellemült emléke nem fogja zokon venni a hon milliósainak, ha végtisztessége életben táplált eszméivel nem egészen összehangzóan, de szívből fakadó odaadással volt rendezve.

Budapest, 1876. márczius hó 24-én.

PODMANICZKY FRIGYES.

DEÁK FERENCZET HOL LÁTTAM LEGELŐSZÖR.

Ne bántsátok, ne gúnyoljátok azt a jó táblabíró-világot, az adott a hazának szilárd jellemű, vasakaratú, nagy szívű s lángeszű történelmi férfiakat; az nevelt hazaszeretetben s lelkesedésben felülmulhatlan ifjúságot, ifjúságot, melylyel az 1848 volt megteremthető.

Én szívörömmel szeretek visszagondolni azon időkre. Az ország fiatalsága egy családot képeze; ezren s ezren évenként összejöttek a fővárosban, mint a királyi tábla leendő, vagy pedig már felesküdt jegyzői, kik közt összetartás, hazafias szellem, s a nagyok iránti hódolat képezé a testvéries kapcsot, s aztán szétoszlottak a megyékbe tovább fűzni ezt a láncolatot, s terjeszteni a közös szellemet. Az ország minden megyéinek fiatalsága szabadelvű ellenzéki volt, s a legkormánypártibb megye ifjúsága is egy-két ellenzéki szónok (mert ilyen akadt mindenütt) körül csoportosult.

Olvastuk a «Kelet Népét», a «Felelet a Kelet Népére» című röpiratot könyv nélkül tudtuk. KOSSUTH LAJOS-nak majd szivemelő, sokszor kebelrázó, majd meg a hideg észhez szóló vezércikkeit, melyekben annyira ragyogtak a magasztos eszmék, emelkedett hazafiság és tündöklő szellem, s melyek örökké varázserejű tollának szépségeivel voltak írva, magunkba szívtuk mint az egyedül éltető léget. Tudtuk, melyik megyében mikor van az évnegyedes közgyűlés, a honnan barátaink az ellenzék szónokainak beszédeit szétküldözgetni siettek, a melyeket egymástól leirogatva, alig találkozott megyei fiatal ember, kinek remek beszédgyűjteménye ne lett volna.

Ha visszagondolok, midőn 1841-ben Zalamegye egyik közgyűlésén valamely alárendelt kérdésben, ha jól emlékszem: a mezei rendőrség iránt DEÁK FERENCZ és DEÁK ANTAL közt véleménykülönbség merült fel, csaknem könyekre fakadtunk a két beszédet olvasva, hogy most a két nagy testvér közt szakadás fog támadni, s akkor mi lesz az ellenzékéből? mi lesz a hazából?

Magamról tudom, miként azok, kiknek még nem volt alkalmuk a pesti életet ismerni, megbámulták az olyan embert, kiről tudták, hogy látta DEÁK-ot, KOSSUTH-ot, SZÉCHENYI-t. Nem hiába bálványoztuk e három nevet már akkor; a későbbi nagy események mindenik számára egy-egy fényes lapot biztosítottak a világtörténelemben.

Századok mulhatnak el, míg ily három nagyság egyszerre magasodhatik ki a nemzet zöméből; egyik-egyik óriás szellemének a Kárpátoktól Adriáig szűk volt a határ, tulszárnyalt országokat, tartományokat, s mindenik világnagyság lőn. SZÉCHENYI a gőz és vizerő mérlegét tartva kezében az ország anyagi felvirágzásán fáradozva, azt a polgárosult államok színvonalára törekszik emelni; DEÁK FERENCZ a béke olajágával szellemi hódításokat tesz, s az önkény szuronyai ellenében a tudomány, jog- és becsületesség fegyvereivel küzd; KOSSUTH

LAJOS a szabadság zászlójával, elragadó szónoklatával, hatalmas eszével, s hazáért lángoló szívével nem csak a vén Európát, de még az új világreszeket is megrázkodtatá.

Mindhárman az eszményiségig önzetlenek; SZÉCHENYI, mert gazdag volt, sajátjából áldozott sokat a hazának; DEÁK FERENCZ-től egy korona sorsa függött, s ő mégis mint szerény körülmények közt élő egyszerű polgár költözött jobblétre; KOSSUTH LAJOS kezében egy ország kincse s hatalma volt, s ő mégis ma szerény elvonultságban eszi munkával szerzett kenyerét.

Nem szobor, oltár illet meg ily kiváló jellemeket!

1841-ik év Szent-István törvénykezési ülésszakra a táblai jegyző esküt letenni szintén a fővárosba érkezém.

Ilyen terminusok alkalmakor Pest hasonlita egy kerthez, melybe tavaszkor a kertész csoportozatokba kirakja virágait az üvegházból; az utcák pezsegetek, a nemzeti színház megtelt, a kardok csörögtek, a zene szólt, s vidámság, ifjú életkedv harsogott föl mindenfelé. — Az ország virága, a jövő nemzedék színe-java jött össze.

Ha elgondolom, ha visszaemlékszem minő érzelmek dagaszták akkor keblemet, minő reményektől hevült szívem, s a képzelet mily nyargalódzást vitt véghez agyamban! Találkoztam oly pályatársimmal, kikkel ekkoráig leveleztem, anélkül, hogy valaha egymást láttuk volna; azonnal benső barátokká levénk; szemeimet az emelkedő ifjú Pest szépségein legeltethetém, s pillanatról-pillanatra lestem az alkalmat, hogy mikor és hol láthatom meg a haza legnagyobb férfait, a nemzet legmagasztosabb szellemeit? tovább legmerészebb vágyaim sem terjedtek.

Lajos napja előestéjére az összesereglett ifjuság KOSSUTH-nak nagyszerű fáklyásmenetet tervezte. A tartandó szónoklatra pályázat lőn hirdetve, s a megbirálásra ERDÉLYI JÁNOS, GARAY és VACHOTT kérettek fel.

Engem is megszállt a láz, vagy ihlet, s egy beszéd készítéséhez kezdtem. — Lelki szemeim előtt lebegett az a tenger ifjuság, mely most Pestet előzönlé; az a sok deli alak, értelmes fő és szellemet sugárzó szemek mind azt látszottak nekem mondani: nem te, mi vagyunk a kitüntetésre hivatva. Ám legyen — gondolám, ily téren maga a versenyzés is dicsőség. Aztán irtam, inkább érzelmeimnek adva kifejezést, mint csak távolról is arra gondolva, hogy a kitüntetés, KOSSUTH LAJOS-t üdvözölni, engem érhetne.

A bírálók a beszédet megválaszták, s a jelígis levél felbontatván, száz-száz ifjú éljenzé nevemet.

E pillanattól fogva nem jártam Pest kövezetén, hanem Pest felett a felhőkben.

Roppant izgatottság közt éltem át az időt másnap estig, amikor diszbe öltözve megjelentem a kitűzött helyen.

Az uri utca el volt lépve ifjusággal, s tíz percczel megjelenésem után hat-hétszáz szövétnek lángja lobogott.

Zeneszóval megindult az imposans menet. A szép-utca egyik kétemeletes háza előtt nagy körben lángfalat képeze a tömérdek égő fáklya, a kör közepette álltam én. Egyszerre átellenemben megnyílik a lángfal, a zenehangok közé dörgő «éljen!» vegyül, s én bálványunkkal szemközt álltam. A jelenet oly elfogulttá tőn, hogy a hang torkomon akadt volna, ha e pillanatban kell megszólalnom; szerencsémre még darabig a zene időt engede magamat összeszedni. Midőn a nagy hazafira emelém tekintetemet, szemeiben a nyájas olasz égélj szép kék eget képzeltem dregenni. Soha sem láttam oly szelid, mondhatnám ábrándos és sokat mondó szemeket. Bizalmat és bátorságot öntöttek belém.

Mély meghatottsággal és szent érzellemmel üdvözöltem őt.

Azután megcsendült az a varázshatású bűbajos hang, mely a sziveket tartá rezgésben, míg beszédének magasztos tartalma s eszmegazdagsága az elméknek nyujta szellemi kincseket.

Beszélt a hazáról, hazafiui kötelességekről s az ifju nemzedék hivatásáról, de úgy, hogy ékes-szólása, főkelt szelleme lelkeinket magával ragadá. Alig hiszem, hogy lett volna köztünk kebel, mely ne azt érezné, s agg, mely ne azt gondolná: esküszöm, hogy szeretni s védni fogom a drága hazát.

KOSSUTH távozott, de a lelkesedés kitörései nem akartak véget érni.

Az emelet ablakai felnyitlak, s ott megjelent KOSSUTH LAJOS, mellette pedig egy erőteljes férfi, jóságot sugárzó arczával, s nyugalmas mélységet kifejező szemeivel.

Egetrázó «éljen DEÁK FERENCZ!» dördült el a sokaság ajkain.

DEÁK jószívuileg mosolyogva, karjára emelé a kis KOSSUTH FERENCZ-et.

Igy láttam együtt s egyszerre a két nagy hazafit.

Nem tudom: a felizgatott képzelet játéka volt-e, vagy az ablak üvegein megtört szövnekláng viszfénye, de annyi igaz, hogy a két főt, mint valami szentekét dicsfénykörö-zettel láttam.

Ki hitte volna közölünk akkor, hogy e két nagy sziv ne együtt dobogjon a sírig, hogy e két lángelme ne együtt világítson a nemzet haladó utain, s e két magasztos ajk ne egyenlő igét hirdessen a haza boldogítására?!

Rég volt; válságos idöket éltünk át azóta, s akkori pályatársaim közül sokakat elsöpört a vihar.

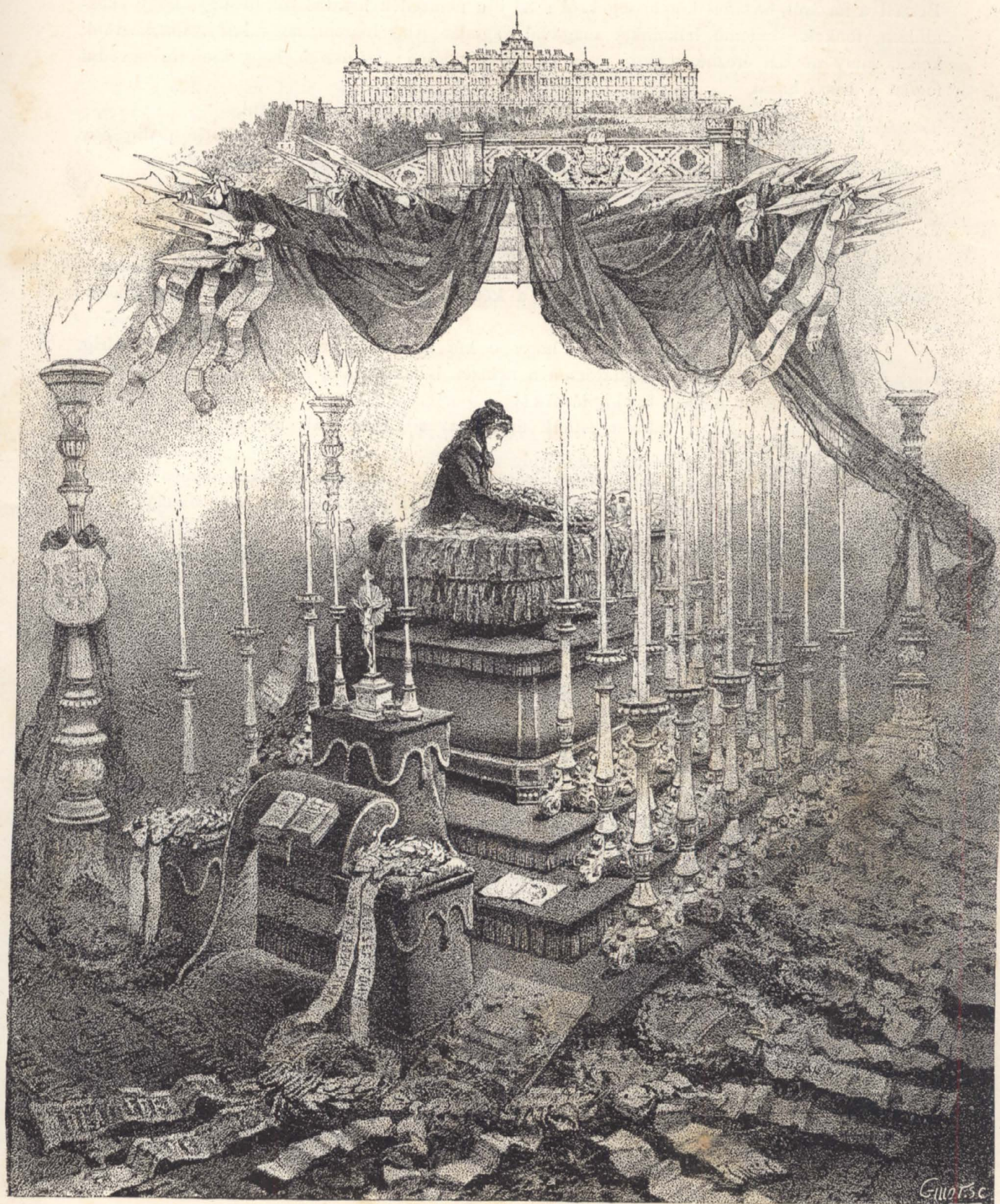
A haza két fénylő csillaga eltérő irányba kezde világítani, s a két, nemes barátból nemes ellenfél lőn. Nagy maradt mindkettő, az eszményiségig önzéstelen, s az önfeláldozásig hazafi mindkettő.

Nem szégyenlem bevallani, hogy szemeim könybe lábadtak, midőn a nagy DEÁK FERENCZ KOSSUTH LAJOS-nak a nemzet színe előtt az országházban oly emelkedett meleg-séggel adá az elismerés koszoruját. És viszont DEÁK FERENCZ koporsóján minden értékes koszorúk közt legnagyobb jelentőségűnek tartom a kis czipruslombot, melyet KOSSUTH LAJOS szentelt rá.

Nincs oly nemes ércz, melyből e három szellemóriásnak a nemzet elég méltó szobrot emelhetne. Állítsanak szobrot hősöknek, hadvezéreknek, Krupp és Uchatius ágyuk feltalálóinak, hirneves művészeknek, nagy diplomatáknak, de KOSSUTH LAJOS, DEÁK FERENCZ és SZÉCHENYI ISTVÁN oly tünemények, kiknek Pantheont kellene emelni három oltárral, melyek egyikén a szabadság zászlója, másikán a béke olajága, a harmadikán pedig a haladás jel-vényei mutassák meg a világnak, hogy mi szent e nemzet előtt?

Századok után századok enyészhetnek el, mig Magyarország egén ismét három ily csillag fog egyszerre tündökölni.

DEGRÉ ALAJOS.

DEÁK FERENCZ HALÁLÁRA.

(Képpel.)

Kimondva volt az ítélet felettünk,
Hogy itt hagysz minket, haza atyja Te!
Jól tudtuk, el kell tégedet temetnünk;
Csak azt nem tudtuk, ma vagy holnap-e?
Hogy bölcs tanácsid már hiába várja
A honnak annyi aggódó fia,
Hogy az országnak nincsen már Deákja,
Hajh! mindegyünknek kellett tudnia.
Te is ott voltál nemde, jó királyunk?
Élő halottunkat siratni, láttunk! . . .

Készülünk kelle a szörnyű csapásra;
Mégis váratlan ért az s ugy lesújt,
Mint egy világnak összeroskadása,
Hol mentő kart felénk vajon ki nyujt?
Mindenki sir, magába rejtve könnyét;
Ne kérkedjék gyászával senki se.
Halkan emelje e sír szent göröngyét
Bármelyikünknek bucsuzó keze:
Csekély rész jut csak egyre ily keservből,
S leroskad mégis mind a nagy tehertől!

Szép pályabére egy emberéletnek,
Édes vigasz sok mérges nyilakért,
Ha kit kis körben is megemlegetnek,
S rámondják, hogy nemcsak magának élt;
Szebb, hogyha tágasb körben szól dicséret
S elismerés bár hűlt tetem fölött:
Dicső, ha egy szó, — egy tett közkinccsé lett,
Ha sors áldása vagy csapási közt
Egy láng «szózat»-nak érezzük sugalmát,
Nagy «eszmék»-nek ülhetjük diadalmát.

De hátha egy nagy nemzet örököltü
Létének füzte hozzá napjait!
Ha annyi sok jelesek közt ez egy hű
Nevével tölti be évlapjait!
Ha büszke Bécs gyászt ölt, versenygve vélünk
Ez egyért, a mit tőlünk irigyelt,
S a külföld részvételt küldvén minékünk,
Washington, Lafayettet emleget:
Sebzetlenül itt ah, mely szív maradna?
S enyhülne most, vigasztaló szavakra?

S míg Adriától a Kárpát tövéig
Hullámszik a nép Budapestre fel,
S egy jajkiáltás hangzik szerte végig:
A ravatalnál itt, ki térdepel?
És föl a lépcsőn viszi koszoruját,
S érinti véle halottunk szívét? . . .
Ő az, ki érti népe minden buját,
S letörli s együtt sirja könnyűjét! —
Van-e dicsőbb, mint egy hon atyja lenni?
Hacsak nem: azt hű anyjaként szeretni!

Hol fejedelmek nyujtnak koszorukat,
A polgárkoszoru ott becsesebb:
Mert vajmi ritkán járnak ám egy utat;
S ha járunk mi, az a Te érdemed!
Ki méltón fog majd Téged ünnepelni,
Hozzád hasonló nagy szellem lesz az.
Klió vésűjét kell kezébe venni,
S oly szép lesz mind a mit mond, mily igaz.
Elhangzik addig gyenge szózatom, csak
Jel volt, hogy nem csak a nagyok sirattak.

És majd ha eljön «egy jobb kor», a melyről
Le nem tévél borusabb napokon,
S kikél a mag s a dús aratás megnől,
A melyet elvetél e talajon;
Ha semmi álfény nem heviti keblünk,
Ha férhjellem, törvénytisztelet,
S a kötelesség hű érzéke bennünk
Példád nyomán ver biztos gyökeret:
Akkor leszen csak, nagy polgár! Tenéked
Magyar földön a legméltóbb emléked.

ZICHY ANTAL.

DEÁK MINT EMBER

ÉS

MINT ÁLLAMFÉRFI.

DEÁK FERENCZ TÁRSADALMI HATÁSÁRÓL.

DEÁK FERENCZ temetésének nagyszerűsége nem a pompa és fény által tűnt ki, hanem hogy csakugyan egész Magyarország részt vett benne. Alig volt valakinek méltóbb temetése. Sem igen sok, sem igen kevés nem volt az, a mivel nagy embere koporsóját körülvette a nemzet. Az ország mindennemű testületeinek hivatalos megjelenése is az önkényesség jellemét viselte — mert a gyászolt férfiú semmiféle hivatalos állást nem foglalt el.

Azonban DEÁK temetése, ha elképzeljük is mellőle az állam politikai és társadalmi testületeinek minden képviselőjét, mint magánember temetése is egyike lett volna a legritkább és meghatóbb látványoknak.

Szorosabb értelemben vett családot nem hagyott maga után, s mégis valódi családias érzelmekkel veszi körül koporsóját férfiak és nők oly nagy száma, mint egy hajdani patriarcha ravatalát, kik kinos aggodalmakkal virrasztottak, ápolva őrködtek mellette, mondhatni együtt szenvedték vele végig hosszas, kinos betegségét, s vetélkedve igyekeztek enyhíteni szenvedéseit, oly önfeláldozással, melyhez egyáltalán nem férhet a családokban előforduló öröklési elsőbbség fölötti versenyzés gyanuja.

DEÁK családja, kevés számú közelebbi vagy távolabbi rokont kivéve, kikhez szives rokoni érzelmekkel volt mindig, az ország minden részéből ujonczozta magát. A Dunán tul, a Felvidék s Erdély nemeslelkű képviselőket birt ezen család kebelében.

Nem szándékom elősorolni, mert a nagy szám miatt könnyen a kifelejtés hibájába esném. Csak egyet emelek ki, a kiről mentül ritkábban volt említés téve nyilvánosan, annál méltóbb most az ország színe előtt lerónunk a hála és rokonszenv adóját.

Számos éveken át legállandóbb, legbelsőbb meghittje gróf MIKES JÁNOS volt, — ki sem politikában, sem irodalomban szerepet nem vitt, — sem pedig a főuri körök szokott foglalkozásaiban és szórakozásában nagy részt nem vett, hanem független önállóságát s minden gondját arra fordította, hogy az öreg mellett egy valódi édes testvér helyét pótolja, úgy hogy a MIKES név a történelemben már mint a legönzéstelenebb, önfeláldozóbb ragaszkodás példája van megörökítve.

Ki ne emlékeznék a mult század MIKES KELEMEN-ére, a «Törökországi levelek» halhatatlan szerzőjére, — a ki RÁKÓCZY FERENCZ-et önkénytesen, s minden politikai ok nélkül, csupán a fejedelem személye iránti benső vonzalomból kísérte külföldre, s kitartott mindvégig ama hosszú és unalmas számkivetésben oldalánál? — Ily nemes önfeláldozás, ily emberek ragaszkodása egymagában is elég bizonyság tárgyának nemesszivűségéről!

De nemcsak egyik fényes oldal e nemesszivűség az elköltözött emlékezetében. Ez központja minden nagy tulajdonainak s netaláni fogyatkozásainak, sőt a ki ezt nem érti, nem

birja fölfogni azon utat és módot, melyen oly elvitázhatlan vezérszerepet birt játszani hazánk egyik legkritikusabb korszakában — 1850-től 1867-ig, mely életrajzában is egészen új, egészen külön korszak.

DEÁK rendkívüli hatásának titka, bármily kiváló, hatalmas szónok volt, nem nyilvános szónoklataiban, s még kevésbé, különben is gyér, irodalmi fellépéseiben, — hanem *társadalmi* működésében áll.

Ujat teremtett Magyarországon a társadalomban is. A mit gróf SZÉCHENYI lóversenyeivel, casinóival, színházával stb. csak hiányosan tudott elérni, hogy Magyarországon magyar társadalmi életet teremtsen, azt DEÁK teljesen elérte sokkal egyszerűbb eszközökkel, csupán egyéniségének varázserejű vonzásával. — Elég volt neki téli szállásra az «Angol királynőben» megtelepedni — hová a legnagyobb pontossággal minden novembernek 4-dikén megérkezett Pusztá-Szt.-Lászlóról, — hogy az összes közértelmiség, főrangúak, papok, írók, helybeli és vidéki táblabírák körülötte seregelenek. Ő volt központja a honnmaradt magyar emigrációnak.

A mi Franciaországban oly gyakori eset, hogy a *salon*-ban döntenek el az ország legfontosabb ügyei, az történt a mult évtizedekben Magyarországon, — csak hogy itt nem nő, hanem egy mind észre, mind akaratra, mind hazafiságra nézve hatalmas egyéniség volt a szóvivő és hangadó.

A DEÁK alkotta salon különbözött talán a világ valamennyi salonjától. Nemcsak abban, hogy mindig és mindenkinek nyitva állott, hivatlanul jártak oda, s adták egymásnak az ajtót nagy és középszerű emberek, mágnások és proletáriusok; hanem különbözött főképen hangra és szellemre nézve.

Nemcsak otthon találta magát nála minden rendű és izlésű ember, hanem a baráti bizalomnál is több volt az uralkodó hang. Az a családi kedélyesség, az őszinte szivesség, az egyenes egyszerűség, mely a régi magyar táblabíró páratlan vendégszeretetét jellemezte, uralkodott körében. A mily kisded volt salonnak Angol-királynőbeli két szobája, oly nagy volt az ő szíve, mely a haza minden valamirevaló gyermekét be tudta fogadni.

Ime, a nem csupán uri, hanem valódi magyar, s valóban *emberi* salon, mely habár azon kiadásban, mint DEÁK rendezte, utánozhatlan minta, minthogy sok vonása kiválóan az alkotó egyéni tulajdonainak lenyomata; de alapjaiban vajha megmaradna, s hitünk szerint fenn is kell annak maradnia. Ezen salon hatását látjuk ma is, ha nem épen szélesb körökben, de a törvényhozási testületeink tagjai közti magán érintkezésben. Az idegen a mult országgyűlési pártusákat ha a gyűlésteremben szemlélte, nem birt helyes fogalommal a személyes érintkezések természetéről. Meglepte volna az, a mit a coulissák mögött a folyosókon látott. Itt a pártok egyénei nemcsak megbecsülték egymást, hanem telhetőleg kerülve a politika égető kérdéseit, igen jól megfértek. A kiket az értelem elválasztott, ellenfelekké tett, a kedélyben találtak érintkezési pontokat. Habár talán gyengébbeknél ez némi kárral is jár, a mennyiben az adomahajhászat, enyelgés, tréfa elterelheti a figyelmet az országos ügyek komolyságáról, de megbecsülhetlen haszna van, kivált nálunk, hol a szenvedély s személyes gyűlölködés nagyobb tanácskozó testületeknél könnyen tul árad, s bizonyos esetekben vészhozóvá válhatnak. Bármint legyen ez, aligha tévedek, midőn azt állítom, hogy országgyűlésünk tagjainak mai társadalmi szelleme egyenes öröksége DEÁK salonjainak; mert hiszen DEÁK salonja 67-ben maga költözött át az «Angol királynő»-ből a Deák-clubba, s ennek habituái nem mások voltak, mint az országházbeli folyosók népesítői.

Ha tekintjük magának a nagy államférfiúnak országgyűlési beszédeit, azt találjuk, hogy legtöbbször nem hasonlítanak *oratókhoz*, *speechekhez*. Kivált ha előadva hallotta az ember, hatásuk titkát abban találta, hogy a társalgásbeli, bár higgadt és nyugodt eszmecsere

hangján vannak tartva: inkább ahhoz hasonlítottak, a mit az angol *table-talk*-nak, a francia *causerie*-nek nevez, s a mit magyar köznyelven beszélgetésnek mondanak, mely fegyverét különösen akkor használta, mikor a pártszenvedélyek nagyon neki kezdtek hevülni a harcznak. Nem az ügyvédi pörlekedő, ellenfelét megsemmisíteni akaró érzet, mely az értelemhez akar szólani, de a kedélyre ingerlően hat, hanem az értelem mellett egymás kölcsönös megbecsülésére appelláló irány uralkodott benne. Ugy szólalt meg, s úgy folytatta gyakran, mintha nem egy zsufolásig telt roppant teremben, hanem egy kis baráti körben mondaná el nézeteit, s szándékosan halkította hangját, úgy, hogy a távolabb állók beszéde elejéből sokszor mitsem hallottak. És ez soha sem tévesztette el csillapító hatását. Annálfogva nem áll az, mintha DEÁK csupán az értelem szónoka lett volna, hatalmában állott a hangulat is, melyre majd mindig nemesítőleg hatott.

Egy nagy különbség mindig volt parlamenti fellépése s magántársalgása közt. Itt kifogyhatatlan volt igen találó adomákban, de nyilvánosan nem emlékszem, hogy azokat fegyverül használta volna, holott ha sujtani lett volna célja, akárhányszor széttiporja az ellenfelet, a mennyiben szóval szét lehet tiporni valakit. — Volt más különbség is. Az öreg, bármily áldott szivü, kedélyes volt is, de komoly ügyekben nem értette a tréfát, — négy szem közt s többek jelenlétében — de szűkebb körben éles tudott lenni, sőt néha talán az igazságtalansággal határos szenvedélyességig ment. S épen legmeghittebb hivei részesültek olykor ilyesekben, úgy, hogy ez némi magasb bizalom jelének volt vehető. Azonban ilyes szenvedélyességnek országgyűlési beszédeiben igen ritkán találni csak nyomát is. — Mindezen különösnek látszó tüneményt megfejtí az, hogy nyilvános beszédeivel nem csupán az értelemre akart hatni, hanem az indulatok fékezésére is.

Azon igen számos nyilvános *ovatiók* alkalmával, melyeknek pályája kezdete óta mindig tárgya volt, egészen sajátos, de egészen jelleméhez illő modora volt. A kitűnés és kitüntetés iránt különben ellenszenvvel viseltető nagy férfit korántsem tett óvást, nem volt sem szavában sem magatartásában semmi, a mit álszerénységre lehet vala magyarázni. Ettől oly távol állott, mint a kevélység bármely nemétől. Elfogadta a megtiszteltetést, mint természetet, — nem mint hódolatot, tömjénezést, bálványozást, hanem mint *kedves barátjainak*, polgártársainak, kiknek nagyobb részével baráti, jó ismerősi viszonyban állott, szíves megemlékezését s üdvözlését. S csakugyan, a mi hasonló alkalommal más államférfiúnak szájából roszul hangzanék, nála a viszonzás majd mindig így kezdődött: «*Kedves barátim!*» Oly gyakran használta ily óvatiók alkalmával, hogy rendszerinti ingredientjának lehet mondanunk ezen őszintén érzett eszmét: «A nyilvános pályán munkálkodó embernek legszebb jutalma polgártársainak *bizodalma*».

Igy vitte ő maga társadalmi körének megnyerő, bizalmas hangját a nyilvánosság terére, — míg megfordítva, baráti, társadalmi s mintegy családi köre volt központja gyakran az ország politikájának.

Volt idő, s tartott huzamosan, midőn egyedül az «Angol királynő»-beli salonban vitattattak meg és döntettek el Magyarország életbevágó ügyei. Ez idő a 61-en tuli és 61-en inneni öt-hat év. — Nem hiszem, hogy Bécsben a belügy- és finanszminiszter oly jól tudta volna, mi történik az ország minden részében, mint tudták DEÁK lakásán. Korántsem valami rendezett és szervezett organisatió, valami titkos szövetkezésszerű gépezet volt az, mely az informatiókat szállította. Egészen önkénytesen jutott oda mindennemű érdekesnél érdekesebb ujság és gravamen.

Minden vidék nevezetesebb férfiai Pestre jöve meglátogatták az öreget, ki nagy figyelemmel hallgatta ki a történeteket s tartotta meg emlékezete roppant tárházában biztosabban, mint egy-egy archivumban. Azt lehet mondani, hogy DEÁK tudományát sokkal nagyobb

mértékben a practikus élet, mint a könyvek ismerete tette, s nem volt senki, a ki az ország állapotát csak távolról is annyira ismerte volna, mint ő.

De a politikai actióknak is, mihelyt alkalmas idejük elérkezett, DEÁK salonja volt a kiindulási pontjuk, — s ebben munkatársai, futárai, agensei szintén mind önkénytesen vállalkozó férfiak, kik maguk megerőltetése nélkül alávetették magukat irányadó akaratának és bölcs vezérletének. Hogy ez minden tulajdonképi szervezet, minden formális fegyelem nélkül nemcsak ment, hanem fényes sikerre vezetett, — az csak DEÁK társadalmi óriási hatásának köszönhető. Mint rendesen lenni szokott a politikai actiók terén, a vezérnek gyakran több bajba kerülnek barátjai, mint ellenségei, nagyobb gondot ad saját seregök illő korlátok közt tartása, mint az ellenséggel való megverekedés: úgy DEÁK-nak a tulbuzgalom fékezése, az éretlen kísérletek meggátlása, a kislelkűség felbátorítása, a hiu ábrándok szétosztatása vette igénybe leginkább figyelmét s meggyőző rábeszélését. Mindezt egyedül társadalmi uton tehetette, azon társadalom terén, melyet ő alkotott maga körül, s melyhez a szív és kedély vonzották és bilincseltek az embereket, — az az őszinte baráti és testvéri érzelm, mely a szoros értelemben vett család nélküli DEÁK családját oly számos tagra növesztette, hogy valóban senki sem tudná megmondani, hogy ezen majd mind csak szellemi kötelékekkel összefűzött család hol végződik, s hol kezdődik már az idegen. Ezért szólithatta ő méltán az ország legkiválóbb embereinek egész egy tömegét, midőn hozzá üdvözölni mentek «Kedves barátim» czimmal. Mert még olyanok is tartoznak hozzá, kik vele ritka és kevés közvetlen érintkezésben voltak, s mégis köréhez tartozóknak számítják magukat.

Minden, a ki csak rövid érintkezésben volt vele, a bizalommal vegyült tisztelet érzelmével járul koporsójához, benne többet látva, mint egy országos nevezetességet. Egy minden ízében ép szív és ész, — minden tettében bölcs és nemes lélek, az embernek egy remekül sikerült mintaképe, számos nagynál nagyobb, — mert valódi ember volt, egészen magyar kiadásban.

SALAMON FERENCZ.

RÉGIBB ÉS UJABB KÖLTEMÉNYEK.

Közli Zay Sándor.

DEÁK FERENCZ. . . .

1845.

Alkudtál s mondtad «nem kell a mit ti szerettek,
Vagy nem kell úgy mint élni, szeretni szokás.
Munkabíró lelket kívánok, félni tudatlant,
S félni merőt: a mint a haza jobb ügye hi;
És emberszerető szívet, ha vad indulatokkal
És áleszmékkal küzdeni sikra kelek;
Tűrni viszályt és pártharagot, s ha kerülni lehetlen,
Régi baráttól is tűrni a néma dőfést;
S a mit kezdettem fiatalkori lelkesedéssel,
Arról hálaimát mondani végnapomon.
Mind ezekért a díj, a melyet elérni reményem:
Vajha kicsin legyek a nagy haza hősei közt.»

VÖRÖSMARTY.

DEÁK SZAVA ÉS DEÁK SZAVAK.

Nem hallhatta DEÁK *szavait* termében az ország,
S fájt vala a vesztés a haza rendéinek.
Egy ki nagyot gondolt, s nagy rögtön szóla deákul,
S im az egész gyűlés halla *deák szavakat*.
Melyike, mondjátok, volt kinosb elviselésre:
Nem hallhatni amazt, vagy pedig hallani ezt?

GARAY J.

A ZALAMEGYEIEKNEK.

Nevet kerestek jó ügynek baráti?
Van név: az egy, az osztatlan haza.
Ezzel betelnek szív és ész határi;
Ki hallott ennél szebbet valaha?
Csakhogy ha név, őszinte név legyen,
Ki mely nevet hord, a szerént tegyen.

Viszály ne csapjon a jók táborába,
Habár egy új czim jobban tetszenék.
Nevet cseréljen a gaz és a kába,
Becsületesnek egy jó név elég.
S ha egy a jó cél is, Zala fiai!
Minek két név: legény és atyafi!

Egy név, egy elv s Zalának büszkesége,
Oly férfi, milyen ritkán születik:
Mi kell egyéb mint a jók összesége?
S a vész hatalma rajtunk megtörik.
És ujra ember lesz a gáton ott,
Hol eddig a viszály uralkodott.

VÖRÖSMARTY.

DEÁK FERENCZHEZ.

1845.

EMLÉKLAP.

Sok uj barátunk idvezlése közt
Vedd jó neven egy régi hivedét is,
Kit ifjukorban szív és elvrokonság
Füzének hozzád oldhatatlanul,
Hozzád, te szívnek s elvnek férfja,
Ki annyi évek változása közt
Nem változólag mindig egy valál
El nem feledni régi hived;
Ki egyszerű vagy csillogók sorában,
S mint a mező maggal teljes kalásza,
Üres fejek között igénytelen;
Enyelgő és derült vidám körökben,
Szelid és engedékeny mindenütt,
De ott hajthatlanul kemény, hol úgy
Mellett elszánt csatára kelni kell;
Erős legyőzni észszel szenvedélyt,
S azon kevés jelesbek egyike,
Kik fény s tömjénnel nem kábithatók:
Bátrak hatalmasoknak ellenében,
Fölülállók, ha kell a nép kegyén,
Mert a hazához hűbbek mint magokhoz.

Légy idvez s vedd baráti jobbjomat,
A mely hízelté irni nem tanult,
De nem remegni is ha irni kelle,
Mit a meggyőződés igaznak ismert,
Bár mennyit tett kockára a betű.
Mert hol nem ígér a beszéd sikert,
Lehet hallgatni: ám, ha szólni kell,
Mást nem szabad mint lelkünknek hitét.
Vedd jobbjomat, mely rólad is valót ír,
Megvallva, hogy te vagy hazánknak
Kicsin számu dicső közt egyik,
Kiben a közhit még meg nem csalódott,
S csalódní úgy hiszem nem fog soha,
Mert tetted és szavad erény vezérli,
S a legtisztultabb lángu honfi-szív!
Nem változandó népkegy buboréka;
Nem a hirnév gyarló csillámai.

Ó férfiu, jeles mint egyik a
Nagy hirben élő Róma fénykorából,
A végzettől szép sors jutott neked:
Te birod minden pártoknak bizalmát,
Kiket meggyőződés, nem bűn vezet.
Rád van függesztve a nemzet szeme,
Ezrek lesik szavad mint jósigét,
Írányadót, ezrek mozgalminak
Ó szólj, és tégy, és adj irányt nekik!
Gyújts fáklyát ez országos zűrzavarban,
Hol mindenik kormányzó és vezér,
Hol senki nem hallgat, mind szónokol;
Nem tudni melyik a beteg s az orvos,
Ahány van mindenik gyógyszer ajánl,
De egyik sem fogadja más tanácsát;
Éretlen gyermek leczkéz oktatót,
S kinek legharsányabb torok jutott,
És vakmerőség éserő helyett,
Vezére a csoportnak, és vele
A bölcsék legbölcsőbbikét lezuga.
Ősz fűrt, bár érdemekkel párosult,
Nem tárgya többé semmi tiszteletnek,
Az elmúlt sokkal mostohább időkből
El van feledve a legszebb erény.
E ferde kornak kis munkái közt,
Mely nem hiszen, mivel nem tud, nagyobb
Saját parányi vergődésinél.
Használd a jók benned vetett bizalmát,
S kezet fogván velők, légy rendező;
Központosítsd magad körül az ész,
Erény és szív minden hatalmait,
S segéld elő egy jobb kor támadását.
Neked, kihez oly kedvező az ég,
Adand e nagy munkában is szerencsét,
S bevégzended, mit mások nem bírának.
Ó adjon életet s kitarást,
Hogy láthassad műved gyümölcseit,
S hallhasd, ha majd mondják az ősz apák
Szebb korra ébredt lelkesült fiaknak:
Im a nemzetnek egyik ritka disze!
Kevély örömmel nézzetek reá,
Ki a hanyatlás gyáva korszakában,
Midőn erkölcs, erény és honfiség

Csak ige volt a kérdésnek ajkán,
Oly sok kísértet s csábok ostromában,
Melyek levertek gyávák közt erőst is,
Erényiben törhetlenül szilárd,
S magához mindvégiglen hű maradt.

BAJZA.

ÁLDOMÁS DEÁK FERENCZRE.

1845. ápril 25.

Csordultig áll a telt pohár
Somlyó arany nedével,
Csordultig telve szívem is
Kedvemnek érzetével;
Kelyhem- s szívemnek fenekét
Ma még mindenki lássa —
Az áldomás, mit ma iszom,
DEÁK-nak áldomása.

Midőn pohárt tölt a magyar,
Előbb azt föl nem önti,
Mig égre nem fohászkodik,
Vagy társra nem köszönti:
S így a magyar, ha bort iszik,
Nagyot, dicsőt említhet;
Az áldomás megszenteli
Hő ajkin a beszédet.

Hiún tehát nem játszom én
Deák dicső nevével,
Midőn együvé fűző az
E bor nemes gyöngyével;
A gyöngyfűzért mint áldomást
Tölt poharamra ejtem:
S hogy érte ittam veletek —
Halálíg nem felejttem.

Fel, fel tehát, mint a patak
Somlyó aranyja folyjon!
Minden pohár, minden kebel
Fenekig felbuzogjon!
Mert mint a földnek feneke
A legjobb érczet rejti,
Tengerbe istennek keze
A legszebb gyöngyöt ejti.

Miként a szívnek rejtekén
Az érező kebelnek,
A szív leghőbb érzései
Látatlanul teremnek;
Ugy a pohárnak fenekén
Utolsó csepp borában
— Ki nem hiszi, kísértse meg —
A legnemesb ital van!

De ezt a cseppet azután
— Hogy senki ne felejtse! —
Mindenki a ki itt vagyon
DEÁK-unkra köszöntse!
Ugy légyen a vér benne vér,
Igaz, való magyar vér:
Mint poharát kiissza ma
Az ország Deákjé! !

GARAY J.

DEÁK FERENCZHEZ.

1866.

Millió szem van reád függesztve,
Nagy napoknak méltó hőse te!
Győzni fog-e veled a szent eszme,
Melyen csügg egy nemzet élete,
Melyért hajdan szíve, vére omlott,
S a melyért ma lelke ég, sajog,
A mért gondban annyi honfi-homlok,
Féltett kincsünk: törvény és a jog?!

Mit apáink vérükön szereztek
S a mi bennünk vérré változott,
A mért hordtuk eddig a keresztet
S nem volt érte sok az áldozat;
Azt kívánják, hogy a szent törvények
Lapjait széttépje önkészünk —
Őseink a sírből feltörnének
S önön sírunk gyúlna ellenünk!

Ez az ország legerősebb vára,
Hol a népben nem siratsz rabot;
Népnek, kit szánt isten sok próbára,
Jobb védelmet már nem adhatott,
S a ki minden szívet összefűzől,
Bölcs mester, kit mindenki megért,
A ki bőven nyertél égi tűzből,
Nem küldhetett nálad jobb vezért.

Ím, azok, kik lelkekből követnek,
Itt küldik a legméltóbb adót;
Vidd magaddal szíved a nemzetnek
S kináld véle az uralkodót.
Mondd, hogy a nép visszaváltja ezzel
Azt, mért hajdan a sikra kiállt;
Mondd: felér ez minden hadsereggel,
Ha magába zárja a királyt.

S ha esküje az uralkodónak
Önt lelkünkbe újult életet;
Hol gyász van ma, vigasság lesz holnap,
Visszatér a béke, szeretet, —
Ünnepet ül a föld és a tenger,
A törvény s jog győz, virul, tenyész;
A király lesz első magyar ember!
S a második, bölcs vezér, te lész!

SZABADOS JÁNOS.

DEÁK FERENCZ HALÁLÁRA.

Ott ül a friss köny még a nemzet arczán,
Mit TOLDY és KEMÉNY-ért hullatott;
Még sajnál a szív, a szörnyű bánat harcán:
Néhány rövid nap, s ilyen két halott!
Kezünkben el sem égett még a fáklya,
Fohásunk el nem érte az eget . . .

Már öltünk gyászt a kettős gyászruhára,
Sirunk a könyre újabb könyeket!

Lesujta már az első veszteség is,
A második halál porig nyomott;
Elég a bú, a gyász egy nemzedékig,
Elég egy századnak ily két halott!
Nem új nekünk már semmi sors csapása,
A veszteség, a kín nem új nekünk;
De most megáll a szívünk dobbanása:
Isten atyánk! mi szándékoz velünk?

Tán nem mindennek fáj a kettő veszte,
Maradtak itt-ott könytelen szemek?
Mig ezrek sirtak, a halál kereste:
A milliókat hogy rikassa meg?
A harci vész megkimél egy vidéket,
A tűz, a víz kihágy egy-két lakot;
Hogy minden házra hozzon veszteséget:
A bölcs, a nagy DEÁK FERENCZ halott!

És száll a szó és száll a hír lesujtva,
Meghajlott fővel áll ifjú s öreg:
A szóló sir, a halló tulzokogja:
Az ő halottját hogy nevezte meg!
Mint áradat, mint jelző-tűz a bérczen
Ugy száll a gyász-hír végig a hazán,
Mindenki várta s nem volt senki készen
Bút osztani s osztolni más baján.

Mély részvét száll a király ajakára,
Igy látva nemzetét siralmasan;
Könyezve pillant ez király-urára,
Hisz a királynak is halottja van!
A pap imája fuldoklásba vész el,
A sirásó nem bírja a kapát,
Megtörli arcát reszkető kezével;
Nehéz dolog temetni az apát!

Nem adtak ily koporsót még a földnek,
— A föld a négy folyam között remeg; —
Melyet csupán temetkezők kísérnek,
S nincs félrokon, bucsuztató sereg,
Nem ástak még ily sírt a magyar földbe,
Nem ástak ilyen mélyet, széleset,
A melyben elfér disze, büszkesége,
Melynél az összes nemzet könyezett.

S a míg a nagy halottat így siratja,
Az égre könyes szemmel föltekint:
Köszönjük néked mindenneknek atyja,
Köszönjük isten néked ezt a kint!
Köszönjük, hogy mienk volt eddig élve,
Köszönjük, hogy mienk a nagy halott,
Mert el nem adnók semmiért cserébe
E drága sírt s ez égő bánatot.

CSEPREGHY FERENCZ.

AZ ELSŐ ÉJFÉL.

1876.

A zokogás már csendre vált,
 Az ég vette át im a gyászt,
 A könyet a deres füvek,
 S a téli szél a bús fohászt.
 Sötét éjben fehérlenek
 A tört szívek emlékei:
 A bánatos márványkövek,
 S készülnek Őt köszönteni.

Mert im' a szellemóra üt
 S a sírok mind meginganak!
 Nyílnak a kripták ajtai
 S élővé lesz sok holt alak.
 A levegő megfényesül,
 S dicsőítő dalt zengenek,
 Kiknek szívök rég porladoz:
 A sírból kikelt szellemek.

A szellemek kara:

Szent városunkban üdvözölve
 Legyen köztünk a nagy, dicső!
 Fáklyája bár ketté van törve,
 Nem oltja azt ki az idő;
 Lángjának örök fénye mellett
 Csillagot bír már nemzete.
 Ki köztünk foglalál ma helyet!
 Légy itt is üdvözölve, Te!

Batthyány Lajos szelleme:

Az eszme, melyért omlott vérem,
 Diadalt nyert nagy életében!
 Miért küzdöttem és elestem,
 Kívívtá Ő a pályabért;
 Immár nyugalمام visszatért:
 Síromban is lehet pihennem.
 Koszorumnak véres rózsája
 Ragyogjon az ő homlokára!

Vörösmarty szelleme:

Szivedből vettem én a hangot:
 «Hazádnak rendületlenül!»
 De nincs is szív, mely át nem érzi
 S e dalon lángra nem hevül;
 Babéromnak, mely hervadhatlan,
 Egy részét kell, hogy neked adjam.
 Vedd hát énemnek jobb fele —
 Ez barátságom szent jele!

Szalay László szelleme:

Nagy századoknak magvát láttam
 Lelkedből kelni ki,
 Melynek virágát a történet
 Gyümölcscsé érleli.
 Oh, mért nincs tollam, hogy megírjam
 Dicső történeted,
 Mely élni fog, örökre élni
 Minden idők felett!

Toldy Ferencz szelleme:

A jövőbe jelölvén utat,
 Neved nem fog ismerni multat.
 Ki úgy élt, mint Te: mindig él a'
 S neve örökre fényes példa:
 A szó, az írás és a tett
 Lelkesül emléked felett!

Lendvay Márton szelleme:

A világot jelentő deszkán
 Az igazságot keresém,
 S véve, hogy itt, vagy amott lesz tán:
 Saját énem elfeledém.
 Te megtaláltad ott, hol nehezebb.
 Szellem-testvér egy Aristid Veled!

Hegedűsné szelleme:

A nép legédesebb dalában
 Oh, mennyi igaz, tiszta láng van!
 Szívednek minden dobbanása:
 Egy dal lehet a nép ajkára.

Gyermekek szellemkara:

Ki életedben úgy szerettél,
 Most, hogy ide közénk bejöttél:
 Üdvözetünk fogadd, fogadd!
 Majd sírunk virágillatával
 Lelkünk hozzád mulatni járdal:
 Ez mit lényünk a bölcsnek ad.

A szellemek kara:

Szent városunkban üdvözölve
 Legyen köztünk a nagy, dicső!
 Fáklyája bár ketté van törve,
 Nem oltja azt ki az idő;
 Lángjának örök fénye mellett
 Egy csillagot nyert nemzete.
 Ki köztünk foglalál ma helyet:
 Üdvözlégy Nagyság szelleme!

És a mint zeng a szellemek
 Magasztos üdvözlő dala,
 Közöttük zordan megjelen
 A halál sötét angyala:
 «Egy óra!» szól, s a sírkövek
 Inogni kezdenek szerteszét,
 S a bezárult sírok felett
 Nem hallni csak az éj nesztét.

S az éj sötét, csillagtalan.
 A világ egy nagy temető:
 Az égnek mély borulata
 Élők fölött is szemfedő.
 Az álom, miként a halál,
 Befogja szemünk csöndesen,
 S megjelenik a látomány
 Lelkünk előtt bús éjfelen.

KOMÓCSY JÓZSEF.

LÁTOGATÁS DEÁK FERENCZNÉL

PUSZTA-SZENT-LÁSZLÓN.

Az 1867-ki év nyarát nagyobb részt Bécsben töltöttem, mint miniszteri fogalmazó LÓNYAY MENYHÉRT akkori pénzügyminiszter oldala mellett, ki akkor a quota-deputációk tárgyalásai s ezekkel kapcsolatosan a Magyarország államadóssági járulékának megállapítása iránt folytatott tanácskozások miatt állandóan az osztrák fővárosban időzött. — Ugyanez alkalommal állapították meg az indirect adókra vonatkozó szerződések s készítettett elő azon vám- és kereskedelmi szövetség, mely Ausztria és Magyarország közt maig fenáll.

Lázás tevékenység napjai voltak ezek. A volt magyar udvari kancellária ódon palotája, hol az ő felsége oldala melletti miniszterium székel, s melyet a régi tradíciókhoz s kifejezésekhez szívosan ragaszkodó bécsi nép még ma is «Hofkanzleiministerium»-nak nevez, megifjodni látszott a pezsgő élettől, mely ekkor itt, habár csak ideiglenesen felütötte sátorát.

A kettős palota első emeletének tágas helyiségei a Bécsben időző magyar kormány-
férfiak szállásai s fogadó termei voltak. A második emeleti szobák a «minorum gentium» egyéniségeknek, a folyton Bécsbe fel s onnét vissza Pestre utazó miniszteri s osztálytanácsosok, titkárok, fogalmazók seregének szolgáltak ideiglenes tanyául. A bank-utca aristokratikus csendjét minduntalan a palota elé érkező, vagy innét induló fogatok robogása verte fel; a kapus csengetyűje régóta nem jelzett annyi «excellentiás» látogatót, mint ez időben. — Miniszterek, titkos tanácsosok, szemüveges öreg bureaukraták, gravitációs deputatusok jártak fel s alá a széles lépcsőkön, az előtermekben kandi bécsi ujságírók várakoztak nem ritkán egy-egy sok dolgu pénzember társaságában, kinek türelmetlen arcán olvasni lehetett, hogy rá nézve «time is money», ellentétben az ajtónállóval, kinek unatkozó arcvonásai azt tanúsították, hogy ideje ugyan borzasztó sok van, bár az idő angol aequivalensének nem nagy bőségével rendelkezik.

A magyar kormánypalota az osztrák fővárosban úgy tűnt fel, mint egy sziget a német tenger közepében, s a benne nyüzsgő, akkor még tulnyomólag magyarnadrágos, vagy legalább attillás kis magyar colonia festői képet nyújtott a cylinderes és frakkos világ közepette. A napok nyomasztó várakozás és élénk emotiók ellentétei közt teltek; néha mintha megakadt volna a tárgyalások kereke; aztán voltak pillanatok, midőn már-már meghiusultnak látszott a pénzügyi kiegyezkedés lehetősége. De erős volt mindnyájunkban a hit, hogy miután a kiegyezés közjogi része sikerült, pénzügyi nehézségeken nem fog zátonyra jutni a magyar államiségnek csak az imént tengerre bocsátott szerény hajója. Biztunk a magyar nemzet jó geniusában, a helyzet parancsoló kényszerűségében, a már megkoronázott királyban, a kiről tudtuk, hogy akarja a kiegyezést.

Szeptember első napjaiban közel látszott megoldásához a gordiusi csomó. Ugy hittük, hogy LÓNYAY-nak sikerült megtalálni az államadósságokra nézve a helyes megoldási alapot. Egy zárt ülésben előadta erre vonatkozó nézeteit. De a végleges eldöntés előtt óhajtott kinyerni a többség vezérének DEÁK FERENCZ-nek beleegyezését is. Egy délután magához hivatott s kezembe adva egy jókora iratsomagot, mely az illető okmányokat s operatumot foglalta magában s egy DEÁK FERENCZ-hez intézett magánlevelet, tudtomra adta, hogy még aznap este indulnom kell Pusztá-Szent-Lászlóra DEÁK FERENCZ-hez s negyvennyolcz óra múlva ismét Bécsben kell lennem, hogy a nagy hazafi véleményét még a tartandó döntő ülés előtt a magyar pénzügyminiszternek meghozhassam.

Csekélynek látszott ugyan előttem annak valószínűsége, hogy DEÁK FERENCZ ily rögtön valami határozott véleményt mondjon oly kérdésben, mely felett mások, avatott szakemberek, hónapokon át törték fejöket: de azért örvendtem, hogy alkalmam nyílik szemé-

Pusztá-Szent-László.

Ilyesen láthatnom a legnagyobb élő magyar államférfiut egyszerű falusi magányában, rokonai családiás körében.

Másnap délben Zala-Egerszegen voltam s innét kocsin indultam a pár órányira fekvő Pusztá-Szent-Lászlóra. A kies fekvésű, de primitív építkezésű helység végéhez érve, kérdeztem kocsisomtól, oda tud-e egyenesen hajtani annak az urnak a házához, a kinél DEÁK FERENCZ jelenleg lakik, — sógorának neve hirtelen nem jutott eszembe — mire a kocsis némi büszkeséggel adta tudtomra, hogy biz' ő nagyon jól ismeri az OSZTERHUBER uraság lakását, kinél DEÁK FERENCZ látogatóban időzik.

Csakhamar előtűnt az elég tágas, de rendkívül egyszerű földszintes falusi urilak, néhány ölnyire beljebb építve az utcától. Elül kissé rozzant léczkerítés, ugyanily kapuval, mely, mintegy várva a vendéget, sarkig tárva állott, tág pillantást engedve a terjedelmes udvarba, melynek díszét néhány facsoport, keretét a hátrább elterülő gazdasági épületek képezték. Kocsisom biztos hajtással kanyarodott be a korlát nélküli kis hidon át a tágas udvarba.

A lakház udvar felőli oldalán oszlopos «ambitus» futott végig. Még kocsim meg sem állott s már nyilni láttam az egyik ajtót s előtttem állott DEÁK FERENCZ. — Lehet, hogy esetleg történt kijövele, — de lehet, hogy az ablakon át egy előtte ismeretlen egyén érkezését látva, maga jött fogadni az új vendéget.

Magamat bemutatva, röviden előadtam jövelelem célját, miközben DEÁK FERENCZ barátságosan ugyanazon szobába vezetett, melyből az imént kijönni láttam; az elősiető cselédség ugyanoda helyezte uti táskámat s az öreg ur, — mindjárt első látásra a régi jó magyaros «kedves uramöcsém» czímmel, — felszólított, hogy tegyem magamat otthonias kényelembe. Küldetésem tárgyáról egyelőre nem beszélt, hanem — délután mintegy 3 óra lévén — első kérdése az volt, hogy vajjon ebédelt-e már? Megköszöntem a szives figyelmet, mire az öreg ur fekete kávé hozatott számomra s historicussá vált cabanoszaiból kínált meg.

Deák lakása Pusztá-Szent-Lászlón.

Azután azt jegyezte meg, hogy éppen jókor jöttem, mert ha egy nappal később jöttem volna, nem találtam volna otthon. — «Holnap — ugymond — utazom Pestre, hol SZÉLL KÁLMÁN tartja esküvőjét VÖRÖSMARTY ILONÁ-val, gyámleánnyal.» — Kérdezte tőlem, ismerem-e SZÉLL KÁLMÁN-t? (akkor SZÉLL kevéssé ismert fiatal ember volt), — mire azt válaszolám, hogy igenis ismerem, hisz a jogot egy időben végeztük a pesti egyetemen. — Hozzátevém, hogy SZÉLL KÁLMÁN-t az egyetemen úgy ismertem, mint igen komoly, majdnem zárkózott természetű fiatal embert, ki nem igen érdeklődött kortársai frivol mulatságai iránt, de szorgalmasan látogatta az előadásokat és sokat tanult nemcsak az egyetemi tantárgyakból, hanem ezeken kívül is. Láttam, mily jól esett az öreg urnak, hogy egy teljesen pártatlan egyéntől ily kedvező véleményt hallhat a fiatal vőlegényről.

Én az egyik ablak közelében egy kis asztalnál, az öreg ur velem szemben egy ódon, kényelmes bőrkanapén foglalt helyet s miután egy perc alatt átfutotta a LÓNYAY által irt magánlevelet, beszélgetni kezdett velem a Bécsben történő dolgok némely részleteiről.

Időközben a tulajdonképeni házi gazda, DEÁK sógora OSZTERHUBER s DEÁK nővére, OSZTERHUBERNÉ is átjöttek az ebédlőből, — a hol, ugylátszik, épen jöttömkor ért véget az ebéd; — DEÁK bemutatott nekik s ők a legszívélyesebb vendégszeretettel fogadtak s a társalgás további folyamában ők is élénk részt vettek.

Ma is mintha előttem állna ez az öreg házaspár, oly élénk benyomást tett rám e két tipikus alak. OSZTERHUBER, németes hangzású neve daczára, valódi mintaképe az egyszerű, tösgyökeres, a közügyek iránt élénken érdeklődő, középbirtoku falusi magyar nemesembernek a «régi jó táblabírák» fajából. Felesége, DEÁK KLÁRA, középtermetű, kissé gyengéd, hajlott alak, jellemzetes arcz, ily korban szokatlan élénkségű kifejezéssel a mozdulatokban s beszédben. Az öcscsével való közeli vérrokonságot nem láttam kiválólag prononcirozva ez öreg matróna arczvonásaiban; meglehet nálamnál jobb arczismerők s kik huzamosabban voltak társaságában, e tekintetben is jobban felismerhették a rokonvonásokat. — Én a pillanat subjectiv benyomásait reproducálom. — Rám DEÁK nővérénél a falusias egyszerűséggel s igénytelenséggel párosult erős értelem és ritka szívjóság tette azt a benyomást, mely eszembe juttatta, hogy DEÁK FERENCZ nővérével beszélek. — Első tekintetre láttam, hogy egy igen okos és igen jó asszonynyal állok szemben. — Az a neme az okosságnak mutatkozott társalgásában, mely inkább correct logikai gondolkozásban, mint az u. n. «szellemduességban», s az a neme a jóságnak, mely inkább a jellem derékségében, mint a kedély lágyságában nyilvánul. Mondhatni férfias okosság és férfias jóság inkább, mint nőies. — De igazi nőies tulajdonság volt a szemeiben s társalgásában mutatkozó majdnem fiatalos elevenesség, mely nála testvére gravitását helyettesíté, s az a tuláradó szivesség és minden affectatiótól ment, a lélek mélyéből fakadó vendégszeretet, mely nem enged előtérbe lépni semmi feszt s úgy szólván elárasztva szívjósága özönével a vendéget, egy percz alatt «otthonná» varázsolja rá nézve az idegen házat.

A nem negélyzett, hanem ez ős magyar talajon a magyar életből fakadt patriarchalis vendégszeretet légkörével vett körül DEÁK FERENCZ testvére engem is, az ismeretlent, a soha nem látottat s a soha többé nem látandót. Hogy az öreg urnak időt engedjünk az általam hozott politikai okmányok átolvasására, át akartunk vonulni a másik szobába, — úgy gondolom, hogy a szoba, melyben voltunk, DEÁK-nak rendesen dolgozó-szobául szolgált. De az öreg úr, mintha a majoritás alkotmányos elvének akart volna hódolni, nem engedett távoznunk, hanem hármunkat otthagytott s maga ment át a szomszédos lakosztályba. — Ott maradtam a két öreg társaságában s huzamos ideig jóízűen beszélgettünk. Az öreg OSZTERHUBER kedélyesen emlegette a multakat, beszélt fiatal éveiről, a megye viszonyairól a jelenben s multban. — Panaszkodott a szélsőbal izgatásai ellen, melyek akkoriban országszerte, s Zalában nem legkisebb mértékben, kivált KOSSUTH-nak akkoriban közzétett levele folytán, magas hullámokat vertek s melyekben néha nagy gyöngédtelenség nyilvánult sógora irányában is. Az ily gyöngédtelenségek, a mennyire szavaiból kivehettem, fájdalmasan estek DEÁK nővérenek is. — Általában úgy vettem észre, hogy gondolataik s érzelmeik központja nagy rokonuk DEÁK FERENCZ volt.

Nem emlékszem már pontosan, mennyi időt tölthettem e két tisztos öreg társaságában, csak azt tudom, hogy igen jól éreztem magamat velük s lehetetlen volt azon rendkívüli kegyeletet, melylyel ők DEÁK FERENCZ iránt viseltettek, viszont ő irántuk nem éreznem. Soha sem fogom feledni e két tiszteletreméltó, egyszerűen nemes alakot. Galambösz volt mindakettő, jól tud lehettek a hetvenen. Valódi Philemon és Baucis a tizenkilenczedik század közepén.

Nemsokára több vendég érkezett a házhoz. Nem emlékszem már neveikre. — Fiaial férfiak s asszonyok voltak a környékről, ha nem csalódom, többnyire rokonok. — Az antique

egyszerűséggel butorzott dolgozó-szoba szalonná alakult át. — Ide gyülekeztek a vendégek, alkalmásint nem akarták a félre vonult DEÁK FERENCZ-et komoly munkájában háborgatni. — De alig hatolt el a fiatal társaság élénk zaja az öreg urhoz, csakhamar maga jött, hogy a társaságban részt vegyen. — A kényelmes bőrkanapéra telepedve, központját képezte a vidám társaságnak, melyben ő volt a legderültebb s ő mulattatta, megnyitva adomáinak kimeríthetlen tárházát, az egész kis kört. Majd egyik-másik fiatal asszonynyal kezdett ingerkedni, s ha ezek «urambátyám» valami megjegyzésére úgy tettek, mintha kissé neheztelnének, akkor ismét elővett egy a szóban forgó tárgyhoz illő adomát, mely kellemesen simította el a látszólagos kis zivatart s megneveztette a jelenlevőket. Az adomák, melyeket DEÁK ez alkalommal elmondott, mind oly alakban voltak előadva, mint saját élményei. — Nem lehetetlen azonban, hogy e rendkívüli szellemben egy neme lakozott a kimeríthetlen költői erőnek, s hogy az adomák egy része nemcsak a formára, hanem a tartalomra nézve is, saját bámulatos humorának teremtménye volt, mely gazdag forrásként ömledezve, félig öntudatlanul *ad hoc* alkotott új meg új tarka képeket, a melyeknek kétszeres actualitásuk — az egyik, hogy a *fenforgó* esetre illettek, a másik, hogy DEÁK *saját* élményeiből látszottak meritve lenni, fokozott ingert kölcsönzött.

Én, inkább vágyva hallani, mint hallatni, majdnem kizárólag néma tanuja voltam az érdekes társalgásnak, melynek fonalát maga DEÁK FERENCZ vezette. Az öreg OSZTERHUBER valami rendkívül «komoly» embernek tarthatott, mert nyilván azon hitben, hogy az adomák és élczeek untatnak, mellém ülve politikai és megyei dolgokról igyekezett velem társalogni, a mi nem igen sikerült, mert figyelmem nagyobb része folytonosan a «plenum»-ra, illetőleg DEÁK FERENCZ-re volt irányozva s csak egy részét szentelhettem a DEÁK sógorával való csendes beszélgetésnek.

Esteledni kezdett, nekem másnap délután öt órakor Bécsben kellett lennem. Kijelenttem távozási szándékomat. DEÁK nővére, utalva a nagy sietséggel megtett utazás még ki nem pihent fáradalmaira, tartóztatott, hogy maradjak házuknál éjszakára. Nehéz volt ellentállani a majdnem anyai jóakaratnak, mely a derék matróna szemeiből felém sugárzott, s melylyel velem elhitetni akarta, hogy ha hajnalban jókor indulok, kellő időben ott lehetek a vasuti állomásnál. Szorosan véve igaza volt, de előttem viszont világos volt, hogy az éjjelutáni órákban való távozásom aligha megeshetnék a háziak nyugalmanak némi háborítása nélkül. Utalva arra, hogy pontos megérkezésemet Bécsben semmi áron kockáztatnom nem szabad, ragaszkodtam távozási szándékomhoz. Az öreg OSZTERHUBER nejét támogatta a marasztásban, DEÁK FERENCZ azonban végre is pár szóval pártomra állott. — Íróasztalához ülve néhány percz alatt megírta a választ a pénzügyminiszter magánlevelére. — Azután maga is kikisért a folyosóra s kezét nyujtva azt mondá: «Mondja meg LÓNYAY-nak szóval is, a mit neki levelemben megírok, hogy ily nagyfontosságú bonyolult ügyben ily rögtön véleményem nem kockáztathatok. Ott vannak Bécsben többen, a kik a dologhoz értenek, ott van CSENGERY s mások, fontolják meg a dolgot együtt jól s cselekedjenek belátásuk szerint.»

Pár másodpercz még s a kocszi kirobogott velem az egyszerű barátságos ház udvarából, melynek falai közt a nagy hazafi Cincinnatusként idylli csendben tölté nyugnapjait. — Mire a szabadba kiértem, már az esti szürkület borongott a halmok és völgyek felett, fülemben a hazatérő nyájak távoli kolompja csendült, belevegyülve a gyönyörű nyári est enyhe szelőlőibe, lelkemmel pedig a látottak, hallottak és tapasztaltak nyájás képei játszadoztak, mélyen belevésődve emlékezetembe. Egy szokatlan boldogító nyugalom érzete bocsátkozott le kedélyemre. A gyönyör volt ez, melyet mindenkor annak tudata nyujt, hogy egy szép emlékekkel gazdagabbak lettünk.

A LAKAT.

A magyar közönség nagyobb része előtt is kétségkívül ismeretes lesz a búskomoly német költő UHLAND egy szép költeménye, mely jó darab idő óta, mint valamely kedvencz olasz ária, hangzik fülembe s rezg át lelkemen most is, midőn e sorok írásához fogok.

E szavakkal kezdődik az első strófája: «Drei Reiter gingen wohl über den Rhein». A három útas beszél a jó korcsmárosnéhoz ama barátságos tanyán a Rajna mellett (lehetne a Tiszán is), a hol sok jó óráik voltak egykor, de a hol most gyász honol, mert a korcsmárosné szép leánya — halva fekszik. «Töchterlein auf der Todtenbahr.»

Ennek hallatára odalép csendesen egymásután mind a három utas. Sorban elmondja egy-két megszakgatott szóval mindegyik — a maga fájdalmát.

Ah, drága halott! mosolyognál, tudom, s emlékezeted és kedélyed kimerithetetlen tárházából egy tréfás adomát rantanál elő arra, hogy ravatalon fekvő törődött agg csontjaidat egy szép leányhalott angyali látványához hasonlítom.

Mennyire elüt egymástól e két kép!

És mégis a könnynek, mely örömben, bánatban halandó szemben fakad, egy közös forrása van. S ezen ismerszik meg leginkább, hogy — testvérek vagyunk.

És ha mindegyikünk, — nyájas olvasóm kétségkívül megsejtette már czélzásomat, — ha mindegyikünk, a ki DEÁK-ot szerette, előlép most, és úgy a hogy tudja, elmondja, hogy mikép és mennyire, és hogy kezdettől fogva mindig szerette, szereti ma is és szeretni fogja mindörökké: úgy soká vége nem lesz e nagy nemzeti dicskölteménynek.

Ha mindegyik, a ki vele hosszabb vagy rövidebb ideig érintkezésben állott, a ki ez eseménydús ötven éven át hazánk fontos és döntő, vagy kétes és átmeneti, derült vagy borus pillanataiban közel, közelebb vagy legközelebb volt hozzá, keresve akár az alkalmat vagy véletlenül jutva ahoz, most elmondja felejtethetetlen kedves élményeit: bizonynyal egy nagy könyv, nem könyv, hanem könyvtár lesz szükséges ezen — történészre, pszichológra egyaránt érdekes — adathalmaz befogadására.

A mi legértékesebb lesz, az időt kíván.

Hallgat még CSENGERY, a ki DEÁK jobb keze volt epochális nagy művének ugy kezdeményezésénél mint befejezésénél. Mikor jut e hallgató ember hozzá, közéletünk e fáradhatatlan csendes munkása, hogy emlékiratait, melyek hazánk ujabbkori történetét fogják tartalmazni, megírja?!

Elhallgatott örökre KEMÉNY! A DEÁK-ban személyesített *passiv ellentállás* ama nagy korszakának — a maga nemében páratlan, s a művelődés általános történetében szintoly páratlan — journalistája!

Mit SZÉCHENYI a maga idejében, mit utána KOSSUTH tett a sajtó terén, az szép, eredménydús, háladatos feladat volt. Uj, regenerationális eszméket dobni oda a tetszhalottat is életre keltő lángszavakkal, fölvenni a keztyűt a korhadt eszmék lovagjaival, delejes lámpafénnyel riasztani fel a lelki sötétség bagoly- és denevérfészkeket, rontani mindennap valami roszt, építeni valami jót, kísérve a nagy közönség lelkesítő tapsaitól, a hazafiak rokonszenvétől . . . lángészt kíván, a miben nem is volt hiány; de ennek aztán a közönség kész rokonszenve diadalutat is egyenget, melynek végén nem is mindig, s nem szükségképen a prózai «siker», a materiális «eredmény» pályadíjának kell előnkbe mosolyognia. — Jutalomnak elég maga a dicsőség! . . .

De — hallgatni nehezebb mint beszélni! Ki nem ismeri a keleti közmondást, mely a szép beszéd értékét ezüsttel, de a bölcs hallgatását — arannyal méri föl. Nekünk magyaroknak, ha nem tudtuk előbb, még kelle tanulni azt a «forradalom után».

Tíz éven át hallgatnunk kelle. Hallgatva óvnunk meg nemzeti lételünket, ősi jogunkat, ujászületésünket.

Mi a forradalom? Tagadása a fenálló jognak egy ujabb még el nem ismert nagyobb jog nevében, s ennek kedvéért, ha kell, erőszakos felforgatása a dolgok régi megszokott rendének.

Fölváltja majd mindig a forradalmat a reactio ellen-forradalma. Ez az ujabb jogelvnek merő tagadásáig, s a régi bár elismert rosznak, az erőszak legdurvább eszközeivel is, visszaállításáig megy, akár önként, akár hagyva sodortatni magát.

Mind a két szélsőség jogosítottnak hiszi ugyan magát, de nem erre, hanem a helyzet kényszerűségére fekteti a súlyt, s a roszt, a mit akarva nemakarva okoz, két baj között a kisebbiknek állítja. S beéri ezen igazolással mind önmaga, mind bárki más irányában.

Mi ellen volt intézve Magyarországon a nemzeti mozgalom, békében, csatatéren, a mint sora jött, elkezdve ZÁPOLYÁ-tól, a BETHLEN-ek, a RÁKÓCZY-ak során végig le egész KOSSUTH-ig?

Ausztriának két egyaránt veszélyes tendenciája ellen.

Egyik: az *absolutismus*, másik a *beolvasztási politika* volt. Szabadság és önálló államiság volt hőseink jelszava, vezércsillaga, akkor is, mikor a vallás szabad gyakorlataért folyt a sok nemes vér és köny, s «elhulltanak legjobbjaink a hosszú harcz alatt».

A szabadság, a «pro libertate» híres jelszó alatt nemcsak a vallás és lelkiismeret szabadságát, hanem az ősi alkotmány megóvását értette s bocsátotta át az utódokra a nemzeti hagyomány.

Az ismeretes sérelmi politikának, mely a régi táblabírák megyei utasításait, s a rendi országgyűlések hosszadalmas, gyakran sikertelen küzdelmeit jellemzé, ama vezérelv volt alapja s egyszersmind igazolása.

A meddő sérelmi politikából kibontakozni, — a mi a nagy reformer SZÉCHENYI egyik érdeme és büszkesége volt, — nem azt jelenté, hogy feladni akármit is a politikai szabadságból, vagy nemzeti önállásból.

Kinek nincs emlékében SZÉCHENYI ugynevezett *taktikája*, mely, egy magasb látkörű hadvezérhez illően, háttérbe szorítva a szív, azaz a vak szenvedély sugalmait, a sikerre törekvő számító észét állította előtérbe. S jelképileg szólva: a győzelemre vezetendő seregnek két szárnyát, egyiket a szabadság, másikat a nemzetiség előharczosává tette, s egymásra néző, öszhangzatos, ovatos és erőteljes működésre sarkalá.

Viszont KOSSUTH, merészen odavetve a kihívó «nélkülötök, sőt ellenetek» jelszót, ugyanazt akarta a mit SZÉCHENYI, csakhogy más, sokkal gyorsabb, noha irtózatossággal járó eszközökkel elérni.

DEÁK akkor is a kettő között középen állott. Táblabíró volt a szónak legnemesebb értelmében, — mely czimből gúnymottót csináltak ifjú politikusaink a 48-diki izgalmak napjaiban; de egyuttal a haladás, az újra alkotás embere is volt SZÉCHENYI értelmében, s a világpolgárság akár európai, akár amerikai színvonalán.

Mig a másik két nagy férfiú, egymásnak méltó ellenfele és versenytársa, mindegyik a maga hivatása érzetében, amaz: «est deus in nobis, agitante calescimus illo» szerint a kebelökben lakó istenség sugallatát követve, merész kézbe ragadja a zászlót, s kiáll vezérnek egy-egy lelkesült tömeg élére: DEÁK sajátos, valóban feltűnő s maga nemében bizonynyal páratlan módon kerüli, távolítja magától a vezérszerep fényét, felelősségét. S ez sarkába jár mégis mindig és mindenütt.

Ő visszavonul, nem kíván többet, mint hogy jó barátai szeressék, türi ezek vakbuzgalmu félreértéseit, méltatlan kifakadásait személye ellen. Nem megy fel a dietára, hol helye — üresen marad. S mégis minden szem rajta függ. A hol jelen van, jól érzik magokat; a hol ő nincs, semmi se megy. Eredménytelenné válik egy kedvező jelek közt megkezdett új, indítványokban, eszmékben, s mondhatjuk tehetségekben is gazdag országgyűlés, az 1843/4-diki.

Híres emberek lejárják magokat; DEÁK-ot arra, a mi előtte legszentebb, a «haza nevében» kéri, kényszerítik, hagyja el faluját s lépjen élére a közügyeknek, adjon irányt a mozgalomnak, mondja ki a döntő szót SZÉCHENYI és KOSSUTH közt.

Mondja meg ő, kinek van igaza?

Ösztön volt-e ez? S benne? a vezérekben? a nemzet zömében élt-e ez ösztön? Hogy ott keresték a vezért, a hol egy békeszerető, csendes polgárt, egy gondolkozó főt, de nem nyugtalankodót, nem ambíciótól hányatottat, nem előtérbe törekvőt találhattak csak?

Egy nagy adatot szolgáltatott ezen ember ama világtörténelmi igazsághoz, mely nagyon szívemelő ugyan, de gyakorlati kivitelben, mindig csak kivétel volt és szabálylyá soha sem fog válni; hogy t. i. az legérdemesebb az embereket kormányozni, a ki e tiszteségtől legjobban idegenkedik.

Csak egy ilyen ember lehetett — s azért méltán neveztük el őt *providentiális* férfiúnak, — képviselője egy oly korszaknak, mely tíz évig tartó hallgatás, passiv ellentállás után, azt a mit a forradalom teremtett, a történelmi jog magasságára emeli föl, s a törvény iránti tisztelet nevében nemcsak követeli, de utolsó szóig ki is vívja le- és fölfelé egyaránt!

A koczka 1849-ben ellenünk fordult. Nyögtük a «Vae victis» csapásait, s vajmi sokan, kik azóta alkalmilag ismét fenhéjáztak, azt a keveset is, a mi a romok közül netán megmenthető volna, akkor elérhetetlennek látták. Sokan beérték volna vajmi kevéssel... legalább is à Conto!

Ne becsméreljük őket. Nem maguk számára kívántak valamit elérni; de féltek, s méltán félhattunk egy igen veszélyes áradattól: a *koreszmék* áradatától.

A mely ember és a mely nép sokáig nem ad életjelt magáról, — arról az emberek hamar megfélemlenek, s a fölött napirendre tér át a soha meg nem álló történelem.

«A Corpus Jurissal többé meg nem mentjük a hazát», mondá egykor ha jól tudom, a forradalom nagy vezére a régi kor emberének, az agg és aggó WESSELÉNYI-nek.

S a «Corpus Juris» politikája ellen, — melynek képviselőjét a forradalom után DEÁK-ban látták, — innen is, onnan is némi bizalmatlanság mutatkozott.

A bizalmatlankodók közé hazánk egy nagy emberét, a legnemesebb jellemek egyikét, halhatatlan EÖTVÖS-ünket is — szent árnyékának megsértése nélkül — méltán sorolhatom.

E bizalmatlanság kifolyása volt aztán azon bizalom, melyet a monarchia egysége, s az alkotmányos szabadság lajtántúli barátainak szívében az ő híres röpirata: «Garantien der Macht und der Einheit Oesterreich's» gerjesztett; de mely a boldogultnak, félreértések és félremagyarázások folytán, nálunk annyi bajt szerzett.

DEÁK nem vette rossz néven némely nemesérzésű honfitársainak ily kételyeit s aggályait, noha nem helyeslé, ha azoknak a sajtó útján kifejezést adtak.

«A mit nem kérdeznek tőled, arra ne felelj», mondá egy alkalommal, e themáról beszélgetve, nekem, s kétségkívül többször másoknak is.

Hogy én különösebben is találva érezem magam, azt a hallgatás ama nyomasztó korszakában elkövetett két vétkemnek, «A kérdéshez» és «Csonka ministerium» czimű röpirataimnak kellett tulajdonítanom. Nem is hiúságból hozom azokat most nyájas olvasóm emlékezetébe, a ki bizonynyal soha sem tudta vagy rég elfeledte már őket. Hanem, mert sok apró momentum, — ha magában véve érdektelen is, — néha egy bizonyos korszak jellemzésének kiegészítéseül szolgálhat.

Irtam volt én azelőtt egy-egy vezérczikket a «Pesti Napló»-ba, melyet az «öreg ur» helyeselt és megdicsért. Kezdőt mennyire bátorít az ily elismerés!

Legyen bár egy kis hiúság e dicsekvésemben, de vajon nem szomorúan jellemző-e ama korszakra nézve maga az a körülmény, hogy 38—39 éves koromban a politikai szónoklat és publicistika terén még kezdőnek, ujoncznak kelle tartani magamat?

S a képviselőház akkori tagjai legnagyobb részének nem ugyanez volt-e helyzete?!

De az «öreg ur» szemöldökének helyeslését vagy rosztalását nemcsak mi kezdők, hanem a veteránok, a vezérek is lesték. S nemcsak akkor, de még sokkal később is!

Való, hogy Z. A. azon időbeli naplócikkei ma már nem érdemelnek említést, de azt már érdemes följegyezni és mint történelmi tényt tudomásul venni, hogy A-tól Z-ig közügyekkel, irodalommal foglalkozó minden ember, sőt a közélettől visszavonuló magánzó is, vonzották legyen bár személyes összeköttetései vagy rokonszenvei másféle politikai árnyalatokhoz: DEÁK-hoz jött, a haza bölcséhez vagy tanácsot kérni, vagy bocsánatot, ha nem is valamely már elkövetett tetteért, úgy legalább annak indokáért, elégtételt gyakran másoktól szenvedett bántalmakért, félremagyarázásokért, stbef.

Legtöbbet az őszinte tisztelet, sokat a régi barátság, némelyiket a hiúság vitt oda, hogy elmondhassa: ő is volt DEÁK-nál.

Ajtaja nyitva volt mindenki előtt, jó tanácsa kész, az alkalomra illő adoma is, majd mindenki számára, a ki beszólt hozzá. Mind ismerte őket, keresztneveikön szólítgatá, családi körülményeikről részvétellel tudakozódott.

Ama napokban azt, a mit egy osztrák költő egy osztrák hadvezérre mondott: «In Deinem Lager ist Oesterreich», minden magyar ember az «angol királynő» szállodának ama szobájára alkalmazhatta, melyben az öreg ur divánján dülöngélve, fogadta s «cabanosaival» kínálhatta u. n. «barátait». Ott volt akkor Magyarország!

Ott készült a híres első *felirat* is.

S az azt elvből ellenző *határozati* pártnak első vezére, gr. TELEKY LÁSZLÓ, még a halála előtti percekben is szokott sajátságos nyugtalanságával aggódva kérdezgeté közös barátjaikat: mit tart róla DEÁK? haragszik-e reá? szereti-e őtet személyére nézve? stb.

Sőt tudva volt, hogy egyszernél többször a DEÁK szállásának ez időben kivételesen zárva volt ajtóinál kopogtatott, hallgatódzott. S a rég töltve volt öngyilkos fegyver elsütését ama nevezetes éjszakára halasztá, mely a DEÁK feliratának a képviselőházban előterjesztésére kitűzve volt reggelt megelőző.

DEÁK szemébe könyvek tolultak, reszkető hangon adott kifejezést barátja s politikai ellenfele iránti kegyeletének, s indítványára a felirat a napirendről levétetett.

Azóta sok történt.

TELEKY szerepét az akkor még ifjú TISZA KÁLMÁN öröklé. Mind nagyobbá nőtte ki magát benne, a most, mint tudjuk, a két nagy párt egyesüléséből eredett nemzeti «szabadelvű» pártnak vezére. Mint ilyet is megillette ugyan, de mint a volt ellenzék főnökét még inkább megillette, s szívének és eszének egyaránt becsületére vált mindaz, a mit — kegyeletes szavakban, kegyeletes tettekben, — a nagy halott emlékének tiszteletben tartására tett és tesz.

Miben ő saját szívének vigaszt keresett, az bizonyynyal sok régi ellenfelének szívét kiengeztelé vele, az t. i. hogy a politikai pártküzdelmek hevében soha egy szóval nem sérté meg (akarva legalább) ama tisztelet és kegyelet érzéseit, melyekkel a nagy polgár iránt minden magyar ember viseltetik, s «szomoru jelenség volna», — úgy monda, — «ha nem viseltetnék».

Az 1861-diki országgyűlés eredmény nélkül oszlott szét. A jog meg volt mentve, de nem még a haza!

Folytatnunk kelle a hallgatást, a passiv ellentállást, a várást. — Ki láthatá előre a végét?

Sokan ismét kifelé fordíták tekintetöket. Onnét várva rejtélyes, titkos sóvárgással — valami mentő tény.

Mily mélyen kellett egy DEÁK keblében a meggyőződés látnoki erejének gyökereznie, hogy kétségbe ne essék politikája felett, melynek győzedelmét megérnie adatott ugyan, de hogy azt megérje, akkor bizony alig remélhető.

Mert az igazságnak előbb-utóbb győznie kell; de az Igaznak — nem mindig!

S mily erősnek kellett ez Igazban a kötelességérzetnek lenni, hogy a mellett, a mit igazságnak tartott, mindvégig megmaradjon, akár siker, akár nem!

Hogy sötéten látott, arról többek közt magam is tanuságot tehetek.

Én, p. o. saját egyéni felfogásom szerint, — melyet nincs okom se tagadni, se szégyenelni, — az u. n. octoberi diplomában nyilván elismert s császári és királyi fejedelmi szóval újra megpecsételt azon elvre, hogy «semmit rólunk nélkülünk» igen nagy súlyt fektettem. Abban egy nagy vívmányt, nemzeti önállásunk, s minden jogaink visszaszerzésének kulcsát láttam. Kezünkbe volt adva, szerintem, használnunk kelle azt.

Psychologiai szempontból is, uralkodó fejedelmünk jellemére s eljárására nézve, azon következtetést vontam, hogy a ki az abszolút hatalomról, a kezében levő katonai kényuralomról — mindegy, bárminő behatások folytán, — önként lemondott, attól az önmegtagadásnak, avagy politikai belátásnak ama második foka, illetőleg ténye is, — miszerint az alkotmányosság elve mellett még hazánk önálló, s különvált államiségát is elismerje, — méltán várható, remélhető.

Közlém ez okoskodásomat az «öreg ural». Hisz annyi nálamnál nem különb, utszéli politikus jött hozzá ilyféléssel: türelemmel szokta kihallgatni őket. Meghallgatott engem is.

De a válasz, melyet adott, nem volt vigasztaló.

Nemde, — válaszolt ő fejrázva, — a császárnak két nagy vezéreszméje volt, melyért oly sokat áldozott. Az egyik: az absolut (katonai) uralom; a másik: az öszbirodalom (a Gesammt-monarchie) eszméje. Lemondott az elsőről; miért? azért, hogy — megmentse, s biztosítsa az utóbbit. Most ez fekszik leginkább szívéen, erre fogja minden erejét öszpontosítani. . . .

Oh, áldott csalódás!

Ki hitte volna, hogy azon fejedelemtől volt szó, a kiről jóval később ugyan, — de nemzetek életében az évtizedek csak perczeket számitanak, — mikor a DEÁK-párt bomlása kezdődött s mindennap új kabinetválságunk volt, mikor a «szent ügy» horgával kelle máról holnapra minisztert fogni, — az öreg ur úgy nyilatkozott, hogy csak egy embert ismer Magyarországon, a ki e válságban jó miniszterelnök volna, s ez: a király!

Oly dicséret ez, melyet egy DEÁK-tól a világ bármely fejedelme büszkén fogadhat el.

Oly dolgokat érinték, mik nem is ily igénytelen cikk keretébe illők. Ezen anyag még nem érett meg arra, hogy a történetíró vehesse kezébe. Méltán figyelmeztetett azonban a napokban is ujabbkori történetíróink egyike, hogy élményeinket jókor jegyezzessük fel s hozzuk esetleg nyilvánosságra is, mert utóbb elfeledjük őket s másképp adjuk elő a dolgokat, mint a hogy szemünk előtt történtek. Ő maga (SALAMON FERENCZ tisztelt barátunk) jó példával ment elöl, s érdekes adalékot nyújtott a *husvéti cikkek* keletkezéséhez.

Ily érdekes dolgokat én nem közölhetek; ideje is, hogy összébb vonjam vitorláimat. Ideje, hogy igazoljam a nem köznapi czimet is, melyet e cikkem élére, negélyezés nélkül, tűztem ki.

Mint föntebb őszintén bevallám, az aggódók közé tartoztam. A mitől féltem és rettegtem, — s mitől, gondolom, velem együtt sok hű hazafi félhetett és rettegetett, — az nem egyéb volt, mint hazánknak bizonyos alkotmányos formák közt, a törvényesség látszatával, népszavazat utján, az öszbirodalomba leendő beolvasztása.

A ki számba veszi ama világtörténelmi két nagy tényezőnek, — az értelmi és vagyoni felsőbbbségnek (Észnek és Pénznek) — olvasztó, hódító erejét; a ki tudja a történelemből, miként olvasztatott be a hatalmas britt birodalomba a szegényebb Skóczia és a még szegényebb Irland, daczára e két ország hazafiai méltó panaszainak, buslakodásának s körömszakadtig folytatott ellenszegülésének; a kinek eszébe jut végre a szerencsétlen Lengyelország sorsa: az nem becsmérelheti a mi aggályainkat.

A mi ott, a mi itt megtörtént: ismétlődhetik nálunk is. Vagy a történetírás nem volna az, a minek CICERO előtt és után mindig tartatott: «magistra vitae»?

DEÁK erre azt felelé, hogy ha még sikerülne is, egyenes választások utján az országnak egy-két quasi képviselőjét bevinni a bécsi «Reichsrath»-ba, az a mi helyzetünkön mitsem változtatna. Az is csak tényleges, nem pedig jogi állapot volna, s a nemzetet, jövőre, legkevesbé sem kötné.

A tények és a jogok hatályának ily latolgatása kinos hányattatásban tartott sokszor, s nagy érdekekkel kapkodtam, — bevallom gyengeségemet, — minden oly javaslat, terv vagy jámbor óhajtás számbavehető kifejezése után, mely az Ausztia és Magyarország közötti függő kérdések, különösen az annyit hánytorgatott «közösügyek» tisztázására célzott, s az érdekek lehető kiegyenlítésére látszott némi kilátást nyújtani.

Néha elhitettem magammal, — s melyik képviselőnek nem voltak ily gyenge pillanatai! — hogy magam is hivatva volnék ily fontos kérdések megvitatása és tisztába hozása által hazám egy szebb jövőjének előkészítésére valami részben közreműködni.

Az aggályok és remények e napjaiban látogattam el egyszer DEÁK -hoz Szent-Lászlóba.

Az udvarban, nagy gesztenye- és hársfák árnyékában találtuk hazánk bölcseit. TOLNAY KÁROLY t. barátom s volt követtársam vitt el oda, s volt szíves az OSZTERHUBER (TARÁNYI) családnak bemutatni.

Mivel foglalkozék az öreg ur?

VAS GEREKEN-t s a legújabb német regényeket olvasgatta-e? Igen, de nem itt; azt hálósobájában szokta tenni.

Olvasta ő (ne hallgassuk el ezt) még az én «munkáimat» is, mikről te, nyájas olvasóm! (gondolom) nem igen vettél tudomást. Az «*Üstökös*» minden számát, megjelenése napján, könyv nélkül tudta, s BEZERÉDINÉ ebédjein sokszor azzal mulattatott bennünket. Kegyébe vette annak idején TÓTH KÁLMÁN Krämerét és Kipfelhauserét is, s az ezek után keletkezett s nyakukra is nőtt «*Borsszemjankót*».

De most én komolyabb olvasmányt hoztam neki. Félre is tette érte — noha nem igen sietve, — azokat a szép kis puszpáng faragványokat, miket ama nagy fák árnyékában művészi kézzel faragcsált és simitgatott. E munkát oly szeretettel végzé, mintha egyéb hívása se volna.

Én azonban az olasz «*Alleanza*» ama lapját hoztam meg, melyben KOSSUTH *aldunai confederatiójának* megdöbbentő terve ment világnak.

Mit szólt hozzá, azt nem részletezem. Hadd maradjon meg a maga igénytelen kis keretében e cikkcském.

Gr. PÁLFY k. helytartónak s az akkori «kormány» azt tanácsolták jóakarói, hogy azt a csodálatos dolgot nagy betűkkel nyomassa ki s terjeszsze szét az országban.

Kérdés az volt, mit fog hozzá szólni DEÁK?

Kérdés az volt, szóljon-e hozzá valamit a «Pesti Napló», melyet akkor, ország-világ a DEÁK organumának ismert.

KEMÉNY ZSIGMOND barátunknak már régóta erős ostromot kelle kiállania, hogy bizonyos kérdésekben törje meg a hallgatást. Reá jártak különösen Bécsből is a kiegyenlítést őszintén és nyugtalanul óhajtó osztrák államférfiak, hirlapírók, stbef.

Szent-Lászlóban tett látogatásomat s közlésemet az «öreg» jó néven vette, s nem is hagyta jutalmazatlanul.

Először azzal tisztelt meg, — s erre megvallom mindig hiu voltam, — hogy nem anekdotákkal mulattatott, mint sokakat, hanem komoly beszélgetésbe bocsátkozott velem a fenforgó politikai kérdések felett.

Aztán, — távozásomkor, kissé elgondolkodva, nem izent mégis semmit «ZSIGÁ-nak», mint akkor b. KEMÉNY-t nevezni szoktuk; hanem legújabb «műveiből» egy gyönyörűen kivésott zárt lakatot küldött, melynek — kulcsa nem volt. Megjegyzendő, hogy némelyikhez faragott ő kulcsot is, s ilyenekkel különösen a nőknek szokott kedveskedni.

Sokan birnak ily becses ereklyét tőle. S ezeknek mennyi az irigyök!

Amint ZSIGA barátunknak átadtam a kedves ajándékot: ő azonnal elérte vagy úgy tett mintha elértené a célzást.

— Lakat? — mondá, — kulcs nincs hozzá? Értem: mi hallgatni fogunk!

A történelem fogja kimutatni: a beszéd ezüstje, vagy a hallgatás aranya volt-e áldásosabb reánk nézve? . . .

CZIPRUSLOMBOK.

I.

DEÁK FERENCZ HALÁLÁRA.

Egész teljes életedben
Nagy számoló voltál mindég;
Számítgattad az erőket,
Hogy eltaláld a hon üdvét.

Halálod is számítás volt:
Szoktattál rá *soká* minket,
S szenvedtél, hogy midőn meghalsz,
Ne fájjon *ugy* gyermekidnek.

Életeddel jól számítál:
Megértük a szabadságot;
Haláloddal — feljajdulva
Egy zokogó nemzet mondja: —
Nem sikerült számításod.

TÓTH KÁLMÁN.

II.

DEÁK FERENCZ RAVATALÁNÁL.

(Képpel.)

Téged siratni nem elég a szem!
Ah! nem elég az ajk tűnő sohajja!
Koporsód tája tiszteltebb legyen,
A szív köznapi panaszát ne hallja;
Borongva szálljon, mint kő a hegyen,
Lelkünk keserve föl a ravatalra . .
A nagynak méltó gyászolói lennünk:
Hajoljon földig minden *égi* bennünk.

Meghalt DEÁK? Oh mondd! mi halt meg benne?
Elméje tán, mely egy világ java?
A szív, mely itt ver hevülő szívembe?
A jellem, oly szép, mint a bércz hava

És oly magas, hogy átnyúlik a mennybe?
Az ember rénye, a szónok szava?
Mi halt meg benne? sírját hol veted,
Nem látok mást, csak *örök életet*!

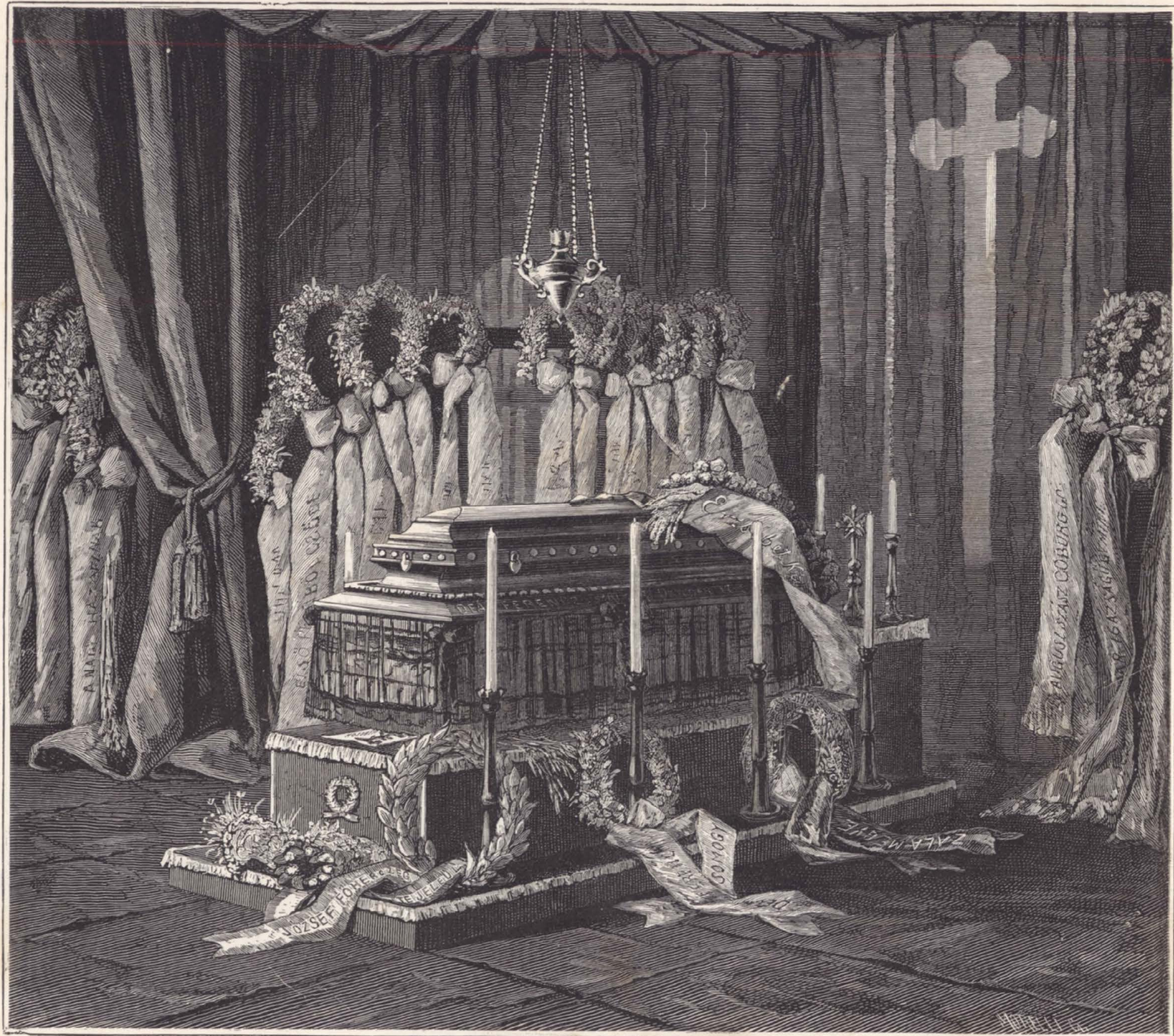
Meghalt-e az, ki nemzetének élve,
Mint egy test s lélek, azzal összeforrt?
Ki nem lankadva, nem habozva, félve,
Megtanította eszmélni a kort;
Ki az igazság üldözött szívére
Tartotta pajzsát, mely felé a zord
Önkény bakói éles tört dobáltak,
És oda állt, hol a vértanuk álltak!

Meghalt-e az, ki szívvél, szóval, tettel
A becsületnek és honának élt,
Ki mint a nyílt ég, tiszta szeretettel
Csüggött hazáján s nem kért soha bért
Egyen kívül: hogy változatlan hittel
Küldhesse föl fohászát a honért . . .
Meghalt-e az, kit minden szem sirat,
Ki milliók emlékében marad?

Meghalt-e az, kit nagyban, jóban, szépben,
A merre csak látsz, föltalál szemed,
A ki tovább él és eszmél a népben
Mely most nagyságát sirva érti meg;
Ki oly dicső volt már porhüvelyében,
Hogy mása nincs, ha istenülni megy!
Ő halt meg, ő? Hervadj, idők moha!
A halhatatlan meg nem hal soha!

Nem! míg a földön ember szíve dobban,
Lélek rajong és elme fölhevül:
Nem halhat ő meg! Köben, ércben, szóban
Emléke terjed, véghetetlenül!
Neve: imádság késő századokban,
Alakján szentség glóriája ül . . .
Most lép a mennybe! . . . Lebben égi szárnya!
Nincs egyedül már *Washington* nagy árnya!

ÁBRÁNYI EMIL.

Dedk Ferencz ravatala a sirkápolnában.

III.

D E Á K S I R J A.

1.

Ki alszik itt e néma sír ürében?
 — Röpülj tovább, vándor szellem, ne kérdd!
 De járj be minden helyet földön, égen,
 Hasitsa zúgó szárnyad át a tért,
 Hol egy szem ég a fájdalom könyében,
 S oltár előtt hol megtörik a térd,
 Hol koszorúkat tesznek szent sírokra
 S köny-terhitől hajol a cyprus bokra ;

2.

Járd bé a mult s jelen minden határát,
 Hol annyi népet elsöpört a vész ;
 Hol Athén romba dőlve űrzi várát,
 S Karthágo dült kövén zöld moh tenyész,
 Rómáról hirt hol elhaló sugár ad,
 S Napoleon nagysága ködbe vész ;
 Hol nagyjainak Albion pantheont rak,
 S szabadság áll őrt sírján Washingtonnak ;

3.

Vedd számba mind a sírokat, melyekben
 A hűk, nagyok, jók szíve porladoz,
 Eget verő gúlákban, vagy jeletlen,
 Kiket nagyokká tön kard vagy koboz ;
 S míg alszanak koszorúval fedetten,
 Örök hír jár el sírjok álmihoz ;
 Kik, halva bár, emlékök el nem veszhet,
 Mert törvényt hoztak, országot szereztek ;

4.

S ha lelsz csak egy sírt, annyi millióból,
 Melynek tövén nem mer verődni gaz,
 Melyen egyetlen könyben sem csalódot,
 Mert mindamennyi átértett s igaz,
 A mely előtt nagyság s idő meghódol,
 S virági harmatában a vigasz
 Akép szűrődik szennytelen tisztára,
 Hogy dicsfényének nincsen semmi árnya ;

5.

Mert a kinek hamvát ott hant takarja :
 Nagy volt, midőn letörpült a jelen,
 És tört hajót vezetve biztos karja
 Révpartra vitte zúgó tengeren,
 S míg salakját az örvény fölkavarja,
 Ő tiszta, hű maradt s önzéstelen,
 S megmentve mind, mit mások eldobának :
 Részt sem kívánt a megnyertből magának ;

6.

Ki nagyságát nem vér árán szerezte,
 Hatalmát nem raká csonthalmokon,
 Mi mást levert, őt nagygyá honja veszte
 Tevé — «mert néked élni kell o hon!»
 De lángszavát, nem lévén fülánk közte,
 A hatalom sem veheté zokon ;
 És a jogot, habár fegyver vevé el,
 Eszével vivta vissza s jellemével ;

7.

Ha lelsz *ilyen* sírt: hozz egy fűszált róla,
 Mit áldó köny, de vér nem öntözött,
 S mi odaadjuk érte *e sírról* a
 Legszebbik koszorút ezer között,
 A tisztelettől s bútól meghajolva
 Mit egy királyné keze kötözött,
 Min egy megmentett hon csüng égi hittel :
 Ha van szentebb sír ennél, oda vidd el !

SZÁSZ KÁROLY.

DEÁK FERENCZ EMLÉKEZETE.

Kit ünnepel a nép oly lelkesedve?
 Ki az, kit üdvözölni mind siet?
 (Nincs, aki ma kérdésemre felelné:
 Hisz' gyász borít be már minden szívet!)
 Varázsáról én magam nem beszélek,
 S nagy tetteiről miért szóljak én?
 Csak kérdem: hát ti őt ne ismernétek,
 Kinek csüggtetek lángtekintetén?

E nagy urak, aranyos szép ruhákban,
 Büszkék, rátartók, — mind oly nyájasak:
 Üdvözlík őt, gyönyörködven szavában,
 Előtte mélyen, földig hajlanak.
 Bizonyára fényes lehet a rangja,
 Hogy társaságát vágyva keresik . . .
 — Nem, nem! hisz' nincs egy rendszalag se' rajta,
 Efélék őt nem ékesíthetik.

Az írástudók meglesik ígéit,
 Hogy abból történetet írjanak;
 Magasztalják, hogy ő a jogra épít,
 És oly szilárd a tartalom s alak!
 Bizonyára a törvény mesterének
 Hinnéd őt, ki «csürni-csavarni» tud . . .
 — Nem, nem! egyszerű tiszta szellemének
 Egy útja van csak — egy: az igaz ut.

Dús fogatok robognak el mellette;
 Mondják: ezek itt a pénzemberek!
 Ezüst-aranyal dúsan megterhelve,
 Kocsijukból felé köszöntenek.
 Bizonyára ő százszor gazdagabb tán,
 Arany-ezüstje, kincse van elég! . . .
 — Nem, nem! hisz' egyszerű polgáralakján
 A gazdagságnak színét sem lelék.

Kiknek kezét a nehéz munka marja:
 Munkás, iparos kerül ott elé;
 Mindegyiknek kezében van kalapja,
 S bizalmasan köszöntének felé.
 Talán ez ember társuk a műhelyben,
 Hisz' ismerős velök mint jóbarát! . . .
 — Nem, nem! Keresni jönnek e szemekben
 Egy jobb jövő biztató sugarát.

A földmives nép, aki izzad, fárad —
 Nézzétek: hozzá bízva közelít,
 Szavát hallgatni, melyből szerte árad
 A vigasz, remény, szeretet s a hit;
 Megértik őt. Oh hogyne! hisz testvérek:
 A haza földjét együtt művelik . . .
 — Nem, nem! ki hallja e dicső beszédet,
 Tudja, hogy ez csak egy bölcsőtől telik.

Édesdeden csevegve, dalra kelve,
 Kis gyermektábor veszi őt körül:
 Csókolják kezét, botját emelgetve,
 S vidámságuknak szíve úgy örül!
 Családapa ez ember bizonyára,
 Hisz úgy szeretik őt a gyermekek! . . .
 — Nem, nem! mert néki soh' sem volt családja:
 Szívén nem táplált ily érzelmeket.

És mégis . . . igen! családapa volt ő!
 A leghűbb, legjobb, aki szeretett,
 Milyet nem szülhet sok, sok emberöltő:
 Családul birván — egész nemzetet!
 A földmivessel művelé a földet;
 Az iparossal együtt dolgozott;
 Ő mindnyájukkal mindig együtt érzett:
 Igát, koszorut együtt hordozott.

A gazdagok mellette mind szegények,
 Arany-ezüstje bár nem volt neki;
 De drága kincse szíve s nagy lelkének
 Hazáját, népét szabaddá teszi;
 Az érdemrendet nemes kebelére
 Királya s népe együtt tűzte fel:
 Közbizalom ez dicső jellemébe' —
 Ily «rend» a csillagok közé emel.

Már csillag ő, mindnyájunk édes atyja!
 Ki eltávozott s köztünk mégis él;
 E népet ő mert soha el nem hagyja;
 A hazát látjuk lelke fényinél,
 A hazát, melynek elborult egére
 Egy szebb jövőnek vivta hajnalát . . .
 Oh jöjjetek mindnyájan ünnepére:
 Áldjuk a bölcsét, a hon nagy fiát! . . .

EMLÉKEZÉSEK DEÁK FERENCZRE.

Sohasem felejttem el! egy egész napot töltött Ő ebben a kis ősz-utczai házban velünk. Egy pár jó barátunk volt együtt, mikor megérkezett az «öreg úr» báró KEMÉNY ZSIGMOND-dal egy nyitott kocsiban. Még azt a fáradságot sem sokalta, hogy a templomba menjen, s saját áldott két kezére vegyen egy kis siró, pólyás gyermeket, hogy Ő maga tartsa a keresztvizre. A keresztanya (HOLLÁN ERNŐNÉ) el akarta venni tőle. «Nem, nem, — szólt ő nyájasan, — a fiu-gyermekeket a keresztapa, csak a leánygyermeket tartja a kereszttanya a keresztvizre. Ez már így szokás.» És tartotta mindvégig, noha a gyermek hangosan sirt. «Ime — szólt hozzám, midőn megérkeztek, — a kis polgár életrevaló, mert igen nagy hanggal lépett a világba.»

Ott közöttünk egészen egyszerű ember volt, elfelejtettük, hogy minő *nagy*, csak azt éreztük vele szemben, hogy mily végtelen jó és szeretetteljes. Mindenre kiterjedt figyelme, a nőkkel tréfált, pajzánkodott, itatta pezsgővel őket, mit Ő maga meg sem izlelt, s mikor már jó kedve volt valamennyinek, a kertajtóba állt s csak azt bocsátotta be, ki neki vámot fizetett; ez a vám: egy csókból állt; s valjon ki ne fizette volna meg szívesen? Van-e olyan asszony a világon? Oh ti, még most is létező fiatal asszonyok, valjon e csóknak emléke nem lesz-e örökre legdrágább ereklyéje szíveteknek? Őrizzétek ezt gondosan; semmi sem magasztalhat úgy föl, mint a gondolat, hogy ajkatok az Ő tiszta, nemes homlokát érinthette!

Mily szerény volt Ő, előttem áll nemes, buzditó példája örökké! Oh és szívemet mégis mennyi büszkeség tölti el csak e gondolatra is, hogy egy kornak szülötte voltam Véle, egy léget szívhattam Véle! sőt több, láttam, ismertem Őt, beszélhettem Véle, és mindenek fölött szerethettem Őt az én lelkem szerint. Hány halandója lesz a jövő századoknak, a ki irigyelne e miatt? Igen, nekem még ahhoz is volt bátorságom, hogy elmondjam ezt Neki, s mikor féltem, hogy e miatt sértve van, tréfásan felelte: «Mikor haragudtam én azért, ha engem fiatal asszonyok szerettek?»

Oh mennyi jósággal, mennyi gyöngédséggel tudott rám tekinteni! sohasem felejttem el azt a szelid kifejezésű két kék szemet; egyetlen tekintetében annyi megnyugtató volt, annyi vigasztaló és annyi bátorító. Pedig ha akarta, úgy tudott rám tekinteni mint egy gyermek.

Egyszer egyik megjelent kis munkámat vittem el hozzá.

— Nem azért, — szóltam — hogy elolvassa, hanem hogy lássa, hogy firkálni is szoktam.

— Szép, szép, — szólt az «öreg úr» mosolyogva, mialatt a könyvben lapozott, — de nekem elég, ha a nő igazán anya, hogy én őt nagyrabecsüljem.

Kis fiammal gyakran fölkerestem Őt, akartam hogy lássa, a míg láthatja, s hogy lelkébe vesse minden vonását, és minden szavát. Ő mindig nyájasan fogadott, maga mellé ültetett, s hogy az idő hamarabb teljék, megkinált egygyel-mással, a mivel olykor tisztelői lepték meg. Egyszer egy egész doboz földi-epret ettünk meg nála, mit ő egész gyönyörködve nézett. — Mikor épen javában ettük, egy fontos küldöttség lépett be hozzá: vissza akartam vonulni: «Minek? — szólt Ő fölállva, — majd végezek én ezekkel így is.» S míg mi epret ettünk, Ő a jöttöket fogadta, s egy tolmács által angolul társalogtak. Mikor eltávoztak, majd a földig hajolt mindenik; ez ama tudatra ébresztett, hogy minő nagy hatalom Ő! Ez az egyszerű, szürke kabátos öreg ember, kinek arczából rögtön eltűnt minden fontosság, a mint felénk fordult, — ki egész gyermeteg kedélylyel ült a pamlag sarkába, hogy fiamat térdein lovagoltassa.

— Gyi, gyi, — szólt a gyermek pajkoskodva, — te vagy a ló, keresztapa, én a kocsis.

Én egész megbotránkozva tiltakoztam a gyermek szavai ellen, s le akartam őt térdéről szállítani.

— Hagyja csak, — szólt Ő, — ember lesz belőle ha lóvá bir tenni, másnak még ez úgy sem sikerült.

* * *

A ligetben gyakran jöttünk össze egy kedvencz platánfa alatt. — Itt játszadozott Ő órákig fiammal, majd labdázva vele, majd czukrot dobálva a fára, mindig úgy, hogy fiam nem látta, s a mint előtte leesett, azt hitte hogy a fán terem. Máig is czukor-fának hívja.

Nem szerette, hogy fiam nyakkendőt hord. Figyelmeztetett, hogy szoktassam le arról, sokkal jobb, ha nyaka szabadon van; hanem ha már mégis féltém a meghüléstől, hordassak vele kis vékony szőr-zsinórt nyakán, ez ingerli a bőrt, s a hideg így kevésbé árt. Mutatta, hogy ilyent Ő is visel, régen, gyermekora óta.

Mint szent ereklyéket őrzöm néhány sajátkezüleg irt levelét; Pusztá-Szent-Lászlóról írta, hol azelőtt többnyire a nyarat töltötte. Mindig van benne szó a gyermekekről, s mindig azzal végzi:

«Csókolja meg helyettem őket.»

* * *

Egy bucsuzás alkalmával kezét fiam fejére tette: «Nagyot nőjj fiam, — szólt hozzá — s váljék belőled derék polgára a hazának.»

— Oh, — szóltam én megilletődve, — ha lesz az rája valami hatással a jövőben, hogy minő kéz áldotta meg, akkor derék emberré kell lennie. Én rajta leszek, hogy ez áldó kéz nyoma örökké éljen szívében!

— Oh igen, — szólt ő komolyan, — ön sokat tehet érte, majd azt mondhatom, hogy mindent. A gyermek legtöbbször anyjától örökli szellemi tulajdonait; van rá elég példa a történetben. — A legtöbb nagy ember anyjától nyerte szellemi nagyságát. — Nézze meg WESSELÉNYI-t, SZÉCHENYI-t, nem az édes anya lelke élt-e mindenikben? Oh az anya befolyása a legerősebb és legmélyebb hatással van fiára!

— Igen, — de minden édes anya nem lehet egyszersmind Zrínyi Ilona is!

— Hát tanítsa meg arra, a mit tud, azt hiszem, hogy szeretni, nemesen szeretni, minden művelt lelkű édes anya tud.

Az Ő nézete tehát az volt, hogy legtöbb érzését anyjától öröklí a gyermek. Ráutalt egy pár anyára, kik a történetben is magaslanak.

Ha ez így van, mért hallgat a krónika egy olyan asszonyról, kinek az anyák közt a legmagasabb helyet kellene elfoglalnia? Mért tudunk oly keveset az *Ő édes anyjáról*? Isten után ő adta Őt nekünk, s mi még csak rá sem emlékezünk a helyett, hogy áldanánk őt még hamvaiban is. — Akármilyen egyszerű és igénytelen asszony volt is e nő, de azért szeretni bizonyosan tudott; oh különben honnan vette volna Ő nemesen érző nagy szívét?! Az anyának bizonyosan volt benne része. Ha mást nem is, de a szívet tőle örökölte, ez pedig olyan örökség volt, melynél nagyobbbat halandó még soha sem kapott.

Én azért is leborulok előtted, és áldalak téged még poraidban is, te ismeretlen, elfeledett asszony! Te adtad Őt nekünk, ezt a fénylő nagyságot, a melynek azonban sugáraitól rád semmi sem vetődött. — Ezt a királyi kincset, melynek gazdagságát te élvezted legkevesébbé. Minden koszorút Néki adtunk oda, de a sok koszorúnak ime egy kis elhullott levelkéje: az én szívem benső, hálás elismerése irántad! Néked nyujtom, noha érzem, mily szegényes hála ez, hisz neked *Hozzá volt jogod, Hozzá*, mert legközelebb állt szívedhez, kire még mi, távolállók is büszkék vagyunk! De ha van igazság ott fenn, akkor a megdicsőülés mosolyával tekintesz le ránk. Nem kell neked semmi glória, *a te fiad volt Ő!* kell-e ennél nagyobb dicsőség?!!

* * *

Kis fiam régen unszolt: mikor megyünk már el keresztapához? — «Majd, majd fiam, ha meggyógyul, ha jobban lesz», — biztattam őt, — «mert most beteg, nagyon beteg».

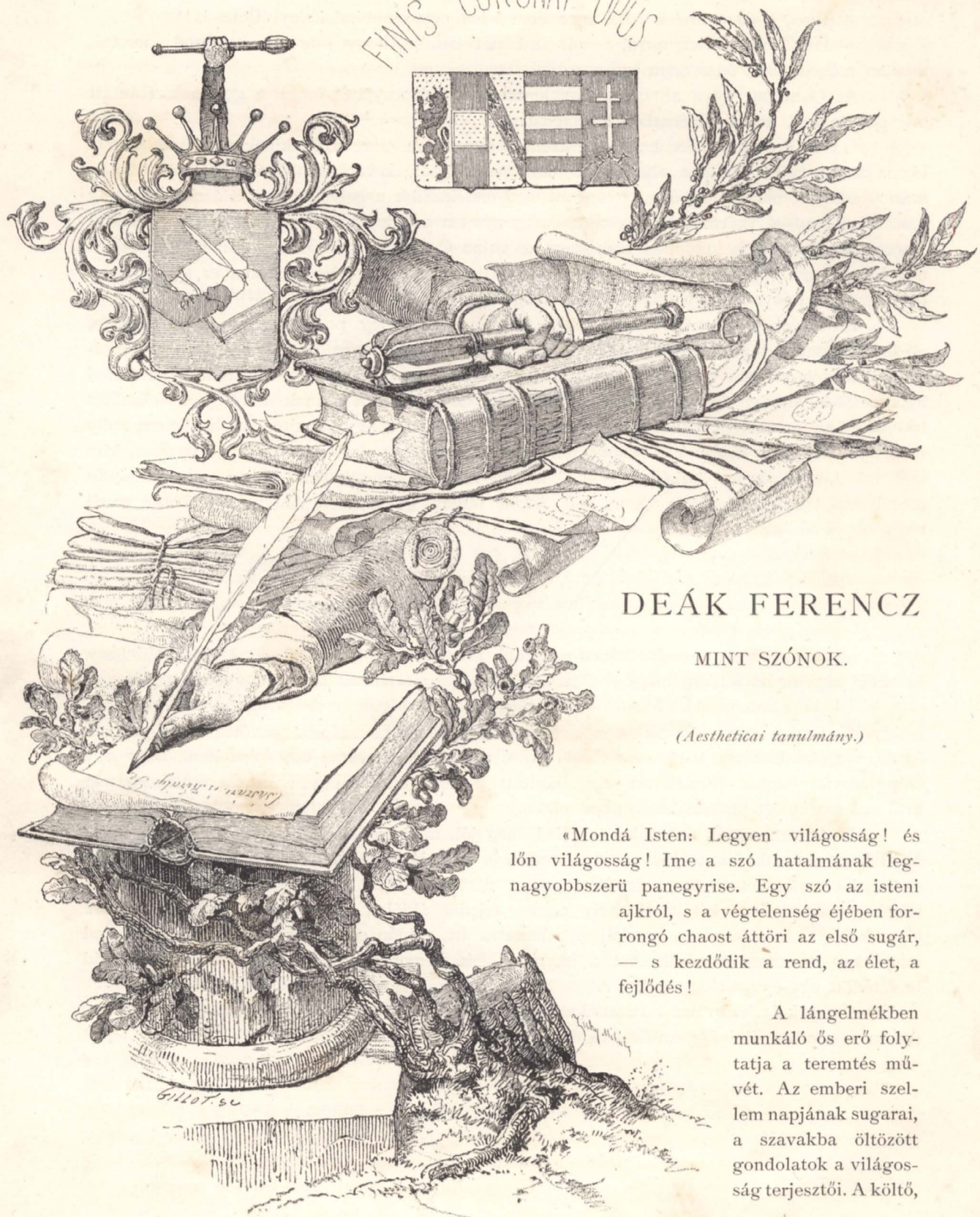
El is mentem vele hozzá, mikor meggyógyult; igen, mikor végkép, örökre meggyógyult! Csak hogy már akkor ott feküdt egy magas *ravatalon*, körötte viaszgyertyák égtek, s azoknak sárga fénye odavetődött az ő nemes élű arczára; úgy képzeltem, hogy egy szép márvány-szobor fekszik ott, megvilágított nemes vonásai egy Caesarra emlékeztettek, ki a szó szoros értelmében koszorukon pihen.

Mutattam arcát fiamnak: — Nézd meg jól, mert sohasem látod többé, soha, soha! Nézd hogy elszenderült, milyen szeliden csukta le az ő jóságteljes, gyöngéd tekintetű szemeit. — Nézd e homlokot, mennyi gondolat pihent el alatta örökre! Sohase feledd el az Ő szerteljes szavait, és e két kezét, mely egykor fejedén áldólag pihent meg. Oh ha az életben kísértések szállnának meg, gondolj e pillanatra itt, midőn előtte térdeltél, s még láthattad megvilágított nemes vonásait, ezt a lecsukott két szemet, melynek tekintetéből olykor reád is vetődött egy-egy meleg sugár!...

Tegyük le hamvaira koszorunkat. Igaz szívből jött, meleg könyvek csillognak rajta. — Az én szívemben élni fog emléke, téged pedig buzditson nemes példája egész élteden át!

HAJNALKA.

FINIS CORONAT OPUS

DEÁK FERENCZ

MINT SZÓNOK.

(Aestheticai tanulmány.)

«Mondá Isten: Legyen világosság! és lőn világosság! Ime a szó hatalmának legnagyobb szerű panegyrise. Egy szó az isteni ajkáról, s a végtelenség éjében forrongó chaost áttöri az első sugár, — s kezdődik a rend, az élet, a fejlődés!

A lángelmékben munkáló ős erő folytatja a teremtés művét. Az emberi szellem napjának sugarai, a szavakba öltözött gondolatok a világosság terjesztői. A költő,

ki nemzetének, korának vágyait, sejtelmeit, homályos ösztöneit világos eszmékké magasztosítja, és örök ideálokat állít a révedező szem elé; a tudós, ki életemésztő buzgalommal kutatja a természeti és erkölcsi világ törvényeit, s az igazság tételeivel biztos utat jelöl ki a gondolkodásnak és cselekvésnek; az államférfi, ki a nemzeti jólét, szabadság és nagyság hív öreként futja nemes pályáját a törvényhozás mezején, — mind annak az isteni erőnek részesei, s a szó, melyben lelkek alkotó hatalma nyilatkozik, amaz isteni szónak örök érvényű ismétlése. Így lesz a lángelmék szava ragyogó tette, a kimondott eszme a mind magasabbra emelkedő emberiség sorsában örökké munkáló életelemmé . . . »

E szavakat jegyeztem fel életem egyik ihletésses órájában, midőn DEÁK FERENCZ 1861. augusztus 8-án a képviselőház elé terjesztett válaszfelirati javaslatának hatása alatt az ifjúkor egész lelkesedésével merültem az eszmény szemléletébe, melyet a phantasia ily pillanatban alkot a népek életében oly nagy fontosságú szónoki művészetéről. És jól esik most e szavakat ismételnem, azon nagy feladattal állva szemközt, hogy a politikai szónoklat egyik mesterét jellemezzem, ugyanazt a mestert, kinek hatalma annyiszor felemelte a nemzet szívét, s remegővé tette a tollat.

Csodálatos erő is van a szóban. A népek életének legváltóságosabb pillanataival, a dicsőség és kétségbeesés napjaival van összefűzve a szónoklat története, és tudjuk, minő szolgálatokat tesz erénynek és bűnnek a szó hatalma! Ha a történet lapjait olvassuk: hány-szor állunk remegő tisztelettel, csodáló félelemmel, a lelkesedés rajongásával vagy a fájdalom bénító érzelmével egyetlen ember előtt, kinek nincs egyéb fegyvere sem buzdításra, sem ijesztésre a szónál! Az aranyozott rostrumról és gyalulatlan deszkaállványról, a zöld asztal mellől és a chaffot véres lépcsőiről hangzik a beszéd, és milliók teszik életüket kockára, sápad a gonoszság, kibontja zászlaját az igaz, életre kel a megmerevült ész és szív! Áldott legyen, ki az istenek adományát népe boldogítására használja!

A magyar politikai szónoklat története lélekemelő jelenségeit mutatja a tudomány, jellem és művészi képesség társulásának kiváló hazafiakban, s bár nyilvános életünk csak a legújabb időben nyújt alkalmat arra, hogy szónokaink a particularis érdekek szűk köréből az európai politika magaslatára emelkedjenek, hosszú sora áll előttünk a kitűnő szónokoknak, kiket méltán vesz körül a nemzet kegyelete.

DEÁK FERENCZ azok között áll, kiknek hatását bevezető soraink kísérlék meg festeni. Teljes és való képet adni róla, mint szónokról, nehéz dolog.

TÓTH LŐRINCZ, a ki őt először mutatta be az irodalomban szellemes, francia könnyűségű essai-jében, ügyesen foglalja össze a vonásokat, melyek D. szónoklatában lényegét képeznek, s jellemzése «A magyar szónokok és statusférfiak» könyvének megjelenése óta ezerszer idézve járta be a magyar és nem magyar világot; de a ki DEÁK FERENCZ-et egész valójában, politikai pályájának, korszakalkotó hatásának eredményei, s ez eredmények minden előfeltétele szerint akarja felfogni, annak nemcsak 1850 elé, hanem főkép után kell figyelő szemeket vetnie, s észre fogja venni, hogy bár a régi ellenzéki pártvezér fenséges tulajdonait az új aerában a nemzet vezérévé avatott férfi a régi fényben ragyogtatja, valamint a helyzet lényegesen megváltozott, úgy a sorstól e helyzet feltétlen urává hivatott nagy tehetség oly szellemi és erkölcsi hatalmat fejtett ki, minőről a magyar történet ritkán emlékezik.

DEÁK FERENCZ-et, a szónokot alig lehet elválasztani a polgártól, tudóstól, államférfiutól, nem azon magasztosan szép egyéniségtől, mely a nyilvános és magán életben mindig és mindenütt és mindenire gyakorlá hódító erejét. Szónoklata oly természetes, közvetlen kifolyása volt egész lényének, hogy a hallgató ép úgy érezte szavaiban a bölcsesség és jellem követelés nélküli szent varázsát, mint a néző látta a méltóságos alak keresetlen tartásában az elvek rendületlen harczosát. Soha sem szólott szükség nélkül; de soha sem hallgatott, ha

szólni kellett; nem kereste a szerepet, sőt még azt sem látszott tudni, hogy szerepe van; de dolgozott a haza közboldogságaért oly buzgalommal, oly kitartással, oly önzéstelenséggel, mintha egymagának kellett volna egész seregért helyt állania, hanem a győzelem díját a végtelenségbe kellett volna szétosztania.

Olvassátok életét: a nemzet küzdelmeinek, a haladás nagy eszmeharczainak időszaka az; lessétek el szavait a magántanácskozásban és a törvényhozás termeiben: a vezérő bölcsesség, jog- és hazaszeretet, a szenvedélyeket mérséklő nyugalom, és az igazságért lángoló sziv, a jelent méltányoló, de jövőt soha fel nem áldozó férfiaság oly nyilatkozataival találkozotok, melyek a kegyelet és hála érzelmeit e nagyság, a hazának ezen valódi atyja iránt soha ki nem alvó tüzzé lobbantja, s csak ez a tanulmány fog lelketekbe oly képet vésni, mely méltó az eredetihez, s melyet művészi ügyesség is csak halványan ecsetelhetne. A mi tollunk épen gyarló e vállalathoz. Nem is akarunk mi e helyütt mást tenni, mint kísérletet adni DEÁK FERENCZ szónoklatának jellemzésére *formai* szempontból, s így kijelölni azon helyet, melyet beszédei szónoki irodalmunk e nemű termékei között elfoglalnak.

Végig gondolom mindazon nemes theoriákat, melyeket nagy gondolkodók, közügyekért buzgó férfiak PLÁTÓ-tól kezdve LABOULAYE-ig a szónoklat feladatáról, lényegéről és formáiról irtak, s mindenütt azt az egyszerű, de végtelen sokat mondó szabályt találom magyarázva, hogy a «szónok erényes és ügyes beszédű férfiú». A régiek e magasztos felfogása, mely szerint SZOKRATES szemében még PERIKLES, THEMISTOKLES sem voltak valódi szónokok, mert inkább célozták a nép gazdagságát, harci dicsőségét, mint erényes voltát, vagyis erkölcsi jóllétét, az ujkor kevés szónokára illik jobban, mint a mi DEÁK-unkra, s midőn DEÁK ókori lélekrokonának, CATO-nak ama szavait oly fényesen igazolja, egygyel több okunk van az e két szellem közt vont párhuzamot elfogadni. Igenis: DEÁK erényes férfiú, vir bonus a szónak legtisztább, legideálisabb értelmében, úgy mint CATO az volt, kiről a történet feljegyezte, «hogy soha nem létezett még az erény eszményéhez hasonlóbb férfiú, ki jót csupán azért tett, mert lelkében nem volt tehetség másként cselekedni». És ügyes beszédű vala, dicendi peritus; nem olyan, mint DEMOSZTHENES vagy FOX, O'CONNEL vagy MIRABEAU, vagy KOSSUTH, annál kevésbbé, mint azok, kik a szószéken «az opera villámlását és mennydörgését» utánnozzák; kortársai között is többen voltak, kik szónoki művészet tekintetében felülmúlták őt; de a mire szüksége volt, hogy gondolatait diadalmas erővel fejezze ki, az a hang, az a szó mindig ott termett ajkán vagy tollában, s a folyékony, nemes, egyszerűen is fenséges beszéd mindig méltó alakja volt nagy eszméinek, okoskodásainak és szíve szent hevületének. Alig találunk általánosságban jellemzőbb szavakat, mint melyekkel TÓTH LÖRINCZ említett essai-je szól DEÁK szónoklatáról: «DEÁK szónoklata nem annyira elragadó s villanyozó, mint meggyőző s melegítő; nem annyira ragyogó és költői, mint világos, derült, velős, okokkal s érvekkel teljes; nem azon fajta szónok, kinek hallatára a közönség idegeit érzi szökelleni, szenvedélyre gyúl, kinek szavai bámulás, elragadtatás felkiáltásait ragadják ki a keblekből. De az a szónok, kit olvashatsz, bonczolhatsz hideg észszel is, midőn a drámai hatás vitézsége lecsillapult, kit tartalmaznak, meggyőzőnek, sőt szépnek találsz mindenkor s akárhányszor, kiben logika, rend s methodus, erő és velő van örökké!»...

Ki nem látja e jellemzésből, hogy DEÁK szónoklatának legerősebb és legkiválóbb oldala épen az, a mi által a szónok magasztos hivatásának leginkább megfelel. Tanít, felvilágosít, meggyőz, s ezen egyedül szilárd alapon emeli hallgatóját az akarat elhatározásához; rábeszélő ereje nem annyira az érdeklődés melegében, annál kevésbbé a kifejezés kényes választékosságában, mint rendületlen meggyőződésének, elvszilárdságának, dönthetetlen okoskodásának hatalmában rejlik, mely ellen lehet sophismákkal declamálni, lehet a felsőbbség «veto»-ját mennydörögni, — de melyet megingatni oly kevéssé lehet, mint a tenger játékos

fodrai vagy haragos hullámai meg nem ingatják az ős szirtfokot. Ha valaki, DEÁK mondhatá magáról határtalan szerénységében is: «Nem szoktam üres szavakat mondani», s beszédeire lehet alkalmazni Horatius drámai törvényét: hogy azokban célra siet minden. Előtte egyedül a tárgy, az ügy lebeg; érveit ebből magából meríti, nem takarózik tekintélyek ragyogó köntöszével, hanem felhasznál mindent, mit a haladás eszméi, a jogfolytonosság, történeti fejlődés, a közjólét igazi érdekei érv gyanánt nyújtanak, s akár követel, akár tiltakozik, akár épít, akár az ellenséges hatalom lesvárait rombolja össze, mindig erős, mindig biztos, mert az *okok*: a jog és igazság alapján veti meg lábát, s a nemzeti és emberi nagy eszmékből emelt közbizalomra támaszkodik. Okoskodása egyformán erős a bizonyításban és czáfolásban; nem kerüli el figyelmét az ellenfélnek egyetlen sáncza sem; minden ellenséget a neki való fegyverrel ver vissza, csupán a méltóságot nem ejti el soha, s még gunyjában is megtartja azt a nemes mérsékletet, mely egyedül képes a dolgot a személytől elválasztani, s míg amaszt, ha kell, kacaj tárgyává teszi, ezt a gyengédség végső határaig kiméli, elve levén az emberekben mindaddig jó szándokot feltenni, míg kétségtelen tények mást nem bizonyítanak. Legkevésebbé türte a pártfegyelem megsértését; a saját személye ellen intézett támadások és gyanúsítások ellen csak akkor védekezett, ha az ügy felderítésére, a kedélyek megnyugtatóására szolgálhatott a felszólalás; a maga kedvéért soha sem vesztegeté a szót, azon magasztos felfogás szerint: hogy a parlament elé nem a személyes dicsőség vagy hiúság, hanem a haza érdekei tartoznak, s kit a nép bizalma a törvényhozó magas méltóságára emelt, mindennekefelett e hivatásnak tartozik szentelni magát teljesen, — osztatlanul. Ellenfelét nem becsüli túl, de nem is kicsinyeli, azért, bár közmondásos kedélyessége, őseredeti humora sokszor könnyű és bizonyára csattanó győzelemhez segítette volna, igen ritkán folyamodott ehhez, inkább iparkodott a helyeset, az igazat tanítva megismertetni, hogy meggyőzzön és megnyugtasson; sokszor a legvégsőig elemezi tárgyát, kényszeríti a hallgatót annak belátására és elfogadására, a minnek igazságáról ő maga meg van győződve; de valamint érvei közé soha sem keveri, hogy ő mondja ezt vagy amaszt, úgy mindig biztosan felismeri az oktató részletezés ama határát, melyen túl a pedanteria fárasztja a türelmet. Bámulatos benne az a művészi tapintat, melylyel érveit elrendezni, beszéde részeit tökéletes arányban kifejtetni, mindenben az «épen elég» mértéket megtartani tudja! E tekintetben beszédeinek legnagyobb része a világirodalom mintaművei mellett foglalhat helyet, s egy modern Quintilián nem ajánlhatna tanítványainak remekebb példákat e beszédeknel. Ritkán fogod bennök feltalálni a rhetoris fogások és bizonyításmódok merev alakjait, de érezni és érteni fogod, mint kapcsolódik nála eszme eszméhez, mint épül fel a legszigorúbb logikai szervezetben a gondolatok harmonikus, elbájoló épülete.

A mily nagy DEÁK bonczoló, rendező képessége, oly feltétlen biztossággal találja meg a legbonyolultabb kérdések lényegét, s midőn arról van szó, hogy a legkülönbözőbb elemekből alakult hallgatóságot egyszerre, könnyedén kell a helyzet magaslatára emelni: DEÁK geniusa ismét egész hatalmával lép elő. Halljátok csak, mint itéli meg őt egy első-rangu külföldi lap az 1873. június 28-án mondott nagyszerű egyházpolitikai beszédéről, erről a fenséges hatyúdalként zengő remekéről a testben már-már roskadozó colossusnak: «A nemzet bölcse azon kérdést, mely a jelenkort mozgásban tartja, néhány mondatban taglalja, melyek ama nagy, lapidáris stílusban tartvák, mely az ős államférfiu minden beszédét jellemzi. Mit az államjogi, canoni, történeti irodalom vastag kötetekben bőven kifejt, itt néhány epigrammatikus tételben mind el van mondva, s az agg férfiu minden tekintetben korunk magaslatán állónak mutatkozik. — A legnagyobb jártasságot a specíficus magyar viszonyokban párosulva látjuk DEÁK beszédében a külföld egyházpolitikai viszonyainak legbensőbb ismeretével; a legszigorubb, teljesen elvhű liberalismus egyesült amaz államférfiui óvatossággal, mely a haladásokat nem egy napon óhajtja megtéve látni»...

Szónok, ki ily szellemben, ily apparatussal működik, természetesen a szónoklat egyéb föltételeiben is sajátyszerű, mindenütt összhangzatra törekvő. Egy férfiú, kiről az mondatik, hogy ékesszólása a békeé, a rendezett nyugalmas állapoté, midőn a küzdelem csak okokkal vivatik az elvek és jogok mezején, egész megjelenésében, kifejezőmódjában távol áll azoktól, kik szenvedélylyel akarnak uralkodni szenvedélyek felett, vagy kik a hatást nem annyira attól reménylik, mit mondanak, mint inkább attól, hogyan mondják. DEÁK-ról, a 48 előtti szónokról azt mondja jellemzője: «magatartása nyugodt, tekintélyes, méltóságos, mozgása kevés, egyszerű, mindig illedelmes. Egészén szabályosság, erő és disz egyesül. Hangja elég erős, de nem elég zengzetes.» Ez a tiszteletre és bizalomra gerjesztő jelenség, igénytelen fellépésében is hódolatra készítő alak volt DEÁK mindvégig, akkor is, midőn az alkotmány visszaállításáért vívott harcokban egy nemzet szívdobbanása felett uralkodott, s mikor a kiegyezkedés műve hatalmas ellentábort állított vele szemközt a parlamentben. — Láttuk néha egy-egy hevesebb taglejtését, arcunkba villant a hatalmas szemöldök alól egy-egy élesebb sugár, — de tulkapó pathosz, izgékonyosság soha sem dulta szét egészének jóltevő harmoniáját.

És minő nyelv ömlött e sötéten árnyékolt ajkokról? Szabályos mederben, örvények és zuhatagok nélkül haladó méltóságos folyam volt az, melynek partjait csak itt-ott ékesíté virág, hogy a szem édesen pihenjen meg rajta. DEÁK-ra tökéletesen ráillik, a mit BROUGHAM PITT-ről mond: «Ő rendkívül fukar volt a szónoklat cifráira nézve; képet, vagy képes kitélt csak annyit használt, mennyit az antik józanság példányaiban is találhatni. A varázshatás a beszédnek szakadatlan folyama, a rendezés világossága, szigorú eszmelánczolat, és egészséges érzelem eredménye.» Pectus est, quod disertum facit, a szív teszi őt ékesszólóvá. Azt vélhetné valaki, hogy az okok bajnokánál ez ellenmondás. De DEÁK FERENCZ nem volt rideg anatomus; benne a meggyőződés az elméből a szívbe hatolt le, eszméi, elvei jellemének alapja, életének másíthatatlan princípiumai voltak. Ha az elnyomottak érdekében szólott, a hang szívéen szűrődött keresztül, mert nemcsak politikai szempontból kívánta az általános jólétet, hanem mert együtt érzett a szenvedőkkel. A phantasia ritkábban segítette őt kifejezéseiben, de ha képhez folyamodott, az mindig teljes, világos, találó és következetes vala, áthatva a belé rejtett gondolattól úgy, hogy dissonantia nélkül illeszkedett a legjózanabb tanácskozó stilusba, melyből művelt és műveletlen egyaránt gyönyörrel érté meg a bölcseség ígét.

De már azon pontra jutottunk, hogy az olvasó *tényeket* követelhet mindarra nézve, a miből DEÁK szónoklatának rajzolt vonásai felismerhetők. És vajjon mit állítsunk elé e gazdag kincstárból? Töredékes idézetek a napnak egy-egy sugara, pedig a nap fensége az élethintő verőfény özönében ragyog elő. Végig kellene őt kísérnünk ama 40 évig tartó politikai pálya küzdelmes, alkotó munkásságának minden mozzanatán, mely mint a tejút az ég csillagai között, a nagy eszmék és nemes érzelmek szétválaszthatatlan kapcsolatában huzódik át közéletünkön. — Hallanunk kellene őt, a mint könyeket fakasztva szól az elgyötört lengyelek ügyében, a mint a megszilárdult liberalis ellenzék élén küzd az örökváltság, szólásszabadság, védegyelet és a nemzeti fejlődés egyéb tényezői érdekében, a mint tántoríthatlan következetességgel óvja, védelmezi az alkotmányt minden jogtalan támadás ellen, míg így számolhatott be küldőinek: «Sérelmeink teljesen orvosolva nincsenek, de azoknak tetteges következtései megszűntek, s az orvoslásnak legsúlyosabb akadályai el vannak hárítva. Kivonatott a vérző sebből a sértő nyilnak benn törött darabja, s könnyítve van ezáltal a gyógyításnak eszközölhetése.» És látnunk és hallanunk kellene őt akkor is, midőn elvhűsége, majd egészségi állapota éveken át távol tartá a törvényhozás termétől, de a nemzeti nagy átalakulás művében mint magán ember is hiven végezte a tehetségei és befolyása arányában rá háramló kötelességeket. Aztán hallanunk kellene az igazságügyi minisztert, midőn a vészfelhők már feltűnedeznek a láthatáron, mint emeli fel szavát az elemi oktatás tárgyában, a polgárok egyetértését

megzavaró minden hatalmaskodó lépés, a törvényhozás idealismusa ellen, melyet az emberi élet naponként, a tapasztalás minden órán meghazudtol. És a szenvedések hosszú évein át a nemzet jogai és reményei felett virrasztott bölcslet el kellene kisérnünk az ujonnan megnyílt küzdőtérre, melyen egy nép erkölcsi erejét összesítő szellemóriás jogot, igazságot követel a hatalomtól, s az önkény, erőszak, tagadás ellenében kívánja a törvényes állapotot. — És itt, ezen a téren látnók őt valódi nagyságában. — A politika, melynek vezérszónoka ismeretes mindnyájunk előtt; mindenki tudja, hiszen még visszhangzik szívünkben a romok felett álló, tekintetét a ködös jövőben sülyesztő férfiúnak szózata: «Nehéz idők, vésteljes évek mentek el felettünk. Végenyészet szélén állott nemzetünk. De az isteni gondviselés, midőn egyrésről annyi szenvedéssel sujtott, más részről erőt ébresztett keblünkben, hogy el ne csüggedjünk, s a veszélyben forgó hazát még forróbban szeressük...» És következtek az egész nemzet osztatlan akaratkifejező feliratai, az írott szónoklat ezen dicső remekei, melyekkel a «haza bölcsé»-nek halhatatlan nevét érdemelte ki. — Ki volt tűzve a lobogó, rajta a szilárdság és óvatosság jelszavai; a nemzet jelszavává lett vezére jellemének két sarkalatos tulajdona. A hatalom bezárta fülét a jogkövetelés dönthetetlen érvei előtt; a jogeljátszást károgó madarak repkedtek a fejedelem körül, s az országgyűlésnek újra kellett szólania. — És DEÁK FERENCZ, ha lehet, még nagyobb a válaszfeliratban, mint az elsőben. Érvelésének, előadásának ereje olyan, hogy a két ház, annyi nagy elme, s velők a nép milliói egy hangban tör ki: ez a válasz minden magyar szívéből van szakasztva. DEÁK FERENCZ e feliratában nem keresve, hanem a dolog természete szerint szónokiabb mint az elsőben. Szembe kellett állnia a fejedelmi leirat veszedelmes tévedéseivel, s a mennyire a szívnek is lehet nyomatéka egy birodalom jövőjének kérdésében, ezt is latba veti, hivatkozik a nemzetnek annyiszor tanusított áldozatkészségére, s utal a népek szeretetére, mint a trónusok legbiztosabb támaszára. «Az egyes államok nagyhatalmi állása nem egyedül rendes hadseregeik számától függ. Az absolut kormányzat talán könnyebb és kényelmesebb; de a legderekből hadsereg mellett is veszélybe dőlhet az állam, ha annak védelme a népek érzelmében nem gyökerezik. A hajdankorban, midőn még az alkotmányos fogalmak és a jognak érzete kevésbé szívárgott át a népnek minden rétegeibe, gyakran sikerültek ily kísérletek; de ma már érzik a nemzetek, érzi a népnek minden osztálya a politikai szabadságnak s törvényes függetlenségnek valódi becsét, s kegyelettel ragaszkodik azokhoz; és ezen érzelmeknek, ezen kegyeletnek mellőzésével népeket és országokat politikai teoriák szerint akaradjuk ellenére átalakítani ritkán sikerül... Minden országnak meg vannak saját emlékei, szokásai, reményei és óhajtsái, melyek előtte szentek, s melyeket az absolut rendszer nyomása alatt kénytelen volt kebelébe fojtani; most azonban, midőn módja van szót emelni hazája érdekében, ki fogja azokat mondani...» És az ország kimondotta mindezt DEÁK szájával és tollával oly erélyesen, annyi méltósággal, hogy e felirat után alkunak többé helye nem lehetett. «Lehet, hogy nehéz idők következnek ismét hazánkra, de a megszegett polgári kötelesség árán azokat megváltanunk nem szabad. Az ország alkotmányos szabadsága nem oly sajátunk, melyről szabadon rendelkezhetnénk; hitünkre bízta a nemzet annak hű megőrzését, s mi felelősek vagyunk a haza s önlelkiismeretünk előtt. Ha türni kell, türni fog a nemzet, hogy megmentse az utókornak azon alkotmányos szabadságot, melyet őseitől örökölt. Türni fog csüggedés nélkül, mint ősei türtek és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogait; mert a mit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és kétséges. Türni fog a nemzet, remélve a szebb jövődőt, s bizva ügyének igazságában!»

Mi történt ezután, miként találta meg DEÁK az utat és módot, hogy a nemzet önállóságának megmentésével felemelje a roskadozó Ausztriát, s a koronás fejedelem és népe között

helyreállítsa a bizalmat, annak elbeszélése nem tartozik előadásunk keretébe. De nem hagyhatjuk említetlenül, hogy a közjogi ellenzék, mely nagy tehetségek és szeplőtlen jellemek tekintetében ép oly gazdag volt, mint szónoki képességekben, a Deák-párt geniális előharczosain kívül magát a vezért is gyakran sorompóba hívta, s hogy DEÁK a kiegyezési politika védelmében szónoklata ősserejét nem egyszer érezteté. A nemzet legnagyobb része bizott és bizik most is e politikában, mely nem kerget ábrándokat, a valóságot nem kockáztatja talán soha sem teljesülő reményekért, de ad oly szilárd alapot a nemzeti létnek, melyen észszel és erővel a fejlődés magas fokára juthatunk.

Végére értünk ez igénytelen rajznak. Mielőtt azonban letennők a tollat, nem lehet felelet nélkül hagynunk azt az önkéntelenül támadó kérdést: van-e tehát nyoma politikai szónoklatunk fejlődésében azon kitűnő tulajdonok képző hatásának, melyek DEÁK FERENCZ beszédeit oly magas fokára emelik a tökélynek? Mert igaz ugyan, hogy a lángelme mindig saját uton halad, s a nagy tehetségek arányában egy és ugyanazon téren is több önálló remek keletkezhetik, valamint az is igaz, hogy a középszerűség vagy éppen tehetetlenség legkönnyebben compromittálhatja a mestert, midőn ezt szolgálai módon utánozza; mindazáltal vitatás alá nem vonható tény, hogy vannak a legjobbak között is kimagasodó, hódító tehetségek, kiknek befolyása alól a rokonlelkek sem menekedhetnek, s kik éppen ezért természet-szerűleg vannak hivatva irányadó szerepre. Teljes és minden tekintetben eredeti alkotásra kevés halandónak jut erő; legtöbbször azok közül, kik fénynyel és hasznos munkásság öntudatával futják meg pályájokat, azért lettek nagyokká, mert ideje-korán megtalálták követendő eszményüket, s dicsőségnek tarták ezeket megközelíteni. A majmolás lelketlenség, de magasztos példányokhoz felemelkedni méltó bármely nagy elméhez.

DEÁK FERENCZ mint szónok is kétségkívül mély hatást gyakorolt korára.

Voltak mellette és ellene kiváló férfiak, kik teljesen különböznek tőle, kik egészen saját geniusukat követve, több-kevesebb szerencsével sőt bevégzett művészettel küzdöttek a koszuért; egy KÖLCSEY, WESSELÉNYI, BEÜTHY ÖDÖN, SZÉCHENYI, KOSSUTH, EÖTVÖS annyira egészek és önállók még a formában is, hogy erőszakoskodás nélkül alig lehetne megjelölni a pontokat, melyekben DEÁK művészetével találkoznak; de igenis ki lehet mutatni általában azt, hogy DEÁK szónoki pályája folytában a magyar parlamentben mindinkább erősödik az érzék a valódi tanácskozó szónoklat föltételei iránt, tisztul az izlés, javul a stíl, hullanak a sallangok, emelkedik a méltóság. Kétségtelen, hogy e tekintetben az irodalom fejlődése, a szakszerű tanultság terjedése is roppant befolyást gyakorolt az átalakulásra; de azt sem lehet tagadnunk, hogy DEÁK, már első fellépésével lelkesítő példaként állott főképp az ifjabb nemzedék előtt s ha beszédei kezdettől fogva oly irodalmi közkincsekké lettek volna, mint a legközelebbi időben, képző hatásukat ezrek vették volna fel lelkökbe. Az ő világos érvelése, tárgyának minden oldalú felderítése, dispositiójának keresetlen, de az emelkedést nagyon is éreztető művészete, nyelvének irodalmi correctsége, s nem éppen alacsony fokú szépsége, mely kiáltó ellentétben állott a 30-as és 40-es évek legtöbb követének majd pongyola, majd tulterhelt, itt szabálytalan, ott nehézkes előadásával, minden fogékony lélekben fölkeltheté a vágyat és törekvést, hogy a példát kövessék.

Valaki azt az állítást kockáztatá, hogy mentől messzebb tér el a parlamenti szónoklat CICERO-tól, annál tökéletesebb. Van benn valami. CICERO-t a rhetorikák szörszálhasogatói a mesterkélttség fogásaiban dicsőítik, s talán gyengeségét, az itt-ott chablonná váló stilügyeséget mondják legfőbb erényének. Az ilyen Ciceróság valóban visszása az igazi parlamenti szónoklatnak. DEÁK soha sem adott okot arra, hogy CICERO utánzásáért dicsérje valaki; ellenben büszkén vallaná egyik legnagyobb szónokának az angol, ha ott, a világ első parlamentjében hallatta volna igénytelenül is hódító szónoklatát. De hiszen mi is büszkén mondjuk a

magunkénak, s örömmel fogjuk látni, ha törvényhozó nagyjaink parlamenti működésében azok a fényes tulajdonok fognak mentől gyakrabban felcsillámlani, melyeket DEÁK FERENCZ szónoki pályájában megmutatni e sorok célja volt.

NÉVY LÁSZLÓ.

GONDOLATOK.

(Deák Ferencz ravatala mellett.)

I.

A haza bölcsé halott s bár közjogi műve nem is nyert
Osztatlan tetszést, gyászba borulva sirunk.
A szabad eszméért lángolt, szép jelleme tiszta
S karczolhatlan volt. Védte hazánk igazát.
Ellene küzdők is tisztelték honfierényét
S most közös áldás leng a nyugovó porain.

II.

Élete nemzeteé s a királyé volt. — Mikor a trón
Fegyvererőn nyugodott: védte hazánk jogait.
Később a trónust ingatták harci veszélyek
S vész közepette Deák jelleme védte meg azt.
Pályáját a halál berekeszté s a ravatalnál
Együtt gyászolnak nemzete s a korona.

III.

Nemzete oszlopot, a trón védőt veszte Deákban
És a szabadságnak harczosa hullt vele el.
Gyászol nemzete a ravatalnál, könnyeket áldoz
Érte királynőnk. . . Szép gyöngy koronánkban e köny.
Elve jutalmat nem fogadott soha a haza bölcsé —
Mint holtak megadá azt a királyi család.

IV.

Közjó harczosa volt. Szép s nagyszerű pályafutását
Elvégzé a bölcs s nemzete érte zokog.
Nem keresett fénylő állást soha, sőt kerülé a
Fényt s ime tul a síron fénylenek érdemei.

PAP GÁBOR.

DEÁK FERENCZ EMLÉKEZETE.

Meghalt DEÁK! leszállt hazánk egének
Ismét egy elsőrendű csillaga.
Azok közül — kik vész ölén levének
Nagyok, csak KOSSUTH fénylik már maga.
SZÉCHENYI-t honfíjdalom töré meg,
KOSSUTH honában nem maradhata.
DEÁK — KOSSUTH-tól útban eltérőleg —
Köztünk maradt jogot s hazát védőnek.

Bölcs volt DEÁK! ő hozzá föl nem ére
A bárd. A vész elől magányba tért.
Bölcsen tevő. Halál lett volna bére
— Mint annyi nagyok — honszerelmeért.

Nem táboromnak volt ő nagy vezére,
Más férfit üdvözöltem mint vezért. . . .
A párt — mit ő teremtett — szemben álla
Velem, mégis levert dicsőnk halála.

Uj korszak az, mit fénylő szellemével
Tán századokra hatva alkotott.
A gyászos éjt a honról ő veré el
Teremtve uj — nem ismert közjogot.
Ő szentelé föl tiszta jellemével
A megnyitott alkotmánytemplomot,
S bár oszlopokban van hiány: idővel
Pótolhatók több észszel mint erővel.

Főczélja volt: kivívni a hazának
 A szebb, dicsőbb és boldogabb jövőt.
 Megvédni a trónt a magyar királynak —
 Első magyarrá tenni újra őt.
 Végét szakasztva a sötét viszálynak
 Egyíteni nemzetet s királyi főt.
 Nagy célja ez volt — a Nagy ezt elérte,
 Királya és a nemzet áldja érte.

A szent szabadság gyászba van borulva
 E hű vitézéért, a ki sírba szállt.
 A honfiaknak könye érte hull ma
 A fájdalomnak gyásztáránál.
 A nagy talentum eltűnt, néma hullá
 Az, a mit itt hagy a rideg halál
 S mert nagy halottja van magyar hazánknak:
 A pártok is lefegyverezve állnak.

Polgárerénye fűzte homlokára
 A hozzá illő fényes koronát.
 Honának élt, de érte mit se vára,
 Önzést nem ismert . . . így volt csak DEÁK!
 Jellemerőben nem volt nagyobb nála
 A jog szent lelke őt hatolta át. . . .
 S mit ily nagyoknak a király sem adhat:
 Az öntudatban nyert DEÁK jutalmat.

A fény — bármint került — fölkereste,
 S e fény saját lelkéből áradott.
 Megrendítette nemzetét eleste,
 Gyászoljuk a leáldozott napot,
 Mely már sír-éjbe szállt: babért a testre
 Két nemzet és királyi pár adott.
 Királyi hölgynek ajka nyílt imára
 Ő érte — könyet ejtve hült porára.

Fénylőbb azóta a király fejéke,
 Mert drága gyöngyül ott e köny ragyog,
 Pecsét ez arra, hogy való a béke,
 Mit ránk DEÁK nagy szelleme hagyott.
 Viszálytüzet — mi egykor dulva ége —
 Csak ily királyi könnycsepp olthatott. . . .
 A trón alapja lett vele szilárdabb
 S most már zudulhat arra vész — nem árthat.

Nagy volt DEÁK! hatalmas szellemével
 Emelt magának emlékoszlopot.
 A Fátia szárnyra kelt méltó hírével,
 Klió nevének szentelt egy lapot.
 Igaz magyar volt Kátó jellemével,
 Arisztidünk volt, meg nem halhatott. . . .
 Örökre él Ő! mert nagyok jutalma,
 Hogy nem fog rajtok a halál hatalma.

Nagy volt DEÁK-unk! tiszta jellemének
 Elismeréssel áldozott a hon.
 Nagy szellemével Ő volt a szövétnek,
 Mikor bolyongtunk pusztaságokon.
 Fénylő sugári most már nem vezérlnék,
 De tört az ut, s mi járhatunk azon.
 Nábó hegyén bár elmaradt: beérünk
 Kánánba, mert van Józsuaunk — vezérünk.

Lezárva már a nagy halottnak sírja,
 S im messze földről egy kupressz-levél
 Elkésve jön. Nagy honfílélek írja
 Kiséretét a multnak fényinél.
 KOSSUTH lánglelke az, mely így le bírja
 Rajzolni azt, mi milliókban él
 Ez a kupressz DEÁK legszebb jutalma,
 Ki ily babért nyer: él az, nincs meghalva!

PAP GÁBOR.

EGY KIS ADAT A KIEGYEZÉS STADIUMÁBÓL.

Néhány hónappal azelőtt, hogy a hatvanötös bizottságnak a *békés kiegyenlítés* módja fölött előterjesztett javaslatá DEÁK FERENCZ-nek a képviselőházban 1867-dik évi márczius 28-dikán tartott híres beszédje* következtében nagy szótöbbséggel elfogadtatott, az akkori bécsi magyar udvari cancelláriában élénk mozgalom uralkodott. Megfordult itt naponkint mindenféle boldog boldogtalan egyéniség, komoly és fontoskodó képpel, mindegyik hivatva érezvén, vagy inkább annak lenni képzelvén magát, egyik tényező gyanánt (habár olyanul is, milyennek az «ötödik kerek»-et szokták nevezni) szerepelni a haza ujjaalakítása körül már évek óta szóbahozott alapeszmék keresztülvitelében. — E hazamentő embryok tarka seregéből kitűnt szokottnál gyakoribb ellátogatásaival a cancellária fő urainál egy a Bach-korszakból különösen ismert apró egyéniség, kiről azok, kik közelebb állnak hozzá, azt tartják, hogy igen jó «muzsikus», de rossz «politicus», s a ki most, kevés dicsőséggel járó multjával szakítani akaráván, fényesebb szerepre vágyott, midőn a különféle szárnyajtóknál azzal kopogtatott be, hogy — ha kell *közbenjáró* a kormány és a hazafipárt közt a békés kiegyenlítés körül főnforgó kérdések és nehézségek megfajtására — *itt van ő*, kinek révén ez legbiztosabb módon eszközölhető volna, miután ő a haza legkitűnőbb férfjaival s pártvezéreivel lehető legbizalmasabb lábon áll, s ezek által, mint konok merészséggel állítá, e szerep elvállalására direct uton föl is szólíttatott. Talált hívókra és nem hívókra; ez utóbbiaknak száma, főleg a hangadó körökben, nagyobb volt, s eleinte igen tartózkodónak mutatkozott, mignem, mert a folytonos ajánlkozások és nógatások a fürge missionárius részéről meg nem szűntek, másrésről meg, ha állításai a valósággal megegyeznének, az illetők azok figyelembe nem vételével a felelősséget magukra vállalni nem akarták, a «legjobb az egyenes út» elvnek hódolva, megbízták csekély személyemet, szereznék a dolgok mibenléte felől biztos tudomást, hogy tudják, kivel van dolguk? s még jókor kikerülhessék a «dupirozottak» közönséges sorsát.

* Szabadjon a «haza bölcsé»-nek ez emlékezetes beszédjéből ama viharos «éljen»-zéssel fogadott szavakat idézni, melyekkel az átalakulási küzdelmek egyik bajnoka lángeszű társának, egy befejezett ezredéves történelmi korszak utolsó nagyságának, KOSSUTH LAJOS-nak, a hála és tisztelet testvéri adóját leróttá: «Magyarország közjogának történelmében — így hangzanak az elismerés meleg igéi — legfontosabb korszakot képez azon átalakulás, mely 1847/8-ban tétetett, mert e nélkül a kornak igényei s a fejlődő eszmék hatalma rég elsöprötték volna alkotmányunkat; s ezen átalakulást össze fogja kötni a történelem azon férfiúnak nevével, ki azt 1848-ban megindította s ernyedetlen erélylyel keresztülvitte. Daczára a bekövetkezett szerencsétlen eseményeknek, művének ezen része főnmaradt, s *főn fog maradni, míg nemzetünk él és országunk áll, s ahhoz a nemzet emléke és hálája lesz mindig csatolva*».

A következő levél, mely válaszul szolgált az enyémre, tökéletesen s érdekesen fölvilágosítja az egész helyzetet, s szükségtelenné tesz minden további commentárt:

«Édes barátom! P. ő méltósága sajnálja — mint soraidból olvasom — hogy nem tudta Pestre jövedeledet, mert különben megkért volna téged, tudakold meg tőlem, hogy X. báró, mint *dicselkedve említi*, értekezett-e három óra hosszat és zárt ajtó mellett DEÁK-kal a birodalmi ügyek felől? s hogy *dictált-e* DEÁK X. báró tollába *több punctatiót*, és a kiegyenlítésre váró kérdésekben egymás közt kiegyeztek-e?

Miután soraid kezembe jutásakor DEÁK *épen nálam volt*, azon helyzetben vagyok, hogy eléggé hiteles választ adhatok neked.

Báró X. kétversen beszélt DEÁK-kal. Először deczemberben (1865); másodszor közelebbi Bécsbe menetelekor. Az első alkalomkor direct kérdéseket intézett DEÁK-hoz, s DEÁK szokott szivességével felelt neki, mint felel általában mindenkinek, ki hozzá direct kérdéseket intéz; tartozzék bár a kérdező a conservatív, a liberális vagy határozati párthoz; legyen hivatalnok vagy magánzó, ismerős vagy idegen.

DEÁK az X. báró első beszélgetését, valamint az ő feleleteit is, elmondá nekem két nappal utóbb, s úgy találtam, hogy köztök a conversatio ugyanazon pontok körül forgott, a mik felől DEÁK nézeteit csaknem azon kifejezésekkel mondotta el jóval előbb nekem, EÖTVÖS-nek, BEZERÉDY-nek, CSENGERY-nek, TISZA KÁLMÁN-nak, SZENTIVÁNYI KÁROLY-nak, MAJLÁTH GYÖRGY-nek, ÜRMÉNYI JÓZSEF-nek, MIKES grófnak, NÉMET LAJOS-nak és egy bécsi lap szerkesztőjének.

Hogy a báró X. pontjai szorosan úgy vannak-e leírva, mint a miként DEÁK beszélte neki a nézeteit, erről nekem közvetlen tudomásom csak úgy volna, ha az X. jegyzeteit olvastam volna; de ez nem történvén, csak annyit mondhatok, hogy DEÁK-nál másodszor is megjelenvén X. — t. i. a közelebbi Bécsbe indulásakor — ez alkalommal fölolvastott néhány pontot neki, kérde: hogy jól fogta-e föl a deczemberi beszédét? DEÁK azt mondá nekem, hogy ő báró X-et figyelmezteté, mikép némely pontokban hibásan és hiányosan extrahálta az ő eszméit, míg másokban kielégítőleg.

A mi a *zárt ajtót* illeti: Te jól tudod, hogy ahányszor engem meglátogattál, vagy én, vagy a legényem bezárta utánad az ajtót, és rendesen még csöngetésre sem bocsátott be senkit; pedig semmi titkolni valóm nem volt veled.

Ezen jelenet megfejtése igen egyszerű.

Ha én csak egy óráig nyitva hagyom az ajtót, annyiféle vendégem jön, hogy az öltözködéstől, munkától, ebédétől okvetlenül elkésem. Aztán meg annak a kellemetlenségnek is kitéve vagyok, hogy be sem mutathatom őket egymásnak, mert akad rendszerint köztük, a kinek a nevét sem tudom.

Képzelheted, hogy DEÁK még inkább ki van téve ezeknek a bajoknak. Állandó szokása, becsukva tartani az ajtót, s rendesen csak tizenegy órától egyig tart e részben kivételt.

Még sohasem beszéltem DEÁK-kal úgy, hogy ha magára találom, be ne zárjam az ajtaját; mert csak így vagyok biztos, hogy az ügyet, melyért jöttem, neki elmondhatom a nélkül, hogy egy csoport vendég meg ne akadályoztasson.

A zárt ajtó tehát DEÁK-nál sem az én monopoliumom nem, sem a báró X-é, hanem minden emberé, ki DEÁK-hoz — mint mondja — ügyben jár, s nemcsak látogatást tesz. Hived KEMÉNY».

Hogy e fölvilágosító sorok után a báró úr nem talált-e Bécsben is *zárt ajtókat*? annak megírását a boldogult cancellaria egykori krónikására bízom.

FRANKENBURG ADOLF.

APRÓSÁGOK EGY NAGY EMBERRŐL.

Mindenfelé gyűjtik a DEÁK FERENCZ életére vonatkozó adatokat.

A közelebb lefolyt évtizedben én is sokat irtam, sokat jegyeztem fel róla, ezért szívesen hajlom meg a felhívás előtt, hogy közöljem azt, a mit érdekesnek látok. Ime, néhány töredék országgyűlési leveleimből, naplójegyzeteimből. Csak egy nagyon parányi része ez annak, amit különböző időkben róla irtam vagy feljegyeztem, de mert a többi nagyobb *részben a politikai pártküzdelem és az író subjectiv felfogása nyer kifejezést, azt hiszem jól cselekedtem, midőn e helyre csak azokat szemeltem ki, a mik DEÁK FERENCZ-et állítják az előtérbe s az olvasó elébe.*

Apró cseppecskék ezek, de tiszták, mert a történeteket hiven tükrözik vissza.

I.

Pest, 1866. jan. 15.

Tegnap jóízűen megnevettetett bennünket «az öreg ur». SZENTKIRÁLYI és én voltunk nála, midőn a ház elnöke belépett s helyet foglalva komoly arczczal elmondta, hogy R. F. képviselő bejelentette neki, mikép b. B. A. képviselő, mint a ki ellen R. F. a választás alkalmával elkövetett visszaélések megvizsgálására lőn kiküldve, a nevezett kiküldött lakásán, ennek tudta és beleegyezése nélkül 300 forintot hagyott bizonynyal azon célból, hogy őt megvesztegesse.

A skrupulozus elnök tanácsot kért az «öreg ur»-tól, hogy mit tegyen, mikép járjon el.

A kifejlett eszmecsere közben SZENTKIRÁLYI hibáztatta R. F.-et, hogy miért jelentette fel ez esetet. Ha — ugymond — én az ő helyén vagyok, egyszerűen visszaküldöttem volna B.-nak a 300 frtot.

«Dehogy küldted volna Móricz!» — jegyzé meg kedélyesen a házi gazda — hanem azt mondtad volna: «nini, nem is tudtam, hogy itt 300 frtom fekszik» s szépen az erszényedbe tetted volna a pénzt.

Nevettünk, de az öreg ur most sem maradt adós állításának bebizonyításával.

— Emlékszel Móricz, midőn a német sörét megittad?

És itt elbeszélte azon jelenetet a 40-es évekből, midőn DEÁK, SZENTKIRÁLYI, más társakkal együttvoltak a sörházban s távozásukkor SZENTKIRÁLYI visszatért, mert valamit az asztalon felejtett; véletlenül más asztalhoz jutott, melyen egy sörös poharat megpillantván, észre nem véve szóródottságában, hogy idegenek ülnek az asztal körül, azt mondotta: «Nini!

itt hagytam a sörömet» s ezzel kiürítette a pohár tartalmát. A tulajdonos nem mert tiltakozni, mert hisz e birtokháborítást az *alispán* követte el.

A nagyon komolylyá vált vitának az öreg ur e tréfával vetett véget s a 300 forint vissza lőn küldve.

II.

Pest, márczius 29. 1866.

Sietek, mert a posta indul. Mielőtt levelemet berekeszteném, följegyzem ide, hogy egy bécsi pipametsző egy szép tajték szivarszipkát küldött DEÁK-nak, arra kérvén tőle engedelmet, hogy ilyen készítményeit «*Deák-pipa*» néven árulhassa. Szemtanuja valék, midőn DEÁK azt elbeszélvén s tréfásan megjegyezvén, hogy «az engedelmet neki kegyelmesen megadtam», a csinos pipácskát SZENTKIRÁLYI-nak e szavakkal adta át: «Ezt neked ajándékozom Móricz, husvéti piros tojás helyett, mert én sohasem szoktam pipából szivarozni». Elképzelted, minő sugárzó szemekkel vette át Móricz barátunk az ajándékot.

III.

Pest, ápril 12. 1866.

A Ludoviceum-kertben, hol ifjúkori ábrándos napjaimból sokat töltöttem sétálgatva, levertség szállt meg, látván a meglehetősen elhanyagolást, holott a fenntartás 800 frtjába kerül évenként a nemzetnek. De a gondviselés, mint rendesen, most is küldött számomra vigasztalást: DEÁK-kal találkoztam. Bemutatván neki családomat, két kisebbik gyermekemet megcsókolta s cukrokkal ajándékozta meg. Midőn kisebbik leányomtól kérdezém: «hogy hívják ezt a bácsit?» s a nélkül, hogy előtte megneveztem volna, ez, az arczkép utáni hasonlatosságból ítélve, reszkető hangon, de mosolyogva mondá ki a DEÁK FERENCZ-et, örömsugárt láttam a haza atyjának erős tűzü szemeiben. Jól eshetett neki, hogy a gyermekek is tudják: ki az a DEÁK FERENCZ? Bucsuztunk, s ő gyámleányai, a VÖRÖSMARTY leányoknak s édes anyjoknak társaságában tovább ment. Gyakran fogom fiamat figyelmeztetni, hogy soha se feledje el a csókot, melyet DEÁK nyomott homlokára.

IV.

Pest, 1866. ápril 19.

A közelebb lefolyt pár nap alatt szorongó érzelem szállotta meg keblünket, mely megzavarta álmainkat is: DEÁK *beteg volt*. Most már szabadabban lélegzünk, a baj, Istennek hála! csak mulékony jellegű volt: teljes javulás állott be. A gondviselés örökdjék drága élete fölött. Mi lenne belőlünk, ha még Mózes sorsa sem leendne neki osztályrészül, ha még a hegycsucra sem juthatna el, nekünk a *Kanadnt megmutatandó*?! És mi lenne belőlünk, ha utána soká vagy hasztalan kellene várakoznunk egy «Józsue»-ra?

V.

Pest, 1867. jan. 22.

A napokban többen voltunk az öreg urnál s politizáltunk. A küszöbön levő közjogi tárgyalások fölött folyt az eszmecsere. Két vidéki ur lépett be, a kiket én nem ismertem, DEÁK bemutatta őket nekünk s a kölcsönös üdvözlések után a vendégek a politikai napi kérdésekre igyekeztek terelni a társalgást. A házi gazda, ügyesen átsimult a hozzá-intézett

kérdéseken s a megjelent «Lloyd-naptárról» kezdett beszélni, kiemelvén, hogy az előbbieket bizonyos tekintetben jobban voltak szerkesztve. Erre elővette az új naptárt s megmutatta a különbségeket a mostani és a régiebbek között.

Egymásra néztünk s csodálkoztunk, hogy az idegenek még mindig nem vették észre, mikép az «öreg ur» figyelmen kívül hagyja vallató kérdéseiket.

A naptárról természetes volt az átmenet az esős időjárásra.

«A földolog — folytatá az öreg ur — hogy jó csizmája legyen az embernek, akkor nem hülnek meg lábai. Én sohasem húzom fel az új csizmát, hanem legalább félévig hagyom azt száradni és pedig sámfán; ezért a pusztán is tartok külön sámfákat, hogy ne kelljen azokat magammal hordoznom.»

És itt elkezdte a legapróbb részletekig taglalni, hogy az ő lábbelii azért olyan tartósak, kényelmesek stb. Nehéz volt a nevetést visszafojtanunk.

Elvégre megunták a jövevények a naptárszerkesztés s a vargamesterség körébe vágó értekezést és savanyu arcokkal távoztak.

«Ezek küldöttek voltak s szaglálni jöttek» — jegyzé meg az öreg ur mosolyogva, ezután elmondott egy pár reájuk vonatkozó adatot. Utóbb folytattuk a félbenszakadt eszmecsserét.

VI.

Pest, márczius 30. 1871.

Igazi reactionarius napok; egészen méltók a kath. congressus többségi javaslatához, a mely végleg elfogadtatván, a tanácskozások ép most, az estveli órákban rekesztettek be, midőn a *tavaszi* (?) hőség a fagypontra alá szorítja a higanyt.

Sajátszerű, hogy a hierarchia megújított erőfeszítéseivel egyidejűleg a nők körében az eddiginél élénkebb mozgalmat és tevékenységet találunk; pedig ezt korántsem a coelibatus megszüntetésének elősejtelméi idézik elő, noha ez is hatalmas tényezőül szolgálhatna a női tábor fölfegyverzésére, hanem a gondviselés azon titokszerű működése állítja ezt elő, a mely a nyúl számára bokrot teremtett, s a melyet DEÁK, midőn JÓKAI tegnapelőtt először lépett be parókásan a képviselőházba, JÓKAI-hoz intézett következő versben fejezett ki:

«Jó az isten, jót ád,
Kaponyásnak parókát».

VII.

Pest, deczember 22. 1871.

És most egy pár érdekes vonást DEÁK képviselőházi életéből. Midőn a múlt napokban arról volt szó, hogy az indemnitás iránti javaslat másnap, vagy azután vétessék föl az osztályokban, s az «öreg ur» a mi kívánságunk mellett nyilatkozott, ezeket jegyeztem tárczanaplómba: «DEÁK rendesen velünk szavaz, mellettünk és szabadelvűen nyilatkozik, valahányszor tárgyalás kitűzéséről, napirendről, időhaladékról s több efféle apróságokról van szó, szóval a hol nem tarthat a jajkiáltástól: «*megbuktatod a ministeriumot*».

E jegyzetet tegnap kitörültem, mert DEÁK egy nevezetesebb kérdésben nemcsak velünk szavazott, de ő maga terjesztette elő módosítványát a ministeri javaslat ellenében. Arról volt szó, hogy az 1871. 31. t. cz. nyomán az elsőfolyamodású bíróságok életbeléptetését tárgyaló

intézkedések a törvényben, vagy csak ministeri rendeletben fejeztessenek-e ki? A minister az utóbbit pártolta, míg DEÁK az elsőbb szellemben terjesztett elő módosítványt. És lőn általános zavar a ministeri körökben; módosítvány módosítványra halmoztatott s a végeredmény mégis az vala, hogy DEÁK javaslatát elfogadtuk. BITTÓ «amugy privative» egész hévvel ment neki az «öreg urnak», de ez sem maradt adós, míg végre az «öreg ur» lángoló arczczal sietett a folyosóra, hogy szivarja füstjénél elfelejtse azon nehéz helyzetét, a melyben neki *ministert is kell pártolni, szabadelvűnek is kell lenni.*

VÁRADY GÁBOR.

DEÁK FERENCZ A PÁRTOK FELETT.

A pártokra, elvi elkülönzésekre szakadt emberiség egy lépést sem tehetne előre, ha nem akadnának időközöként realiter felmagasztosult szellemek és politikailag, társadalmilag egyaránt kristályozott mintaszerű jellemek, nagy kor-férfiak, kik a legnemesebb értelemben vett gyakorlat azon magas színvonalára képesek emelkedni, honnan a részrehajlatlan ítélethez állhatók; mert onnan tekintve a küzdőket, a különböző irányokban kitűzött célokat, melyek felé a törekvések szétsugároznak, csak az jöhet számításba, ami az emberiség, az egyes népek és nemzetek boldogságára, fejlődésére nézve valóban hasznos, célirányos és mint ilyen, megvalósítható.

Rajongás, elfogultság, boszu, önérdek, hamis ambíció, e magaslatig törpeségöknél fogva fel nem érnek és fel sem küzdhetik magukat, mert a részrehajlást nem ismerő *igazság szelleme* utjokat állja.

E magaslaton láttuk DEÁK FERENCZ-et, e magaslatról tekintett ő körül és ítélte meg az alant folyó küzdelmet, a különböző törekvéseket; választá szét bölcseségének tisztázó hatalmával a nemest, a jót, a becsületest és szépet, az igazságot és méltányosságot attól, ami mindennek csak örve alatt törekszik oly célok felé, melyeket a rut önérdek, a lelkiismeretlen ambíció és hatalomvágy, a meggondolatlan rajongás tüzött maga elé.

DEÁK FERENCZ e magaslaton a szó szoros értelmében a pártok felett állott. — Nagysága ellen vétkeznénk, ha nyilvános működését, politikai szereplését, hajlamait, óriási befolyását nemzete sorsára, valamely külön ösvényen haladó pártnak elvi szempontjából akarnók megítélni; ha a politikai közéletben szokásossá vált liberalis vagy conservativ, jobb vagy baloldal, s a folyó percczel változó más ily elnevezéssel akarnók törekvéseinek, irányának természetét meghatározni.

DEÁK FERENCZ a becsületesség, a méltányosság, a honszeretet és az észszerű haladásnak volt nagy apostola. Magaslatáról a különböző pártirányok küzdő harcosai, és az általuk előidézett különböző áramlatok felett bizonyos birói pártatlansággal ítélte; s ekként vonván következtetéseit, határozta meg magában, hogy a haza, a nemzet érdekében mire lesz jó törekednie, mi ellen lesz kötelessége küzdeni. — Csak amiről bizonyos volt, hogy hasznára, becsületére válik a nemzetnek, sürgette egész erélylyel, amittől azonban nem sok jót várhatott, de a helyzet kényszerűsége s a nemzet jövőjének biztosítása miatt egészen el

nem vethette, azt igyekezett szelid concessiók által mérgétől megfosztani, alkura birni vagy elnapolni.

DEÁK FERENCZ ezen magasztos hivatásától nem hagyta magát eltántoríttatni. Éleslátása, rendkívüli bölcsesége soha sem tévedett arra nézve, hogy mit igényel a valódi korszellem, melylyel mindig lépést tartott. — Ha kissé mélyebben keressük törekvéseinek, tetteinek, politikai egész magatartásának indokait, rugóit, arról fogunk meggyőződni, hogy pusztán ujitási viszketegnek mi érdeme sincs abban, hogy DEÁK FERENCZ hazájában a haladás vezérletét magára vállalta. Tette ezt hazafias kötelességérzetből, mivel jól tudta, hogy különben e dicső hivatást lelkiismeretlenek bitorolhatnák, kik az átalakítás nagy művéhez nem bírván elegendő önzetlenséggel, higgadtsággal, mértéktartással, saját aspiratióikat a nemzet érdekeivel összetéveszthetnék s a hazát végromlásba sodorhatnák.

Megelőzni a bekövetkezhető bajokat ; előkészíteni az utat, melyen az ellentétek veszély nélkül találkozhatnak ; élet venni az elvakult szenvedélynek ; megnyesni a bódult rajongás szárnyait ; körmére ütni a nemzet jóhiszeműségére spekuláló önzésnek ; növelni a nemzetben a jogérzetet, hogy ebből merítse jog- és észszerű óhajításait ; szoktatni a nemzetet a méltóságteljes magatartáshoz, emelendő ez által tekintélyét azok ellenében, kik jogait fenyegették ; szoktatni erélyhez az igazságban, türelemhez a szenvedésben, nagylelkűséghez az igénytámasztásban, mértéktartáshoz a diadalban és minden körülmények között higgadt, észszerű eljáráshoz. — Ez vála DEÁK FERENCZ politikai iránya, a dicső szerep, melyre a gondviselés által ki lett szemelve.

Politikai egyéniségének ezen iránya már a nemzeti forrongás napjaiban lett manifestálva ; midőn ő, népének egyik vezércsillaga, kit szeretve, bámulva környezett a közbizalom, kinek bő része volt a népszerűség kéjmámorából, dicsőségéből, előnyéből, mindezt kockáztatva, visszavonult azon pillanatban, melyben belátta, hogy a szenvedélyek daemoni hatalmával megküzdeni nem lesz képes, és ha el nem hagyja a küzdelem terét, vezetni nem, csak sodortatni fog.

Kivüle még számosan tettek így, kik Magyarország elszakadását az összes monarchiától, a nemzetre nézve veszélyesnek hitték, de bár DEÁK FERENCZ is így gondolkozott, visszavonulását főleg azon meggyőződés okozta, hogy *sikerre számítani nem lehet.*

S midőn e miatt gyanusították, volt elég ereje az időtől várni, hogy magatartásának igazság szolgáltatassék.

És nem hiába várakozott.

A nemzet vállaira emelte őt, habár az, amit a nemzettől követelt, tekintve a még akkoriban vérző sebeket, a meg nem érdemelt szigorú büntetést, melyet nem saját hibái, hanem mások lelkiismeretlensége miatt szenvednie kellett, *önmegtagadás vála.*

A szenvedély megkísérté, hogy megmérkőzzék vele, hogy megbénítsa a közbizalmat, mely feléje fordult, hogy lerántsa őt a jóirányba zökkent népszerűség arany szekeréről. De nem sikerült. — Hiába indítottak ellene harczot, a gondviselés DEÁK FERENCZ tevékenységét szent varázslatával övezte s az ellene emelt fegyverek eltompulva kettétörték a nélkül, hogy tekintélyének árthattak volna.

A 67-ki kiegészítés küldetésének fénypontját, hazafias érzületének és bölcseségének diadalát képezte.

Nem a paragraphusokba szedett szerződést értjük itt, hanem ama dicső vívmányt, hogy uralkodó és nemzet között a mesterséges módon előidézett bizalmatlanság megszűnhetett, azon idegen államférfiak pedig, kik e bizalmatlanságra számítva, a magyar nemzetet dicstelen eszköznek felhasználhatni remélték, kényszerítve lettek, hogy pirulva hátráljanak.

Ily nagy eredményeket nem érhetett volna el, ha bölcseségben, előrelátásban, részrehajlatlanságban, önzéstelenségben, érületben és elfogulatlanságban a pártok közül ki nem magaslott volna.

Csak ennek tulajdonítható, hogy mindenki feltétlen bizalommal fordult feléje, a legliberalisabb úgy, mint a legconservativebb. Hű képét nyújtá ennek a Deák-párt, melynek keretében találhattuk a legkülönbébb politikai árnyalatokat.

Hogy ezen ritka bizalom, ezen meghódolás egyedül *ő*lt illette, legjobban azon körülmény bizonyítja, hogy a mint vezérségétől a testi szenvedések a hazát megfosztották, a párt is bomladozni kezdett, s az elvileg nem egymáshoz tartozó elemek csakhamar szétmáltak.

B. JÓSIKA KÁLMÁN.

NŐI KÖNYEK.

I.

DEÁK FERENCZ HALÁLÁRA.

1.

Tehát nem káprázat, itt látom valóban,
Kicsiny gyászkeretben a te nagy nevedet?
Oh hogy egy kis üreg, mit sírnak nevezünk,
Ennyi nemességet, nagyságot eltemet!

Ha tán lelked úgy szállt a magasba innen,
Hogy magával vitte mindazt, a mi voltál;
Ha lelkedből köztünk egy parány se maradt:
Akkor nekünk nincs több veszteni valónk már!

2.

Szíve, lelke szeretet volt,
Egész lénye szeretet.
Mint az égő nyári napfény,
Mindenüvé fényt vetett.

Mint az égő nyári napfény,
Merre szórta melegét,
Nyomán terjedt itt is, ott is,
Áldás, élet szerteszét!

3.

A mily nagy volt ő éppen oly szerény,
Kicsinységemben sokkal több a gög.
Kevélylyé tesz a gondolat reá:
Hogy ismertem, s hogy szerethettem őt!

HAJNALKA.

II.

MIKOR TEMETTÉK.

Most ütött a nagy temetés órája, az óra, melyben pártok, hitfelekezetek, jó barát, ellenség, nemzetek, fejedelmek egy fájdalomban egyesültek; e szent, e magasztos órában egy szegény könyező nő síró leánykájára borulva, zokogva így szól:

«Most temetik DEÁK FERENCZ-et gyermekem!

Zugnak a harangok az egész országban, feljajdul a halotti ének az egész nép ajkán; koporsójánál gyászba borulva áll özvegye: a haza, árvája: a nemzet.

Népe nem adhat neki más jutalmat, mint örökös háláját, uralkodója nem adhat neki más érdemjelet, mint szeretetét, királynéja nem adhatott neki más ékszert, mint koporsójára a babérkoszorút; mi gyermekem, mi csak könyeinket, imáinkat adhatjuk neki.

A férfiak oda vezetik fiaikat koporsójához s rámutatva szólnak: «Ő volt a legnagyobb, ő volt a legbölcsebb, ő volt a polgári erények netovábbja, fenséges példája ragyogjon előtted életpályádon!»

Én, gyermekem, én azt mondom neked: «Ő volt a legjobb ember, szeresd őt örökre!»

Drága porait átadják a földnek, az örökké ujjá teremő természetnek, nevét a halhatatlanságnak, emlékét én a te szivednek adom át örököül, áldásul, vezércsillagul.

Mig ő rá gondolsz, nem térhetsz le az igaz ösvényről; mig ő rá gondolsz, bizod az emberekben; mig ő rá gondolsz, szeretet a hazát, mig ő rá gondolsz, hiszed az istent, mig ő rá gondolsz, jó maradsz! . . .

Szomoru, fénytelen kort érünk; a kijózanulás, a számítás, a pusztulás korát.

Az emberek elfordulnak egymástól, a tekintet nem emelkedik fel az ég felé, nem ott keresi csillagait; lenn a földön, a földben kutat, kincseit ott keresi.

A szivek kihűlnek, az oltárok elpusztulnak.

A költészetnek, a szeretetnek, a könynek, az imának egy menhelye marad csak: a női szív! azért adom én az ő emlékét a te szivednek gyermekem, — a nő szívének.

Három kincse van a női szívnak, mely nélkül virágtalan neki a föld, csillagtalan az ég, színtelen az élet, mely nélkül a nő nem valódi nő többé.

E három kincs: a szeretet, a köny és az ima

Őrizd meg az ő emlékét gyermekem, akkor e három kincs örök birtokában maradsz . . .

Ő a nagy, a bölcs, a jó, ő mosolygott egy virág felett, ő könyezett egy kis gyermek baján, nemes szíve szeretetével átkarolta az egész emberiséget, nagy szellemével a természet törvényeiben felismerte az istent.

Ha majd az élet fagyos kézzel érinti szivedet . . .

ha könyeid kiapadnak

ha szereteted kihül

ha hited megrendül: menekülj az ő szent, az ő áldott emlékéhez! . . .

Ha ő rá emlékezel: megmarad szived költészete, megmaradsz jónak, megmaradsz nőnek

Ha ő rá emlékezel, fásult szivek, romba dőlt oltárok között megtanulsz újra szeretni, könyezni és imádkozni!!!»

ATALA.

III.

AZ UTOLSÓ KOSZORU.

Hideg, komor éj, az égen minden csillag kialudt, a hold sem mutatja arcát, hideg sugárit nem lövelli szét, mindent köd, homály borít; az emberek szíve is megdermed e vigasztalan, kétségbeejtő zordságu éjben; az anyatermészet jósága mintha örökre elhagyott volna bennünket, azt hiszszük, sohasem lesz több tavasz, a csillagok örök éjbe hulltak, a nap égető heve elhamvadt, sohasem melegít többé sugára! Ily éjszakákon a temető kápolnáinak harangjai

hiában hirdetik az éjfél, a szellemek óráját, midőn felszállnak sírjaikból, melyeken a koszorukat, mikkel szeretők kezek diszitik fel, az őszi szél megtépdesi, szétzilálja. Ily éjeken nem kelnek ők fel, hogy a világ folyásáról hirt vegyenek, s vigaszt vigyenek sírjaikba, hogy szeretteik, kik elvesztésök miatt szemüket véresre sirták, hajokat tépdesék, és istent káromlák, már nyugodtabbak, és kezdik hinni, hogy «isten akarta így», s bár mint a rossz gyermek, ki szülőitől dorgálást kapott, szívében duzzogva, — de mégis halkan kezdik susogni: Legyen meg szent akaratod.

Hogyan, mi ez, mily suttogás, zsongás-bongás hangzik fel a sírokból, e szomorú vigasztalan éjen? Még nincs itt az éjfél órája sem és mégis mily készülődés!

A kis Mari a kis öcscsének, Sándorkának suttogja: ébredj föl, itt a tavasz, nem érzed, mily pompás illat, egészen ide lehatolt; soká aludtuk téli álmunkat, mire felébredtünk, kinyitlak mind a virágok; jer Sándorka, siess, itt a tavasz, mama holnap bizonyosan kijő és friss koszorut hoz sírjainkra, jer, itt az éjfél, üdvözljük a tavaszt. Egy másik sírban egy mogorva fősvény ébredez, kezeit morzsolja, s szomszédjának, egy ifju vőlegénynek nem kopog, hogy ébredjen, itt a tavasz, bár irigyli, hogy még alszik, mert az menyasszonyával álmodik.

A zsigori is csodálkozik, hogy oly hamar itt a tavasz, és még sírjában is örvend, hogy oly hirtelen vége a télnek, legalább örökösei nem pazarolják pénzét — melyet ugy szeretett volna magával vinni a sírba, — a drága fára. Ott egy — ah! ki tudná mind elbeszél, kik és hányan készülnek, s lesik az óra tizenkettedik ütését, hogy sírjaikat elhagyhassák; őket mindnyájokat felébreszté a virágok illata, a tavasz hirdetői.

Végre éjfél ütött, a sírok megnyilnak, a szellemek kiemelkednek belőlök; de mi ez, megütődve néznek körül, hiszen hóval-köddel van borítva a halottak országa, hideg szél sivit keresztül fehér lepleiken. Sándorka Marikához huzódik és sir. «Miért költél fel rossz testvér, hisz nincs itt a tavasz, mama nem jövend ki hozzánk. Pedig a lég telve virágillattal, mint tavasz közepén.»

Mi ez? kérdik egymástól a szellemek; megváltoztatta a természet törvényét, és tél közepén neveli a virágokat? Mindnyájan egy irányban lengenek, honnan a tavasz illata látszik eredni; oda jönnek mind bámulni a csodát. DEÁK FERENCZ-et hozták ki ma, az ő koszorúinak illata csalt meg titeket és hitet el veletek, hogy itt a tavasz! Bámulják, csodálják a nagy halottat, ki ma polgártársuk lőn, beszélnek nagy szívét, nemes lelkét, önzetlen jellemét, hihetetlen dolgokat beszélnek róla. Az öreg fősvény szelleme nem bírja eléggé csodálni, hogyan birta megvetni a kincset, mit lábai elé raktak volna, ha szemei a hitvány aranyat egy tekintetre is méltatták volna.

«Ez igazán nagy ember volt,» — suttogja mély meggyőződéssel. Most egy írástól és alázatos hajlongásoktól meggörnyedt burokrata szelleme nézi áhítattal a koporsót és koszorú-halmot. Nagy ember, oh nagy ember! sóhajt fel, ő ötven évig szolgálta az államot azon reményben, hogy egy kis érdemjelecskét kiérdemel magának, és meghalt anélkül, hogy élete e legfőbb vágya teljesült volna, az új társ egészen elborithatta volna magát gyémántos érdemjelekkel a világ összes uralkodóitól és ő kezét sem nyújtá ki értök. Egyszerű kabátja posztóját soha sem fedé el bár egy gombostűfőnyi érdemjel sem. Ő valóban nagy ember. Egy tizenöt éves fiúcska szelleme lengi körül most, tüzes szemében amíg élt, bátorság ragyogott és hazaszeretet. «Oh!» — sóhajtja, «te nagy férfiú, hozzád hasonlóvá törekedtem volna lenni én, a te szavaidat a biblia szavaiként tisztelem vala én, s követtem volna mint a megváltóit — hisz te is megváltó valál, a haza megváltója! Öcsém, bátyáim, kiknek megengedettett a hazáért még élni, a földön oltárt emeljete szíveitekben emlékének, és a magyar nem volt, hanem lesz».

Igy csodálják, bámulják, magasztalják mind, elfeledik felette, hogy az óra mulik, a kakas szava megszólal, s nekik le kell menni megint újra, elfeledik a zord, vigasztalan, ködös éjt és hálával adóznak a nagy embernek, ki fölül állt minden emberin. A szellemek mind egytől-egyig a koszoruk közé lengtek, mindegyikök, bár még oly kicsi szálat vett ki belőlök magának, hogy sírjaikba vivén azt, magvaikból tavaszkor új virág fakadjon, melynek illatától mindenki, ki élvezni fogja, kétszeres hazaszeretet ébredend.

Összekulcsolt kezeikben a virágsszállal térdre borultak a mindenhatóhoz imádkozni és ime megnyílt az ég, a sötétség eloszlott, vakító, élő lények szemei által el nem viselhető fény áradt szét; angyalok énekkara hallatszott mind közelebb-közelebb, a szellemek kebleit mennyei kéjérzet és ihlet szállta meg, oly látományt élveztek, melyet csak a megtisztult, istenhez közel lévő lelkek érezhetnek. A menny királynéja, Magyarország védaszonya, szűz Mária jött angyalai karával és a nemzetek géniuszaival, az égi koszorut az ő védelme és ótalma alatt álló haza nagy fiának koporsójára letenni.

B. B. VILMA.

A NEDECZKY-CSALÁD.

Minő hálátlanság volna megfeledkezni e családról, midőn annak nevét hirdetjük, kinek minden utai: igazság.

DEÁK FERENCZ utolsó éveinek legnagyobb részét e gondosan ápoló rokonai körében töltötte, a «városligetben». 1873-ban mindennapos volt náluk a Fischof-féle villában, hol NEDECZKY ISTVÁN kuglizót rendeztetett be az «öreg ur» számára, ki ezzel mulatta magát napestig, míg FERIKE és EMMA kisasszonyok felváltva a kuglit támogatták s a golyót a «nagypapa» — így szólíták DEÁK-ot — kezébe adták, vagy vele együtt dobáltak. Egy ilyen kuglizás alkalmával készült DEÁK híres egyházi beszédére. Egész nap szokottnál hevesebben dobálta a golyót és seperte a bábukat, FERIKE — a ki különösen kedvence volt — alig győzte támogatni. Észre lehetett rajta venni, hogy lelki szemei valami nagyobb tárggyal foglalkoznak, mindig szokása volt ilyenkor erősebb testi mozgást tenni. Ebéd után is folyt a kuglizás. Egyszerre azt mondja NEDECZKY-nek: «eredj, hozass egy comfortáblit.» ISTVÁN ur, mint kiszolgált honvéd, rögtön belátta a strategikus és taktikai hibát, mely a parancsban feküdt, mert az a homoktenger, mely a Fischof-féle villától az Istvánmező uton a Damjanics-utca végeig elterül, bármily erős izmu lovas comfortabilist a kerékagyon köt meg, mindazáltal mint fegyelemhez szokott katona, nem mert a *vezér* parancsolatja ellen cselekedni s előhozatta az egylovas kocsit. Az «öreg ur» beült s az ő végtelen humanus modorában azt mondá a kocsisnak: «hajtson a Dorottya-utczába», István urnak pedig azt, hogy: «ülj mellém». A «Deák-kör» a Dorottya-utczában volt, oda hajtattak — conferentiára. Ott elmondá DEÁK indítványát, melyet másnap az országos ülésben, az egyházi kérdésben kíván előterjesztetni. Ez volt *hattyúdala*, mely meghatott minden szívet és felizgatott minden elmét; de leginkább lepte meg NEDECZKY-t, a ki tudta, hogy az «öreg ur» egész nap milyen jóízűen kuglizott.

NEDECZKY nem egyszer részesült ilyen meglepetésekben. Az 1861-ki országgyűlésen a debreczeniek derék lelki pásztora RÉVÉSZ IMRE, mint országos képviselő hatalmas beszédet mondott a «határozati párt» értelmében, a melyben azt állította, hogy: «nincs *pragmatica sanctio*». DEÁK nem volt az ülésben. Másnap reggel hozzá megy NEDECZKY az «Angol királyné»-ba, kérdi tőle, hogy mit mond a RÉVÉSZ beszédéhez. Az «öreg ur» felhozatja a lapokat, elolvassa RÉVÉSZ beszédét, aztán azt mondja unokaöccsének: «add ide csak a *kis* könyvemet». Ezt a hóna alá csapja s együtt mennek az országos ülésbe. Ott tartja azt a remek beszédet, mely mind emberszerető szívének, mind államférfiui tapintatának örökké emlékezetes tükre marad. «RÉVÉSZ IMRE urnak — ugymond — csak egy lappal kellett volna a törvénykönyvben forgatnia s mindjárt rátalál a *pragmatica sanctiora*». De már ezt a fiatal képviselő nem hallotta, örökre odahagyta az országgyűlést.

Az «öreg ur» az utolsó két nyarat egészen a NEDECZKY-családnál töltötte a városligetben, 1874-ben a Schwartz- és 1875-ben a Deutsch-féle villában, az «Istvánmezőn». Az előbbi évben májustól október 17-kéig, születése napjáig maradt ott; az utolsó évben pedig, igen szép ősz levén, csak november 5-én költözött be. NEDECZKY két leánya: FERIKE, — ki keresztleánya volt az «öreg urnak» — és EMMA voltak körülötte. E két leány ápolta valódi gyermeki szeretettel és odaadással; egész nyáron át a villából ki sem mozdultak. FERIKE — a kit az «öreg ur» — minthogy nagyon szerette kivált azokat boszantani, a kiket inkább kedvelt — «kokolniczá»-nak csufolt — egy ízben beteg lett; az «öreg ur» leveleket irogatott hozzá az emeletre (a Schwartz-villa emeletes), melyek tele voltak «ezerjó-füvel» és mindenféle házi orvosszerekkel, melyeket mint javasasszony kommandált — így tréfálódzott vele. Itt történt az is, hogy az «öreg ur» unokaöcscse iránti különös kegyből THAN MÓR-nak ült és le hagyta magát festetni. Ez a DEÁK legjobb képe, mely mai napig a NEDECZKY ISTVÁN birtokában van. Ülés alatt a két leány volt mellette. Egyszer azt mondja DEÁK THAN-nak: «fesse oda ezt a leányt is». Olyan komolyan volt ez mondva, hogy a művész egy pillanatra maga is elálmélkodott bele. «No hát nem tudja — fessen oda egy *legyet* az arcomra», mondá az «öreg» tréfásan. Az ebédnél is a két kisasszony szolgálta fel. DEÁK, betegsége alatt mindig külön és pontosan 1 órakor ebédelt. Sebesen evett s a mennyire lehetett, kést, villát nem igen használt. Az egyik kisasszony az ételt, a másik a vizet nyújtotta neki; az első falat mindig az övék volt s gyakran úgy tréfálta meg, ki a vizet nyújtotta neki, hogy az első falatot ugyan nem kapja, sem az utolsót nem, hanem az «első korty vizet». Ha néha ISTVÁN ur választókerületében, vagy Csákován távol volt — hol a közalapítványi javak igazgatója vala, míg az incompatibilitási törvény meghozatalával az «öreg ur» kívánságára le nem köszönt — DEÁK rendesen beszámolt neki, mikor visszaérkezett, hogy távolléte alatt mit csináltak: «Tudod öcsém, én beteg vagyok, én nem csináltam semmit, a két lányod meg nekem segített».

De tudott az «öreg ur» leirhatatlanul is gyöngéd lenni, ha arra valami alkalom volt. Igaz, hogy az utolsó időkben a könyvkereskedésekből csak regényeket hozatott s azok kint heverték az asztalán — de valójában csak komoly könyveket olvasott. Ha vendég jött, a két kisasszony a komoly olvasmányt iparkodott az asztalfiókba elszuszakolni s ez az «öreg urat» mód nélkül mulattatta. Ily ügyes fogásoknak aztán mindenféle csecse-becse volt a jutalma, kivált «album»-okat szeretett ajándékozni — nyilvános pályáján ehhez hozzászoktatták. A virágcsokrok, melyeket Budapest belváros választói a kisasszonyoknak vittek, DEÁK-ot gyönyörködtetett legkinosabb fájdalmaiban is; «látjátok Cerberusok — mondá tréfásan a kisasszonyoknak — miattam lehet a rózsákhoz jutni». Annak is igen örült, hogy FERIKE férjhezment, ő sürgette leginkább az esküvő napját. A királyné ez alkalomból értékes melltűt küldött a menyasszonynak, ki BÖLÖNYI JÓZSEF biharmegyei földbirtokoshoz ment nőül.

1874-ben «városligeti emlékül» egy zsebkendőt adott az «öreg ur» NEDECZKY-nek: «ez volt CSÁNYI LÁSZLÓ zsebkendője — mondá — melyet kivégeztetése napján használt». NEDECZKY fekete ráamába foglaltatta a harmadfél láb széles és ugyanoly hosszú selyemkendőt, mely fehér zsávolyon és különféle nemzeti színekben, középen Nagy-Britannia színeivel, a föld minden országainak jelvényét ábrázolja — csak *Magyarország címere* nincsen rajta. A ráma falára oda van írva: «DEÁK FERENCZ, NEDECZKY ISTVÁN öcscsének, 1874. június 25-én». — 1875-ben pedig, hogy a városligetből beköltöztek, DEÁK a NEDECZKY jóságát egy szép tajtékpipával köszönte meg: «az apám kapta — mondá — a keresztapámtól.» Ezüstből kivért török ül a pipa szép mívű kupakján, a pipa talpán és falán három lovas verekszik egy ellen. A finom metszés alatt e szavak állanak: «Contre moi tous et je suffis contre tous».

DEÁK ez ajándékai szintoly becsesek, mint jelentőségteljesek. Tudva van, hogy NEDECZKY a 60-as években forradalmi összeesküvésbe keveredett s mint KOSSUTH titkos megbízottja elfogatott és husz évi várfogságra ítéltetett. Akkortáiban nagy hire volt annak, hogy DEÁK elfogott öcscsét a Károly-kaszárnyában meglátogatta, hogy az «öreg urnak» egy levelét, melyet fogsága alatt NEDECZKY-hez intézett, az akkori idő kifejezése szerint, itt Pesten «befundirozták». Mikor a császár DEÁK-ot hívatta, aznap reggel helyezték NEDECZKY-t szabad lábra Olmützben. DEÁK-ról tudva van, hogy a hatalmasoktól sem soha semmit nem kért, sem azoktól semmit soha el nem fogadott. NEDECZKY-nek is, mikor a Károly-kaszárnyában tőle elbucsuzott, azt mondá: «lelki erődet ismerem, testi erőt kívánok hozzá». Mint DEÁK iránti figyelmet, melyet az «öreg ur» nem kért, sőt a miről akkor nem is tudott, kell tehát a NEDECZKY szabad lábra állítását tekinteni. Oda fent is olyan szint adtak neki, mert ISTVÁN ur is csak az általános amnestia után került haza, hogy a magyar miniszterium kineveztetett. Fogsága alatt minden magánügyeit DEÁK intézte, hisz nemcsak apjának NEDECZKY LAJOS-nak — ki Zalamegye főszolgabírája volt — különös jó barátja vala, de ennek halála után a család tanácsadója volt, mint a mely vérszerinti rokonságban állott vele. ISTVÁN anyja DEÁK FERENCZ testvérének JOZEFÁ-nak a leánya volt. Balaton-Edericsen laktak, mely három óra járás Kehidától. A NEDECZKY-fiúkkal történt az a bika-história is, mely a DEÁK-ról szóló adomák közé felvétellett, csak hogy nem az 50-es, hanem a 40-es években történt, mikor a DEÁK szeme még «szeliditőbb tűzű» lehetett. ISTVÁN a magyar szabadságharcz után egész 1854-ig ugyszólván állandó lakos volt Kehidán, és senki sem kompetensebb az «öreg ur» életéből adatokat gyűjteni, feltéve, hogy azzal a hűséggel is adja elé, ahogy találta. Így például alig lehet valami érdekesebb, mint ismernünk a kehidai remetét zárkozottságában az ötvenes évek elején: mert annyi ma is már bizonyos, hogy nem a döblingi remete nyitja meg előtte az utat, melyet a gondviselés számára és számunkra még fentartott. A kehidai birtok eladása összefügg egy nagylelkű ténnyel, melyet DEÁK testvére KLÁRA (OSZTERHUBERNÉ) a zilált birtok-viszonyokra gyakorolt. Hogy SZÉCHENYI magas fogalommal volt DEÁK jelleme és tehetségei felől, azt a «védegyleti» ügyben, épen DEÁK ellen a «szentgróti levél» alkalmából folytatott polemiája bizonyítja: «barátom DEÁK — mondja a nagy magyar — Ön az, kiben minden tehetség összpontosul oly párt élére állhatni, mely Magyarországot minden bajaiból tömérdek önmegtagadás, munka és állhatatossággal ugyan, de végre bizonyosan kivezetheti. Ha Ön nem bir annyi *függetlenséggel és egyeztető tehetséggel*, mint a mennyi ily vezérségre szükséges, merre forduljunk e haza határai között?» Hogy a kehidai birtok megvételénél SZÉCHENYI elméjében megfordulhatott olyasvalami, mi a jövőre való számításnak volna tekinthető, ki akarná kétségbevonni oly államférfiunál, ki minden útjába eső körülményt utilizált. Annyi azonban bizonyos, hogy a kehidai birtok évi járadék melletti eladása már elhatározott dolog volt, mikor azt SZÉCHENYI grófné megtékinthette.

Üdvözljük tehát NEDECZKY ISTVÁN urat az irodalmi pályán is, ki DEÁK életéhez — mint azt a lapokban olvassuk — mint közvetlen szemlélő, néhány hiteles vonással és becses adalékkal kíván járulni. Erre nálánál — ismétljük — senki sem kompetensebb.

NEDECZKY ISTVÁN, Temes megye Rittberg választókerületének két országgyűlésen keresztül volt képviselője, jelenleg — ha jól tudjuk — Versecz városát képviseli.

A NAGYSÁG TERHE.

Melyik nagy ember — legyen bár kiváló államférfiú, hirneves hadvezér, kitűnő író, világhírű művész stb. — nem zengett már bizalmas ismerőseinek egyszer-másszor keserű dalt a «nagyság» terhéről?

Mert van még valami, a mi nehezebb, mint nagy emberré válni, s ez: nagy embernek *lenni*.

«Ha Sándor nem volnék, Diogenes szeretnék lenni!» kiáltott föl a kis Maczedonia királya, midőn megpillantá a cynikus bölcset, a mint az hordója előtt nagy elégedettséggel a napon sütkérezett. Az ókori fiatal világhódító e fölkiáltás pillanatában aligha nem a «nagyság terhére», vagy ha úgy tetszik «átkára» gondolt, melynek súlyát eléggé érezheté ő, kit Hellasz puhulásnak indult népe olympusi Zeüsz gyanánt ünnepelt. . . . Pedig nem volt oka irigyelni Diogenest vagy kíváncozni rongyos palástja után, mert a maga nemében szintén «nagy» philosophus is görnyedezett a «nagyság terhe» alatt. Holmi nyolczadik világcsoda gyanánt tekintették, s hordója körül, melyhez NAGY SÁNDOR is érdemesnek tartá elzarándokolni, folyvást csödület volt. Száz kíváncsi szem leste mohón, bármit tett is. . . . «A nagyság terhe!»

Hanem ez nagyon régen volt, akkor, midőn hire sem járt még az ujságoknak, az élczlapoknak, a reportereknek, az angol tóuristáknak, rendjelvadászoknak, a fényképészeknek, a bankalapítóknak, a vasuti engedményeseknek, szóval mindazon modern elemeknek, melyek ez idő szerint megtizszeznek, nem: megszásszorozzák a nagyság terhét.

Mert a nagy ember számára ma nincs zavartalan nyugalom s csendes visszavonultság, bármit kezdjen s bárhová vonuljon is. Ha BISMARCK-ot, KOSSUTH-ot, GARIBALDI-t, HUGO VIKTOR-t, GAMBETTA-t, THIERS-t stb. ma valamely természetfölötti hatalom a hold lakosaivá tenné: JULES VERNE rengeteg ágyúja, melynek lakályos belsejü golyója kényelmes közlekedési eszközül szolgál a holdba, csakhamar megszűnnék mese lenni. S fogadást lehetne kockáztatnod, hogy először is három reporter, két fényképész, négy angol, s talán még egy-egy keserűvizforrás tulajdonosa, kalapgyáros és divatárus lövetnék föl magukat a minden kezdő poéta által megénekel s minden házsártos falusi kuvasz által megugatott égi testre. Az utóbbi három ur bizonyára azért, hogy engedélyt kapjon elnevezni portékáját a nagy férfiak neveiről.

Kevés férfiura nehezedett súlyosabban a nagyság terhe, mint DEÁK FERENCZ-re, és senki sem türte e terhet önmegadóbban, nyájasabban s derültebb humorral, mint ő, kinek minden látogató irányában szives szava volt. — Pedig a látogatókból több jutott neki, mint majdnem valamennyi nagy kortársának, mert könnyebben alig lehetett benyitni valakihez, mint az ország legelső polgárához.

Az ő igénytelen lakása az «Angol királyné» szálloda második emeletén, a nyilvánosság országutján feküdt, hova boldog-boldogtalan betért, mint az utszéli vendéglőbe. De míg az ötvenes években jobbadára csak országos kitünőségek, megyei tekintélyek, s bizalmasabb ismerősök Mekkáját képezte e szerény lakás, melyet egy nagy szellem nyilatkozása sugárzott be ragyogóbban minden külső pompánál: addig az 1861-ki országgyűlés óta — midőn DEÁK népszerűsége lavinaszerűleg nőtt s neve elhatott még a puszták közepén lobogó pásztortűzhöz s a kárpáti hegyoldalak gunyhóiba is — a legkülönbözőbb állású, rangú s járatban levő emberek adták egymás kezébe DEÁK lakásának kilincset.

Hirneves kortársai között ugyszólva senki sincs, ki oly mély pillantást engedett volna vetni a látogatóknak magánéletébe, mint ő. — Ép azért, mivel lakásának minden zegezugát egy pillanat alatt betekinthesd s ajtaján csak kopognod kellett, hogy bebocsáttatást nyerjél: hasonlított szobája annyira azon római patricius lakásához, ki házat úgy építteté, hogy annak minden részébe bárki is betekinthesd az utcáról. S midőn e férfiutól valaki kérdé, valjon nem esik-e az terhére, hogy még lakásában is ki van téve a kíváncsi szemek pillantásának, azt válaszolá: «Nem teszek otthon semmi olyast, a mit szégyenelnem kellene embertársaim előtt».

Majdnem ily könnyű volt bepillantani DEÁK magánéletébe is, mely ép oly nyitott könyv, mint politikai élete, telve vonzó fejezetekkel s kedélyes részletekkel.

De hát nem érezte-e olykor-olykor a nagyság terhét? Nem fáradt-e belé mindazok fogadásába, kiket nevének sugárzó nimbusza vonzott hozzá széles ez ország minden zugából?

Bizonyára. Hiszen nem husból és csontból, hanem aczélból és bronzból álló testtel kellett volna birnia, hogy ne érezze e teher súlyát. Voltak napok, midőn egész népvándorlás történt lakására. Hagyján a miniszterek, a pártférfiak, a bizalmas barátok; de közben-közben soha nem látott emberek: tisztelgő küldöttségek, kíváncsi idegenek, alázatosan görnyedező kéregetők stb. stb. lépték át szobája küszöbét, nem hagyva neki nyugodt percet sem.

Valóban nagyobb joggal, mint a minővel a katonai reakció osztrák költője énekelte RADETSKY tábornagról, hogy az ő táborában van egész Ausztria: dalolhatta volna egy időben magyar poéta DEÁK-ról, hogy az ő szobájában van egész Magyarország. Az ötvenes években ellenmondás nélkül DEÁK lakásán át lüktetett és ömlött át a nemzettest életnedűje, mint az emberi test vére a szív két kamráján.

De valjon hallotta-e valaki őt zugolódni a nagyság által vállaira rakott teher miatt?

Aligha. Legfőlebb, ha már kimerült a látogatók özönének fogadásában, magára zárta az ajtót, nem bocsátva ilyenkor be senkit sem. A bezárt ajtó volt egyedüli védbástyája azon emberár ellen, mely olykor szélről kavart folyó gyanánt hullámozott két, szerény berendezésű, szobája előtt. Neki, a kihez fedelmek, herczegek, miniszterek, biborba öltözött főpapok s a gothai almanach legbüszkébb nevű családjainak ivadéakai jártak látogatóba, nem volt előszobája, a hol a látogatók letehettek volna névjegyeiket, de még csak inasa sem, a ki tudatta volna velük, hogy gazdája ma nem fogad el senkit. Nagynevű kortársai közül, kiknek a nagyság terhéből szintén kijutott bő osztályrészük, mindegyik könnyebben tarthatta magától távol az alkalmatlan látogatókat, mint ő. Még a szegénység tekintetében hozzá legközelebb álló GARIBALDI-t is egy tenger nagy korlátja óvta meg caprerai szigetlakásán a kíváncsiak nagy részének látogatásától.

Ahhoz nem volt elég hiúsága, hogy ő a nagyság e terheit úgy fogja föl, mint természetes eredményét azon rendkívüli s évszázadok folyamában is csak ritkán fölmerülő népszerűségnek, melylyel országszerte s azon kívül is birt. De másrésről: szeretetreméltó kedélye

nem engedte, hogy e terhek sulya elkedvetlenítőleg hasson reá. — Derült humorral nézett szembe oly dolgoknak is, melyek sokkal jelentéktelenebb embereket is kihoztak volna phlegmájukból.

Hiszen tudvalevő, hogy nyájas szivességgel fogadta még azon emberséges csizmadiát is, a kinek nem volt egyéb óhajtása, mint meglátni a haza nagy fiát. DEÁK barátságosan kezét szorított vele, sőt még azt is eltűrte keresztényi önmegadással, hogy mester uram nem épen remekbe készült, s életkor tekintetében már több évtizeddel megfejtelt felesége megcsókolja arcát — a gyermekek pedig a kezét. Valaminthogy nem tudott megharagudni arra a csodabogárra sem, a ki fölkérte őt: eszközölné ki nagy befolyásával, hogy legalább egyszer nyerhessen a lutrin. Szives szava volt azon Mexikóban járt szakácsné iránt is, a ki hátralékos fizetését a nemzet nagy polgárának közbenjárásával vélte megkaphatni.

A sok közül egy történetkét mondunk el annak igazolására, mily kedélyes oldalról fogta föl DEÁK a «nagyság terheit».

Ráth Mór könyvkereskedésében történt, melynek DEÁK egyik legszorgalmasabb látogatója volt, hogy valamelyik nap egy betoppanó vidéki ur épen magához a zsölyeszékben üldögélő «öreg urhoz» fordult a kérdéssel: hol láthatná meg DEÁK-ot?

— A szücsöt, ugy-e? — kérde DEÁK. — Az itt lakik a szomszédban.

— Manót a szücsöt! DEÁK FERENCZ-et, a nagy hazafit!

— Ha délután háromkor fölfárad az «angol királyné» második emeletére, megláthatja őt, — viszonzá DEÁK kedélyes szemhunyorítással, mely a mosolygó bolttulajdonosnak szólt.

A derék vidéki urat, a kinek senki sem árulta el, hogy ki igazította őt utba, persze majd hogy meg nem ütötte a guta, midőn a megjelölt időben hűségesen bekopogtatva DEÁK lakására, a házigazdában a könyvkereskedés zsölyeszékében ült urat ismerte föl.

Egy időben meggyült DEÁK-nak a baja a külföldi lapok élelmes reporteréival is, kik közelébe iparkodtak furakodni, hogy mentől több szót s apró vonást lessenek el a nagy férfitől, kinek hire az 1861-ki fölirat után befutotta az egész polgárisult világot. Mindazonáltal is sok koholt s ferde dolgot irtak róla e tudósítók, úgy amaz országgyűlés, mint a koronázás idejében. Félig boszantó, félig nevetséges volt e tudósítások között egy ügyefogyott francia reporter levelének azon állítása — s e levél egy igen elterjedt párisi lap hasábjain látott napvilágot — hogy DEÁK FERENCZ az alkalommal, midőn választói megjelentek előtte tisztelni, lejött lakásáról, s elvbarátai társaságában az «angol királyné» előtt járta a kövezeten — a csárdást! . . .

Hogy mennyit zaklatták őt hivatalvadászok, keresztapaság elvállalására kérők, fényképeszek, minden rendű és rangu folyamodók, szemérmes és szemérmetlen koldulók s még egy egész serege a megnevezhetlen embereknek: annak jó isten a megmondhatója. Ő maga minderről nem szeretett szólni, hanem nemes szive sugallatát követve, önmegadón nyelte le a nagyságának kelyhébe vegyített keserű csöppeket, segítve a hol s a kin lehetett. Mindvégig derült kedélyét, melyből gazdagon bugyogott elő az emberszeretet forrása, nem keserithették meg a «nagyság terhei».

E jellemvonásáról is föl fogja benne ismerni az utókor az igazán nagy embert . . .

BOROSTYÁNI NÁNDOR.

MÁSODIK RÉSZ.

DEÁK FERENCZ.

(Jellemrajzi vázlat.)

L'était trop d'arrogance, que de prétendre rétablir la monarchie
legale sans renoncer aux violences révolutionnaires.

Guizot.

DEÁK FERENCZ Söjtörön született, Zalamegyében.

1803 október 17-én.

Iskoláit Keszthelyen és Pápán kezdte; Nagy-Kanizsán folytatta; Győrött végezte.

Innen Pestre ment juratusnak, majd Perlakra patvaristának, s miután ezen is tulesett, haza, Kehidára, — s gyorsan következő sorban mint tiszteletbeli ügyész, árvaszéki jegyző, utóbb elnök, táblabíró, s az egyik alispán követsége alatt mint ennek helyettese szolgálta a megyét; mindig fizetés nélkül.

Az 1832/6-ki diéta kezdetén Zalamegye nagy tekintélyű követe, DEÁK ANTAL leköszönvén, helyére nagyreményű öcscsét: FERENCZ-et küldé Pozsonyba a közbizalom.

A fiatal lángelme itt egy csapással az ország jelesei, a haza oszlopai, a tömeg kegyenczei közé, s az ellenzéki párt és törekvések vezérévé emelkedett, s e szereplését a legközelebbi, 1839/40-ki országgyűlésen is nemcsak megtartotta, de sőt szélesebb alapra fektette, s újabb dicsőség fénykörével biztosította...

Biztosította vetélytársak, de nem — a sorssal szemközt.

A sors nem szereti azokat, kik maguknak köszönnék mindent, néki semmit... S kik kegyeit megvetik, mosolyát nem keresik, azokkal haragját szokta éreztetni.

DEÁK FERENCZ ragyogó pályáján is hamar föltűnik az első felhő.

Azalatt, hogy ő Pesten a büntetőtörvénykönyv szerkesztésével halhatatlan érdemeket szerez, otthon silány szövetség alakul; megbuktatja a közteherviselés elvét; s leszoritja így DEÁK-ot a törvényhozás mezejéről.

Évek mulnak anélkül, hogy a nemzet másutt, mint a megyei zöld asztalnál s egyes társulatok s egyletek köz- és bizottsági gyűléseiben hallhatná, a diétán pótolhatlannak bizonyult — nagy fiának szavát...

Hasztalan jön koszorúkkal küszöbéhez barátok és tisztelők roppant tömege és kéri: foglalja el ismét Pozsonyban az őt illető s senki más által be nem tölthető üres széket... A férfit, ki nem az Achillesek és Coriolánok — sértett hiuságból eredő — kicsinyes neheztelésével, hanem elv- és meggyőződésből vonult vissza, rendithetetlenül ragaszkodik falusi magányának szent csöndjéhez s háttéri szereplésének csak használni, nem fényleni vágyó

szűk köréhez, s csak mikor a hódolat tömjéne s a dicsőség sugárözöne előtt szorosan elzárt ablakán át egy rémes hang kiált be hozzá: «veszélyben a haza!» — s nem tapsokat aratni az ünneplő köztisztelet, hanem fárasztó és válságos küzdelmekben osztozni hívja őt az aggódó közvélemény: siet habozás nélkül a diétára, segít megalkotni a 48-ki törvényeket, vállalja el az igazságügyi tárczát, fejt ki óriási erőfeszítést a békés átalakulás érdekében s harcol utóbb a viszonyok által közlegénynyé degradálva, hősies resignatioval a haza jogai és szabadsága, s a rend és törvény uralma mellett mindaddig, míg WINDISCHGRÄTZ diadalmas kardja meg nem villan a nemzetgyűlés büszke, de becsülettel s az ország kára nélkül az erőszak előtt mégis meghajolni kész feje fölött...

Néhány társával e végzetes és vészes perczben DEÁK veti aztán magát a fenyegetett magyar kormány és képviselet, s a dölyfös és boszuszomjas osztrák vezér és ujongó hadserege közé, s panasz nélküli méltósággal tűri a rövid fogságot, ami e hazafias önfeláldozásnak csak a porkolábot megbélyegző, de szomoru és egyetlen eredménye.

A világosi katasztrófa s a nemzeti bukás sötét gyásza azonban már kehidai tűzhelyénél találta DEÁK-ot, s pár évig itt siratta ő az önbűne nélkül, s annál rettenetesebben, mert jobb sors reménye nélkül szenvedő, szerencsétlen nemzetet és hazát...

1855-ben a kehidai birtok családi viszonyok folytán eladatván, DEÁK a fővárosba költözött, s az «Angol királynő» egyik szerény lakosztályában elkezdte szőni azt az óriási hálót: a passiv ellenállást, melynek láthatlan finom szálaít az osztrák kormány mindinkább sűrűdni, szorosodni érzi, de szétszakgatni csellel és erőszakkal — hiában próbálkozott...

Köztudomású dolog, hogy e lappangó, de folytonos küzdelemben végre is a magyar államférfiu győzött.

Midőn az absolutismus szuronyait Solferino összetörte, a birodalmi egység rögeszméjére viszont Königrätz mért halálos csapást, hogy e Scylla és Charybdis közt a trón is alá ne merüljön, a legfelső bizalom kénytelen volt a magyar nemzet nagylelkűségére apellálni.

S ugyanaz a DEÁK FERENCZ, kinek 61-ki fölratai nemzetét és Európát határtalan csodálattal és lelkesedéssel, a bécsi irányadó köröket ellenben szintakkora gyűlölettel töltötték el — 67-ben már utolsó és egyetlen reménye a dynasziának...

Mint a hajótöröttnek a szikla, melyet messze került előbb, de végső menedéke gyanánt keres és ragad meg most, hogy járműve darabokra zúzva uszkál a háborgó hullámokon...

Csak az volt a bökkenő: akar-e segíteni, s ha igen: képes lesz-e nemzetét is rávenni, hogy utánozza a nemes példát, a sokszor megbántott és elkésérített DEÁK?...

De e szorongó kétség boruja hamar eloszlott és derűre fordult!

DEÁK FERENCZ akart! S fölemésztő küzdelmek és sok keserű óra árán, de megmen-tette a dynasziát.

A haldokló Ausztria föllábadt, a vasember egészsége pedig megrendült, s jóllehet milliók részvéte és szerető barátok és rokonok gyöngéd gondoskodása vállvetve örködött a nagy beteg karszéke körül, ami közös végzete az emberiségnek, emberi erő azt elfordítani e koszorús főtől sem bírta.

1876 január 28-án éjjel 10 ³/₄ órakor DEÁK FERENCZ örökre bezárta szemét...

* * *

Ime néhány sorban DEÁK FERENCZ hű és teljes életrajza.

Egyszerű, rövid, s ily alakban ép oly semmitmondó, mint bizonyos közhasználatu szók, például: az ég, a föld, a tenger stb., mik ott lebegnek ugyan s számtalanszor megfor-

dulnak minden ajkon, de csak a beavatottak tudják: mennyit fejeznek ki s mi minden rejlik e fogalmakban?

Valóban több joggal, mint LEAR király mondja magáról: «Minden ízem egy király!» — mondhatjuk mi a főnbbi száraz rajzról, hogy — minden betű egy kötet! . . .

Egy kötet — a magyar történetből

Mert test és lélek közt nincs oly szoros egyesülés, aminő félszázadon körösztl DEÁK FERENCZ s a magyar nemzet élete között volt!

S valahányszor nem a lélek uralkodott a testen, s a szenvedély vagy mámor kiszakítá ezt annak befolyása alól, mindig az utóbbi sinlette és bánta meg, s könyek és sohajok közt később ismét ahhoz fordult orvosságért, akinek intéseit, tanácsait, jóslatait, szemrehányásait negédesen fitymálta vagy könnyelműen mellözte és ignorálta.

Mi különös ellentét az az élőkre, s mily megoldhatlan rejtély lenne az utókorra, ha nem örökölné tőlünk egyuttal megfejtését, hogy DEÁK FERENCZ, e megtestesült szerénység felől nem lehet hétköznapi nyelven szólni, s ki életéhez adatokat kutat, a történet lapjait kénytelen fölüttni, oly korszakalkotó vagy jellemző mozzanattá válván e csöndes és igénytelen nagy ember minden szava és tette, hogy azokat «Clio mind a maga vésűje és ércztáblái számára foglalta le, s a Plutarch törékeny tollának és hamar foszló papyrusának alig valami maradt».

Jól és igazán jegyezte meg valaki, ha nem csalódom GYULAI PÁL egy helyen, hogy DEÁK minden erényei közül leginkább kiválik és első helyre teendő az a fönséges öszhang, melylyel nyilvános és magánéletének minden hangja egy bűvös accorddá olvadt; továbbá az a nagy embereknél ritka, politikusoknál meg épen példátlan következetesség, mely e vakító pálya kiindulási és zárpontját összeköti, s a rajta öntudatos komolysággal s mindig egyforma jelszavakkal és modorral haladó históriai egyéniséget az ábrándokra hajló ifjúságnak, a tett-erős férfikornak, s az évek és tapasztalások sokszoros súlyával terhelt vénségnek egymástól oly roppantul elütő fokozatain mindig egynek és egyenlőnek mutatja.

DEÁK kiváló lényének e szoborszerű egyöntetűsége ép úgy megkönnyíti a bírálatot, mint ahogy a SZÉCHENYI csapongó s a KOSSUTH expansiv szelleme megnehezíti azt . . .

Ha valaki KOSSUTH pályáját egy látpontról nézi és bírálja, igazságtalan lesz ítélete. Ahány szakasza van e rendkívüli ember szereplésének, ugyanannyi mértéket igényel s az alkalmazásban a legfinomabb distinguálást.

DEÁK-nál nincs ily álláspontválogatásra és cserélgetésre semmi szükség.

Miként a Duna meg-megváltoztatja ugyan irányát, medrét ellenben soha, s ámbár első cseppje és utolsó hulláma közé hosszú utat s tömérdek akadályt rótt a természet hatalmas keze, soha meg nem szakad összefüggésök, s a Feketeerdőtől a Feketetengerig következetesen tör egy cél felé a folyton növekvő büszke folyam: DEÁK politikája látszólagos kanyarodások és fordulatok daczára szintén nem hagyja el soha a hazafiság s bizonyos vezér-elvek ösvényét és főirányát, s a zalamegyei és pozsonyi ellenzék soraiban csakugy mint a 48-ki és 67-ki kormánypárt élén nála mindig egy a cél: «A haza boldogsága!»; egy a jelszó: «Lassan járj, tovább érsz!» vagy mint önmaga oly gyönyörűen variálta 1861-ben Pestvárosa közgyűlésén ez utóbbit:

«A főnállónak negatiok általi lerombolása hasonló a lőporhoz, melylyel lerombolhatni ugyan a legerősebb várat, de csak egy kalibát sem lehet építeni».

Ám reducálja valaki a vérmérséklet selejtes indokára, mi magasabbrendű bölcsesség örvendetes és áldásos nyilatkozatának tekintjük DEÁK-ban, hogy lázas idők s ezekkel egybevágó vezéregyéniségek és közhangulat a bölcsőtől majdnem a sírig hol csábító, hol imponáló, sőt egyszermásszor még fenyegető alakban is környezvén személyét, — nec civium ardor

nec vultus instantis tyranni meg nem birta őt tántorítani, s a mi másnál gyakran frázis, nála gyónásnál szentebb és igazabb őszinte szó és vallomás volt:

«Három hatalmat ismerek, melyeknek véleményemre és annak tervszerű nyilatkozataira nézve felelősséggel tartozom: mindenekelőtt az Istent, azután saját lelkiismeretemet, és az ország közvéleményét. Nagy fontosságot tulajdonítok ezen utolsónak is, de ha Isten és saját lelkiismeretem előtt tisztán állok, fájdalomosan bár, de nyugodt lélekkel tűröm a közvélemény kárhóztatását. Nincs nagyobb csapás, mintha valaki saját lelkiismeretével jön meg hasonlásba».

No, ami ezt illeti, e részben nyugodtan hajthatta fejét örök álmra a haza bölcse.

Hevesebb ellenszenvet, élesebb kifogásokat, keményebb megrovásokat, s kegyetlenebb vádakát államférfiu tán soha sem idézett föl maga ellen, mint DEÁK a magyar nemzet egyrésznél a 67-ki közjogi szerződéssel, de azért nem emlékszem, hogy indokait gyanúsítani, jóakarátát kétségbevonni, szeplőtelen becsületét és tiszta jellemét szennyes kézzel érinteni legtúze-sebb ellenfelei csak meg is kísértették volna

S nem az az iskolás kegyelet: «De mortuis nil nisi bene», hanem a pártnézeteket és surlódásokat nem ismerő hazafielelkiismeret önkéntes hódolata és elfojthatlan büszkesége szólalt meg KOSSUTH LAJOS arany-tollából, midőn így irt:

«DEÁK-kal hazánk egéről a legfényesebb csillag futott le;» és

«büszkék lehetünk rá, hogy e romlott korban fajunknak jutott (oly magasztos önzetlenség) manifestációjának dicsősége s a demokratikus elvnek azon diadala, mely DEÁK republikánus egyszerűségében nyilvánult s még koronás főeknek is imponált».

DEÁK jellemének ez oldalról mindig egyhangu méltatása számtalan esetben kitűnt s hű kifejezést nyer ez emlékkönyv néhány cikkében is.

A nézetkülönbség s a meg hasonlítás és eltérés a közvélemény és kortársak részéről ott kezdődik, ahol DEÁK politikai és törvényhozói tevékenysége nyomul előtérbe s többé nem az a kérdés: nagy ember és nagy hazafi volt-e DEÁK? hanem az: helyes s még többször: telivér magyar és nemzeti volt-e a DEÁK politikája, s kifogástalan az ő politikai jelleme is elejétől végig? vagy nem?

Körülményesen és kimerítőleg felelni e nehéz kérdésre, az én hitem szerint — a historia hivatása. Bizonyára fog is . . . E helyen csak annyi lehet és szabad, hogy DEÁK koporsójának koszoruit oltalmunk alá vegyük s meggátoljuk, hogy aki a főnebbi czimen azok számát szaporítani nem hajlandó, ne is vehessen el másfelől egy virágot vagy levélkét se onnan!

Ne higgye senki, hogy e koszoruk tömege és eredete annyira kápráztat, hogy nem látom meg a hibát, vagy hogy erényszámba veszem itt, amit másutt okvetlen hibául rónék föl

Az ily fajta kegyelet nem kenyerem . . . Nem is ér egy batkát.

Csak annyit állítok, hogy DEÁK politikai jellemét helytelenül fogtuk föl és elemeztük sokan; s hogy a mi az ő alkotásaiban jó: az egészen az ő érdeme; ami ellenben kárt okozott: csak félig tudható be néki! . . .

Jól tudom én, hogy a politikai jellem definitiója tág értelmezést enged, mert elasztikus, fölöttébb elasztikus fogalom, s a siker gyakran igazolja e téren azt is, ami igazolhatlan. Ami tegnap bűn volt, ma erény, holnap dicsőség. Ott a csattanós és közelfekvő bizonyíték BISMARCK és a porosz kamrák, BISMARCK és a német nép egykori és mai viszonyában. De a szigorú erkölcsbíró nem uszik ez árral foruma előtt a státusférfiut, törvényhozót, pártvezért, ha kimondott szót visszavesz, s cél és elvet, vagy legalább ösvényt és irányt változtat, nem menti, nem tisztázza, hogy mellékérdek és anyagi haszon nélkül cselekszik; nagy és nyomatékos okot követel, s nem negatív de pozitív argumentumokat.

Megállhat-e DEÁK a forum előtt, ahol ily erkölcsi codex alapján mérik az igazságot? Meg! . . .

Százszor és ezerszer ismétljük, hogy — meg! . . .

DEÁK FERENCZ vezérelveit soha sem cserélgette, s ahol szavaiból ellenmondást betűnek ki, vagy tettei és eljárása különbözök, mindig a legmagasb és legnemesb, a legbölcsebb és legszükségesebb oportunitas vezérlé, hogy ne mást és ellenkezőt, de *nyiltabban* és *lőbbet* mondjon és tegyen egy vagy más dologról és tárgyban például ma, mint a mennyit ugyanarra nézve előbb és más körülmények közt mondani vagy tenni jónak látott.

Hiszen ép az DEÁK iratainak és beszédeinek is egyik fő, mert históriai értéke, hogy azokból minden más segélyforrás nélkül is meg lehet írni néhány országgyűlés, s a legfőbb országos reformkérdéseink és ügyeink fejlődésének és alakulásának legnevezeteseb momentumait.

DEÁK FERENCZ eseménydus hosszú és fényes pályáján három fordulópont van, s mindegyiknél, mint mértföld- és irányjelző táblák, egy-egy írott monumentum. Ezek közül: 1840-ki követjelentése a haladás kérdéseit jelölte ki és tisztázta csodálatos tömörséggel és világossággal.

1861-ki föliratai a magyar közjog alapelveit fejtegették és határozták meg bámulatos szabatosággal és elragadó ékesszólással.

1867-ki beszédei s a közjogi szerződés pedig a legmerészebb históriai vállalkozások egyike, gyakorlati megfejtését kutató a Sz.-Háromság titkához hasonló politikai problémának: hogyan lehet és legyen az, ami kettő, egy? a szorosban «egy» meg különvált és önálló: kettő?

DEÁK minden egyéb viszonya és tevékenysége e három főmozzanathoz fűzhető s azok közé vagy mellé esik.

Sorrendben, s szerintem históriai jelentőségben is az első hely a 40-ki követjelentést illeti, mely Zalamegye közgyűlésén ugyanazon év július 28-án lett fölolvastva s melynél szebb és hatásosb magyar nyelven sem azelőtt, sem azután nem íratott.

DEÁK-nak talán minden beszédei és iratai közt nemcsak formailag ez a leggondosabb és simább, de egyszersmind a legtartalmasb és tanulságosb.

Az 1861-ki fölirat modora erélyesebb, szelleme merészebb, hangja gyujtóbb, logikája súlyosabb és élesebb, de eszmei tartalma hasonlíthatatlanul szegényebb, szűkkörűbb, korlátoltabb és egyoldalubb, mint a 40-ki követjelentésé. S ugyanez mondható a husvéti cikk, a 67-ki beszédek, sőt némiképp a közjogi szerződésről is.

Tudok képzelni időt és esetet (például ha Magyarország Ausztriától ismét különvált, független állammá lenne), melyben a közjogi szerződés a *pragmatica sanctio*-val egyetemben csak a «*Monumenta Hungarica*» vaskos köteteit fogná néhány becses okmány nyal szaporítani, de nem jöhet oly idő és eset, hogy a 40-iki követjelentés históriailag és emberileg általános érvényű, mert a haladás dogmájához tartozó tanait, elveit és igazságait bármely nemzedék fölöslegeseznek tekinthetné s haszon nélkül olvashatná.

1861-ben DEÁK FERENCZ a magyar közjogot védelmezte és irta körül — az osztrák kormány hódítási elméletével szemközt, s midőn az események hatalma 1867-ben a bécsi udvart és centralistákat e caudiumi igán körösztülhajtá, a közjogi új kötés kiindulási és zárpontja szintén csak: az Ausztriához való viszony tisztább és szabatosabb rendezése . . . A korszellemnek, századunk függő, s a haladás és fejlődés kimerithetlen kérdéseinek és igényeinek semmi köze sem a pörhöz, sem a megoldáshoz.

A magyar nemzet megélhet, létele nincs más mint politikai tekintetek által azon formákhoz és pontozatokhoz kötve, miket DEÁK FERENCZ a 67-ki egyezségben bámulatos éles

elmével s a háromezred éven át százfélekép összekuszált gordiusi csomó lehetetlennek vélt szerencsés megoldásával a folyó perczek visszautasíthatlan szükségének fődözésére megállapított... azon elvek és reformok ellenben, miket a 40-ki követjelentés formulázott és ajánlott, a nemzeti lét és polgárosodás *conditio sine qua non*ja valának, s nélkülök a magyar faj legfőbb Afrika bensejében számíthatott volna uralkodó szerepre és állami existenciára: az ősi hazában, a művelt Nyugat és nyugati műveltség társzomszédságában többé nem!

E mellett föltűnő és figyelemreméltó momentum, hogy DEÁK FERENCZ egyénisége, mely a kikötők tornyán alkalmazott kristálylámpaként minden oldalról egyformán ragyog s egyenlően és fényesen ömlesztí sugarait mindenfelé — sehol, semminemű beszédében és iratában oly *complet* és átlátszó alakban nem jelenkezik, mint e követjelentés előadási modorában...

Halántékait babér övezte, hírét és érdemeit ötvenkét megye konstatálta az által, hogy őt táblabíróvá választotta, mikor a pozsonyi diétáról visszatért s megjelent választói előtt beszámolni, — de abban, a mit mond — személyes büszkeségnek azért árnyéka sincs, — s míg egyik pillanatban a hazafikötelességérzetet fölbreszteti, a politikai jellemzőságot és elvhűséget fokozni, a jog és igazság oltalmára lelkesíteni s a szabadelvű eszméknek és törekvéseknek állandó hiveket és új barátokat szerezni igyekszik és tanít: a magyar ember, polgár és kortes után nyomban az államférfiú szólal meg s óva int mindenkit, hogy remény és követelésnek nincs veszedelmesb ellensége, mint a Talleyrand *trop de zèle*-je.

Ime az első és fővonás DEÁK történelmi alakjához!... ime kulcsa és alapja ama roppant népszerűségnek és bizalomnak, mely negyedszázad múlva a nemzet sorsát, s a gordiusi csomó megoldását kizárólag DEÁK kezébe teszi le!...

Valóban DEÁK FERENCZ első megjelenése és magatartása a nyilvánosság színe előtt s hatása kortársaira, környezetére és korára csak oly világtörténelmi unicum a pálya kezdetén, mint annak félvilág csodálta befejezésénél.

Részemről legalább nem tudok arra sem előzetes, sem utólagos példát, hogy valaki oly ragyogó tulajdonságokkal annyi önmegtagadást tanúsított volna egyfelől, s szellemi és erkölcsi fölnyének általános elismertetését mégis úgy elérte volna, mint DEÁK FERENCZ-nél már ifjúságában látjuk.

1861-ig DEÁK semmiben és sehol sem lép föl *kezdeményező* gyanánt. A század első felét betöltő reformmozgalomban nincs ugyan egy kérdés vagy intézmény, melynek megszabatosb és legvilágosb körülírása, indokolása vagy védelme másutt, s nem az ő beszédeiben és irataiban lenne föltalálható, de a zászlót mindig mások viszik elül, s DEÁK csak csatlakozik a már megindult és folyó áramlathoz, s egyszer föl-, másszor lefelé lángeszének és népszerűségének Brennus-kardját veti — mindig döntő eredménnyel — a serpenyőbe.

Magyarország részeinek visszacsatolása, az erdélyi országgyűlés és unio, az urbéri munkálatok, az ösiség eltörlése, a polgári törvénykönyv és törvénykezés rendezése, a népnevelés, a vallásos tolerancia stb.; majd a «Pesti Hirlap» buja földjén termő tömérdek reformeszmé és indítvány; később a centralista töredék nyugatról importált tételei és javaslatai, s végre a 48-ki alkotmány gyökeres újításai mind-mind másoktól származnak s részben a véletlen által tolatnak a közvélemény elé, de lenn többséget, fönn szentesítést szerezni azoknak majd mindig a DEÁK dolga és műve, s ha néki nem: egyáltalán senkinek sem sikerült.

E különös tünemény, magyarázata DEÁK FERENCZ-nek részint személyében, részint modorában s egyrészt tehetségében, másrészt elveiben keresendő.

Az első reformer, a legnagyobb magyar, SZÉCHENYI ISTVÁN országemelő tervei, hatalmas indokolása, csattanós és különös példái s sokszor majdnem profetikus fölmagasztaltsága a nemzeti geniuszsal, izléssel, műveltséggel és tudáskörrel igen sokszor nem egyeztek. Megcsodálták őt, meg is tapsolták, de csak ritkán és kevesen értették.

Mások s különösen a 42-ki dietának nagyszabású reformtervekkel egymást kergető és tulliczitáló vezéregyéniségei egész fegyverzetüket a külföldi irodalmak és törvényhozások arsenaljaiból szedték, s nemcsak mert ignoti nulla cupiditas, de azért is, mert ignoti nulla auctoritas, a bocskoros és kutyaőrös hazafiság hályogos szemében csak fityfirtyek lévén egy VERBŐCZY-hez, sőt akármelyik localis megyei nagyságához mérve is azon kiváló férfiak és példák, a kikre és mikre, mint elsőrendű tekintélyekre a magyar reformerek hivatkoztak, javaslataik meg támaszkodtak, — nagyon természetes, hogy ezek sem, vagy csak lassan és lépcsőről lépcsőre hódítottak . . .

DEÁK ellenben telivér táblabíró volt, a szembeszökő apróságokban és külsőségekben is szakasztott mása a többségnek, ki a magyar történet, a magyar tekintélyek, a magyar észjárás, a magyar fölfogás és okoskodás alacsony színvonalán szemre soha sem emelkedett fölül, s míg egyszerűségében mindenki által érthető volt, a koreszméket és reformokat, mint tojásait a kakuk, úgy szólván lopva rakta a közvélemény fészkébe, mely tudtán kívül költötte ki és nevelte föl aztán ez idegen holmit s nagyot nézett, mikor a kis kakuk meg- és fejére nőtt az ősi verébnek, s kilökte a gyepre.

A nemzeti jellemmel találkozó másik actualis előny volt DEÁK-ban, hogy nem birt (a concentrálást mindig nehezítő) szokatlan nagy (és idegen) eszmekörrel. SZÉCHENYI más és magasb régiókban fejlett fogékony szelleme bizonyára hasonlíthatatlanul többet ölelt föl magába s eszméi bőségben és mélységben, jelentőségben és tartalmasságban legközelebb állottak az újabbkori nagy államférfiak és tudósok ugyanazon tárgyakra vonatkozó nézetei és elveihez. De úgy nála, mint KOSSUTH-nál, EÖTVÖS-nél és másoknál — a szempontok e sokasága gyakori ellenmondással s lényeges kérdésekben is ingadozással és kapkodással járt, míg DEÁK keveset markolt tán, de sokat szorított, s mint a következetesen egy pontra hulló csepp maradandó nyomokat vájt oly sziklákba is, hol a szemet ideiglenesen gyönyörködtető vagy elámitó egy-egy óriás hullám nyom nélkül rohant köröszül.

Mindamellet ha DEÁK és SZÉCHENYI normalis időkben találkozva megosztozhattak volna a vezérszerepen, tevékenységek nehezen collidált volna, hanem két paralelfutó sin leendett, melyeken «a nemzeti fejlődés mozdonya, a nyugati kultúra kincseivel megrakodva, akadály nélkül futotta volna be az országot».

De a bécsi kormány mást akart s nem engedte, hogy így történjék. Utjába állt az építőknak . . . köveket gördített a mozdony elé; s bár sikerült így megakasztani a munkát, s kizökkenteni a vágányról a mozdonyt, az emiatt keletkező zavarban ő maga is súlyosan megsebesült és megsántult, s ha a muszka czár mankót nem ad a hóna alá, pár évvel rá a büntetés elől ép bőrrel alig menekült volna.

S minthogy e pontnál akaratlanul is megjelenik és fölmagasodik előttünk a KOSSUTH LAJOS hatalmas alakja, mielőtt tovább mennénk — fölvetjük a sokat csépett de elkerülhetlen kérdést:

SZÉCHENYI, KOSSUTH és DEÁK közül vajjon ki volt a nagyobb? vagy legalább: kinek köszön többet a nemzet? — Másodszor: mi okozza, hogy e három óriás szellemet nem csupán egymás mellé, de egymással szembe is helyezi a közfelfogás s kénytelen, fájdalom! helyezni a történeti kritika is.

Ami az elsőt illeti: ezt legczélszerűbb lesz itt egy — újabb kérdéssel paralizálni. Azzal, hogy —

Kinek köszönhet többet az egyes ember? . . . Az anyának-e, aki bölcsőjénél virrasztott s beszélni és járni tanította? vagy a nevelőnek, ki folytatta és befejezte az anya művét s a dicsőség, a hír, a nagy tettek ösvényét nemcsak megjelölte néki, de eszközt is adott, hogy kedve és bátorsága legyen azon előretörni? . . . Vagy a feleségnek, ki a házi tűzhely csöndes

boldogságát egész a koporsóig képviseli és őrzi... aki lelkesít és segít, ha tenni kell; s gyógyít, fölemel és vigasztal a bukásban és bukás után; — s midőn megvigasztal, — föléleszti egyszersmind a haldokló reményt a csüggedt kebelben, s e reménynyel a kedvet újabb cselekvésre, s a kötelelességérzetet a jövő iránt...

Ilyen körülbelül a nemzet viszonya is e három férfiúhoz...

SZÉCHENYI beszélni tanítá nemzetét — az akadémiában, s járni az anyagi erők fejlesztése által... KOSSUTH nemes becsvágyat, büszke önértetet s más nagy érzelmeket ébresztett a keblekben s alkalmat szerzett ezek kielégítésére és ragyogtatására... DEÁK pedig versenyt repült, s óva és intve osztozott a magasba törő Ikarus minden veszélyeiben, s mikor ez füle mellett ereszté el az aggódó szeretet «ne tovább»-ját, s emiatt a magasból alázuhant, leszállt hozzá s a bizonyos halál révén kimenté a hullámokból.

Mindháromnak sokat... mondhatnám: egyenlő sokat köszön tehát a nemzet, s «a hálátlanság legrutabb bélyegét» viselné homlokán minden kísérlet, mely az élők emlékében vagy az utókor kegyeletében akármelyiköknek a másik rovására próbálna magasabb oltárt emelni és több érdemet vindicálni.

Indokoltabb, de egyszersmind bonyolultabb a másik kérdőjel, melyet e három férfiú egymáshoz s a nemzethez való viszonyára nézve rajzol elénk a közönség kíváncsisága.

Ki merné tagadni, hogy e három vezérférfiú nem csupán honszeretetben, önzetlenségben és önfeláldozásban egyenlők, de azon meggyőződésben is egyek valának, miszerint a magyar nép elmaradt a kortól, s fokozott tevékenységre és erő kifejtésre ösztönzendő?

Mi okozhatta hát, hogy működésük mégis többször oly ellentétes volt, hatásuk ugy egymás ellen irányult, s pályafutásuk és életsorsuk egyes fordulataiban és végeredményeiben oly drámailag összeütköző- és különbözőnek mutatkozik?

Külső egyéniségük talán?

Részben — igen — ez is!

De mégis inkább, sokkal inkább szellemi és erkölcsi individualitásuk.

Egy szűkre szabott czikk, mely DEÁK-nak mint politikusnak vázlatos jellemzésére szorítkozik, a halommal kínálkozó bizonyítékokat e pontra nézve sem összegezheti. Csak néhányat jelölhet meg a nyomatékosbak közül...

Első és legnyomósabb tény, hogy SZÉCHENYI kevesebbet, KOSSUTH többet épített a tömegre, mint kellett volna. — Az feledte, hogy a tömeg haladása mindig gyorsabb, mint az egyesé, mert egyesült erő könnyen elsöpri az utból, amin az egyéni megtörik. Mint a lavina könnyedén átrohan az útjába eső minden oly akadályon, miken előbb kizökken irányából, utóbb végkép fönakad egy-egy, habár a szokottnál nagyobb és hatalmasb kődarab... KOSSUTH ellenben azt feledte, hogy a lavina is csak addig óriás és győzhetlen, míg mozgásban van, s ha egyszer megáll, akármi okozza a megállapodást, a körülmények szerint vagy önmagától szerteomlik, vagy hitvány lapát és ásókapával is megközelíthető és széthányható ugyanaz a roppant hógomoly, mely nem rég még sziklákat taszított félre, s százados fákat szalmaszálként tört darabokra.

Ez eltérő fölfogása a céljaik kivitelére szükséges elsőrangú faktornak kiterjedt egész eljárásukra, s határozott minden tettük s természetesen az eredmény fölött is.

SZÉCHENYI, ki leghamarabb indult, leghamarabb kifáradt, s nem a nemzet hagyta el őt, de ő maradt el a nemzettől.

Épen megfordítva, mint KOSSUTH, kit vérmérséklete és lelkesedése tulragadott tán a célon, de aki ma is elül jár, mikor a nemzet már nem tarthat véle lépést, s kénytelen volt elmaradni tőle.

DEÁK-ot csendes véralkata s korlátlan vezérszereplésének sokkal később következő, egy hosszú élet nyugalomával és tapasztalataival megáldott, s így sem a szükséges erőt, sem

a mérséklő óvatosságot nem nélkülöző, államférfiak életében vajmi ritka, szerencséje a középén haladó, s a siker koszoruit tövisek nélkül nyerő boldogok közé helyezte, s mert cél és eszközre nézve mindig tisztában volt, s a gyakorlati bölcsesség szabta meg nála azt is hogy: meddig? azt is hogy: miként? nemcsak enerváló csalódások s leverő csapásoktól megkímélt kedélye őrizte meg frissességét, de hatása sem csorbult, s ugyanannyi koszoru kísérte a temetőbe, amennyit első föllépésénél szórt lábaihoz a köztisztelet.

Mily csodálatos érzékkel, ha úgy tetszik: bölcseséggel ajándékozta meg e részben DEÁK-ot jó sorsa: még egy, a főnebbivel teljesen egyenértékű tény is tanuskodik.

Említettük, hogy SZÉCHENYI kevesebbre, KOSSUTH viszont tulbecsülte a néperőt, vulgo — közvéleményt, s csak DEÁK ítélt helyesen és szabatosan e tényezőről.

Ugyanez eltérés ugyanazon arányokban és következményekkel jelenkezik náluk a monarchikus államok másik sarkoszlópát, a kormányt és végrehajtó hatalmat illetőleg is.

Csakhogy megfordított szereposztással.

SZÉCHENYI a kormányra több, KOSSUTH kevesebb súlyt fektetett, mint a nemzet s a reformok érdeke parancsolta, s egyedül DEÁK az, aki elejétől fogva itt is az arany közép-uton maradt.

Ez alapelvek s a belőlök folyó modor disharmoniája határozott aztán a három férfiú egymáshoz való viszonya fölött.

SZÉCHENYI és KOSSUTH-nak már kiindulási pontjuk sem lévén összeegyeztethető, zászlóik csak pillanatokig lobognak különböző utakon de békességben, s minél közelebb hozza őket egymáshoz a cél közössége, annál sürűbb lesz a szóváltás, élesebb a surlódás, kiegyenlíthetlenebb az ellenszenv és harag...

DEÁK pályája első felében KOSSUTH-hoz, később SZÉCHENYI-hez hajlik, de kénytelen egyszersmind mindkettőnek befolyását hol kiegészíteni, hol paralysálni aszerint, amint előbb SZÉCHENYI doktrínája a tömeg és haladás fogalmait összezavarja, s attól való helytelen félelmében ezt is korlátozni, lassítani, megakasztani készül... KOSSUTH viszont a felsőbb körökkel és a dynastiával jön oly végzetes ellentétbe, hogy e viszonyt ellensúlyozni, s az egymásra utalt két döntő factort: népet és királyt KOSSUTH háttérbe szorításával is kibékíteni a magyar nemzet első és legfőbb szükségévé válik az ő (DEÁK) szemében.

Messze vinne, ha részletesen ki akarnám itt fejteni, miként és miért történt, hogy jöllehet SZÉCHENYI és DEÁK közt soha sem szövődött oly benső barátság, mint DEÁK és KOSSUTH között: utóbbi két nagy alak «sokáig párhuzamos» nyilvános pályája «annyi ész és szivrokonság után» és daczára, idővel sokkal «ellentétesb szögletbe fordult», mint az előbb említett kettőé.

Azonban egy momentumot a sok közül nem vagyok képes elhallgatni. Azt, hogy DEÁK és KOSSUTH között nem csupán mint 67 óta látszott és közhitté vált — dynasztikus érzések és közjogi fölfogás, de politikai s elvont állambölcséleti elvek tekintetében is lényeges különbség létezett.

DEÁK-nál ugyanis első és fő a törvény; KOSSUTH-nál a jog... Háromszáz év folytonos csalódásai daczára DEÁK nem lát más létalapot és védbástyát a nemzet és annak alkotmányos szabadsága számára a törvény szentsége és betűinél. KOSSUTH ellenben háromszáz év szenvedéseit, vértanuit és tanulságait állítja lelkében és beszédeiben e nézetekkel szembe, s ugyanazon bátorsággal, melylyel a magyar alkotmányt fundamentaliter átalakítani, régi szelleméből és formáiból teljesen kiforgatni, s a pozsonyi diéták apró foltozgatásait megvetve egészen újat, de nagyszerűt teremteni perczig sem habozott, amint az alkalmas pillanat megérkezett: közjogi kérdésekben is előbbre teszi a jogot, ami az erkölcsi világrend legelső és legfő, s így a világnak is legrégibb és legszentebb, s annyira régi és szent tör-

vénye, hogy «minden lépés a haladás útján az ő diadala a létezők fölött, s nélküle a jövő csak folytonos folytatása lenne a multnak, s nemzetek és népek élete nyomorult tengődés, tespedés, stagnatio»... KOSSUTH, mondom, a jogot, a fejlődés és javítások ez örök motorát előbbre teszi a törvénynél, ami soha sem több «egyes pillanatok szükséges, de minden lefolyó percz behatásainak és módosításainak alávetett alkotásainál»... s amint megfogant elméjében és keblében a meggyőződés, hogy nemzetének és népének joga van a szabadsághoz és függetlenséghez, s miként egyiknek, úgy másiknak is háromszáz éven át nem volt gonoszabb és ártalmasb ellensége a bécsi kormány s az osztrák állameszme vezérelvei és törekvései, s hol alattomos, hol erőszakos beavatkozásainál: rögtön megszületik transactio ez irányban nem ismerő rideg és merev non possumusa, s államférfiui és hazafi kátéjának és rendszerének legutolsó concessioja az, amit a jászladányiaknak irt: «Én tudom képzelni magamat, mint alattvalóját oly Habsburg-családbeli fejedelemnek, ki önálló magyar király, de olyannak, ki az osztrák császári koronát is fején hordja — soha!»...

Ime megoldása egy félig személyi, félig történeti problémának.

Valahányszor KOSSUTH «a nemzet multját és aspiratioit DEÁK alkotásaival szembeállítja», mindig ez a nyitja...

KOSSUTH a multban, mely a Habsburg-ház uralmát megelőzte, csak a fényre, DEÁK az árnyékokra is gondol; ha pedig a mohácsi vész után következő viszontagságos időkről van szó: KOSSUTH a nemzeti aspirációk alatt mindig a visszahatás és önvédelem nagyszerű, de forradalmi nyilatkozatait és kísérleteit érti, s csak ezekre céloz; míg DEÁK a békés korszakok tanulmányozásába mélyedt, s amint a nemzeti aspiratio ekkor jelenkeznek, érvényesülni igyekeznek, s több-kevesebb sikerrel érvényesülnek is: saját céljai kitűzésénél, s eszközei megválasztásánál ő is e normalis idők eljárása és tanulságaihoz szabja magát.

Más szóval: DEÁK a Horác «beatus homo»-ja, aki «paterna rura bobus exercet suit», s csak azon van, hogy a kor vívmányait kicsi gazdaságába is bevigye, s az ősi telket jobban mívelve, az egész háztartásra kiható befolyással jövedelmezőbbé tegye... KOSSUTH ellenben a mondák becsszomjas ifja, aki — élénk fantáziája dajkadalokon és gyermekmeséken fölgylván, egyenfoku dicsvágytól és önérzettől sarkalva kardot köt és világgá megy, hogy nagy tettek által a szerény családi kunyhót tündéri palotává, s a korlátolt ősi telket széles és virágzó birodalomná varázsolja.

Kinek volt igaza ebben és sok másban kettejük közül: a történet fogja eldönteni.

Bizonyos, hogy önámítás, ha nem rosszabb — azt vélni, miszerint a közjogi egyezés betemette az örvényt, melyet háromszázados gonoszság és irigység vájt... Még hidnak is csak fahid, melyet a Lajtán túl soha sem hiányzó Alnoch-fajta katonák és Metternich-féle diplomaták minden kedvező pillanatban készek fölguytani, lerombolni... s époly bizonyos, hogy a Lajtán innen szintén nem ölte ki az, legfőlebb elaltatta az eszmét, melynek KOSSUTH nem első és nem utolsó, csak legnagyobb és legnemesb, mert legönzettelenebb képviselője... sőt inkább, a 48-ki alkotmány, mely fölszabadította a népet, milliókkal szaporította e nemzeti aspirációknak a BETHLEN-ek és RÁKÓCZI-ak napjaiban még csak ezerekben számítható hivat és harczosait... hanem azért igaz, keservesen igaz az is, hogy addig, míg a mai Ausztria főnáll, első és legvitalisabb érdek, hogy a magyar nemzet és királya közt entente cordiale legyen, a rokontalan magyarfaj s az elszigetelt Habsburg-ház existenciája sokkal szorosabban összekötve lévén egymással, mint akármelyiköké külön a szláv és német rokonság és szomszédság felé gravitáló bármelyik nemzetiséggel.

S hogy DEÁK ezt létrehozni tudta: örök dicsősége marad, ha a kiegyezés minden más részlete és következménye időnap előtt porba hull is.

De eltekintve e körülménytől, nem csupán specialis magyar, hanem általános históriai szempontból is a DEÁK szerepe a hálásb, s mert nemzetekre üdvös és gyümölcsözőbb, államférfiakra egyuttal kötelezőbb. Hiszen ha valahol, a politikában áll az, amit már századok előtt kisütött egy nagy bölcs, hogy «jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok,» csakhogy ez éppenséggel nem zárja ki és nem tiltja még, hogy okos ember és nemzet, ha a verebet egyszer elcsipte és megette — a verébtheoria s a békés önmegadás ellenére a tűzokhoz is hozzáférni iparkodjék.

Másfelől, ha nem lehet is tagadni, amit DEÁK tisztelői utólag gyakran hangsúlyoztak, hogy: a hajót, mely szembeszáll a zivatarral s dacolni próbál a föllázadt hullámokkal, többször összetöri és elnyeli, mint révparthoz viszi a háborgó tenger, míg a sziklát, mely várni tud, s nem támad és nem provocál — sértetlenül találja helyén, ha vész és boru után kiderül ismét az ég, s felhőtlen napsugár fénynyel vonja be a láthatárt; ép oly kevésbé tagadható, hogy az ily sziklához tömérdek gaz, szemét, féreg ragad és tapad, mik messziről tán nagyobbak láttatják, de közről elcsufítják, s aki lesöpri róla, megkisebbiti tán terjedelmét, de meg is tisztítja, s eredeti fönségét adja vissza a szirtnek.

S e megjegyzésről könnyű és kész az átmenet DEÁK FERENCZ pályájának második szakaszára, mely némelyek szerint nem mindenben egyezik az elsővel.

Maga DEÁK is megerősíteni vagy ha nem, hát megengedni látszott e föltevést, midőn egy alkalommal hasonló szemrehányásokra — félig felelve, félig védekezve szólott:

«Vajmi kényes dolog az embert, kivált politikai téren, azonnal következtetlenséggel vádolni. Mindenki a maga meggyőződését azon motívumokból meríti, melyek ő reá hatnak, s ha vagy más okok folytán, vagy bővebb megfontolás következtében meggyőződése változott, miért ne mondhasa ki *változott meggyőződését, habár az eltér is előbbi politikai véleményétől.* Hiszen a politikai vitatkozásoknál főczél, hogy egyik a másiknak nézetét megváltoztassa, és a politikai vitatkozásoknál kötelesség, hogy valóságos meggyőződésünket mondjuk ki, habár előbb másként lettünk volna is meggyőződve. A politikai vélemény nem olyan, mint a magánéletben másnak adott szavunk vagy ígérletünk, melyet megtartani kötelességünk. A politikai meggyőződésnek szabadnak kell lenni» stb.

Őszinte és bátor vallomás volt ez, de ma nem habozok kimondani, hogy több benne a gyöngédség és lelkiismereti anxietas, mint a — valóság.

Mi is volt csak a közjogi kiegyezés alapelve, szülőoka és végcélja? Nemde:

1. Kibékíteni a trónt és dynasziát a magyar nemzettel.
2. Az örökös tartományok és a magyar állam között, a *pragmatica sanctio* keretén belül, de e közjogi kötés homályos pontjainak kifejtése, s egy század eseményeiben indicált kiegészítése által oly egyetértést és szövetséget teremteni, mely az érdekközösségnek a politikában is mindennél erősb és maradandóbb ingerével biztosítsa minden irányban és mindenki ellen a két birodalom *actiójának* közösségét.

Hogy e két vezéreszme nem 67-ben támadt, hanem vörös fonalként húzódik végig DEÁK egész életén: számtalan adattal és idézettel lehetne kimutatni.

Csak a forma változik időnként, illetőleg módosul a pillanathoz simuló államférfiúi számításból... az alap, a lényeg mindenütt föllelhető már DEÁK legrégibb beszédeiben s legbizalmasb magánleveleiben is.

Előttem is kétségtelen, hogy «ha a bécsi körök 48-ban vagy 61-ben hajlandóságot mutatnak tisztességes alkura: a *pragmatica sanctio*n tulmenő újabb közjogi szerződés, ha mindjárt más, s a 67-ki baloldal álláspontjával inkább egyező, lazább és exclusivabb formában, már akkor kötötett volna». S ép oly valószínűnek hiszem, hogyha ez szintén ideiglenes jellemmel és tartammal ruháztatik föl, Königrätz után ismét revisió alá esett, s vagy a DEÁK-féle pon-

tozatokat megközelítő alakot öltött, vagy újabb közjogi szakadás és hercze-hurczák zavaros forrása lett volna.

Hogy DEÁK a szorosb csatlakozást és szövetséget 67-ben ily előzmények nélkül is elfogadta: szintén csak ennek, tudniillik a porosz háborúnak volt szükséges és logikai folyománya. Ha Ausztria ekkor nem vesz, s nem szűnik meg német nagyhatalom lenni, a delegációk és DEÁK egyéb közjogi ugynevezett concessiói soha meg nem születtek volna.

Mig az örökös tartományokat szoros frigy bilincselte a német birodalomhoz, mely rájuk nézve csak névleg volt külállam, s ezer érdek, ezer viszony, ezer tekintet áramlott onnan a bécsi udvar és kormányra — gátolva, sőt kizárva az annyit emlegetett Ausztria önálló, s határozott és bevégezett formákban történő constituálását, addig Magyarországra a personal unió legtagasb értelmezése és föntartása életkérdés vala, de amint ez a fönjelzett constituálás lehetségessé, sőt elodázhatlan szükséggé vált, — DEÁK-nak, ki dynasztikus hajlamait különben sem tagadta, s azt, hogy Magyarország elszakadását a birodalmi kapcsolatból nem ohajtja és utópiának tartja, nyíltan vallotta és hirdette, — az új helyzet igényei új világításban tűntek föl, s miután nem látott választást, csak aközt: osztrák-szláv vagy osztrák-magyar legyen-e az új birodalom? habozás nélkül megteremté ez utóbbit.

Csak együgyü hizelgés vagy hizelgő számítás vitathatja, hogy ez alkotás a képzelhető legtokéletesebb, mely kifogást nem enged, javítást nem szükségel s nem tűr . . . de viszont aztán az is áll, hogy a 67-ki baloldal nem helyesen választotta meg a kifogásokat, s javítás czimén egyszer-másszor olyast is sürgetett, ami emendatio leendett in — pejus.

Ismeretes dolog, hogy a közjogi ellenzék 67-ben két pártra szakadt.

Egyik, a szélsőbal támadásainak élet főképp DEÁK személye ellen intézte; jogföladással és gyávasággal vádolta; s csak későn látta be, hogy ezzel maga alatt vágja a fát, minthogy DEÁK hazafisága és politikai bátorsága mellett egy mocsoktalan s nagyszabásu mult állított ki örökidőknek szóló bizonyítványt.

Valóban a nemzeti méltóság érzete embernél oly imponáló fönséggel mint DEÁK-nál, tán soha sem nyilatkozott. E férfiu, ki maga volt a megtestesült szerénység, öltözetében, modorában, életmódjában, mindenben, valahányszor a nemzet nevében beszél — minden ízében átváltozik; hangja ünnepélyesen cseng; kifejezései erőteljesek, testtartása fejedelmi, s a l'état c'est moi nemesb értelmű jelentésének tiszteletkövetelő és parancsoló önérzete ömlik el egész lényén, s minden szaván. S ez lehetett oka annak is, hogy nem vett részt, az ötvenes évek végén gyakori, azon jószándéku misericordianus értekezletekben, hol az egyéniségek tömege végre is csak egyéniségek tömege maradt, s mert nemzeti megbízatás nélkül tanácskozott — puszta folyamodássá törpült minden szava, s légbevesző rimázkodássá minden jaja. DEÁK érezte, hogy oly események után, minőket a nemzet átélt, illetőleg átszenvedett, ezt illeti az első szó a koronához, melyben minden még oly fényes magángyülekezet csak hatalmának öntudatát és büszkeségét ébreszti föl és fokozza, s hogy megfelelő kötelességei vannak, csak a nemzet mondhatja meg néki.

1861-ben ütött végre az epedve várt óra . . . megjött a rég lesett jó alkalom . . . s DEÁK nyelve s méltó tolmácsa lett a nemzeti közszellemnek és óhajoknak.

S ugyanő, ki a 48-ki leglázasabb és szabadabb időkben sem ejtett ki soha egy keményebb szót a dynasztia ellen, most szuronyoktól körülvéve, isten és az immunitás képzeleti oltalmán kívül semmi által nem födözve és bátorítva — oly erélyesen, s majdnem zordonul formulázta a nemzet sérelmeit, jogait és követeléseit a föliratokban s a formailag még tovább menő s merészebb lépésnek vehető óvásban, mintha egyéni biztosságát az összes európai nagyhatalmak garantirozták, az osztrák kormány élén meg nem SCHMERLING s a Bach-korszak gazdát cserélt poroszlói, hanem egy WASHINGTON vagy ARISTIDES állott volna.

1867-ben ugyane modor már politikai hiba leendett — az ő részéről.

DEÁK FERENCZ, ki a husvétii cikkben megtette az első lépést a kibékülésre, s majdnem inopportune loyalis hódolattal kiáltott föl:

«Mi a mult idők eseményeiből azt tanultuk, hogy a legnehezebb körülmények közt fejedelmeink igazsága, bölcsessége segített bajainkon; ők mentették meg alkotmányunkat másoknak támadásaitól. Ez azon hit, melynek élni kell bennünk» stb.

Most, hogy a fejedelem e hitet igazolni látszott, s ámbár lassan, de napról-napra mindinkább kivált a magyarellen es bécsi társaság dögleletes légköréből, — köteles volt növelni és fölbátorítani a jó szándékot, s csak ölelésre, nem arra, hogy sujtson — emelhetette föl óriási népszerűsége hatalmas karját.

DEÁK FERENCZ meg is tette ezt, s ha lefelé modora szintily korrekt lett volna, Magyarország legújabb története másként fejlődik, s a nemzet sok fájdalmas okulástól megkíméltetik vala.

Midőn DEÁK politikai és egyéni deferenciából ráállott «a közös ügyek előzetes tárgyalására», két kérdés körül csoportosultak a pártok és a közvélemény:

1. Vannak-e a lajtántuli tartományokkal közös ügyeink és melyek azok?
2. Ausztriával vagy anélkül kell-e azokat elintézni?

A szélsőbal nem-mel felelt mindkettőre, s nem vett részt a bizottsági előmunkálatokban, s így az eredmény itt nem is lehetett kétes.

Sokkal nehezebb volt DEÁK állása az országgyűlésen; s a szélsőbalt nehezebb czáfolni, mint a balközépet.

A szélsőbal elvont tételei nemzeti önállás, jog, függetlenségről stb., absolut igazságok valának; történeti idézeteik tagadhatlan tények; politikai aggályaik, bizalmatlanságuk, panaszaik nem két tized, hanem három század eseményeiben gyökerezők. Itt nem létezett más válasz, mint az aut — aut föllállítása, mely elméletben igazat ad, a gyakorlatban pedig az exigenciák, a kényszerűség végzetes philosophiájára hivatkozik és utal. Tudtommal DEÁK nem is tagadott, nem is ferdített soha. Fátyolt borított a multra, s legfőlebb azt vitatta, hogy a bécsi kormány visszaélései — visszaélések s nem a pragmatica sanctio, nem is az Ausztriával való kapocs természetes és szükséges következményei.

A balközéppel ellenben nem a quid, hanem a quomodo fölött folyt a vita, s itt elég volt DEÁK FERENCZ archimedesi lángeszének egy pont, a közösen érdeklő viszonyok beismerése, hogy onnan a balközép okoskodásainak egész világát sarkaiból kiemelje... Előttem nem is volt soha kétséges, hogy a balközép a Deák-pártot megbuktatni, dissolválni «így» hasztalan erőködik s egy fusio politikai szüksége előbb-utóbb mindkét oldalon el fog ismertetni.

A közjogi szerződés hibáit javítani egyfelől, az országos közvéleménynek a helyzet szabatos és tiszta öntudatával a 67 és 49 közt választani másfelől csak ezáltal válhatott és vált lehetségessé, s históriai érvénnyel érzében nem a legutóbb lefolyt, hanem a legközelebb lefolyandó választások birnának, ha — a közjogi ellenzék politikai bátorsága és intellectualis erői némi egyensúlyba jöhetnének a közjogi szerződés védőinek erélye, határozottsága s óriásilag tulnyomó észbeli fölényével.

Ész és ékesszólás a birói forum előtt legyőzi sokszor még az igazságot is... a tömeg meg plane vakon követi e kettőt.

Megfoghatlan lenne, hogy e fusio, melynek szükségességét minden körben folyton érezték, s szűr alatt régen feszegették, mégis oly soká késett, ha nem volna egyszersmind nyílt titok, hogy ugyanamaz okok, melyek végre eszközölték, — éveken át a legfő akadály gyanánt tornyosultak az országos két nagy párt összeolvadása elé.

Ujra bebizonyult, hogy a legnagyobb ember is — csak ember, s hogy az erény tulzása mindig hiba és káros, annál károsb, minél fontosb érdekek függnek valakitől, s minél súlyosb kötelességek szorulnak miatta háttérbe.

DEÁK nem termett pártvezérnek. Nem is akart az lenni.

A pártvezér többé-kevésbbé szolgálja a közvéleménynek, s ha nincs vaskeze és szíve, bábja vagy áldozata környezetének.

DEÁK mindkettőtől egyformán irtózott, s különösen az elsőre nézve számtalanszor hangsúlyozta, hogy így s amugy tiszteli ugyan a közvéleményt, de lelkiismeretét és meggyőződését alá nem rendeli annak.

Mindamellet, mint a jó orvos a betegén, ő is folyton a közönség üterén tartotta kezét, s midőn látta, hogy a 61-ki sebes vérkeringés és lüktetés után, mely nem a visszatérő életerőnek, hanem egy téves láznak volt aggasztó inkább mint örvendetes jele — még jobban elbágyad a beteg nemzet, a vérforgás akadozik, a pulsus verése szünik s fölrázni, megmozdítani a tömeget még az emigrációnak a porosz háboru alkalmából a határokon átkiáltó harsány és gyújtó hangja sem képes, a veszély bizonyossága megszülte az elhatározás bátorságát, hogy megragadja a zászlót, s amitől szerénysége eddig vonakodott, ő mutasson, ő törjön utat a kibontakozás felé.

Megirta a husvéti cikket.

Az egész nemzet hurráhval üdvözölte a zászlóbontó vezért, s e tüntető közbizalom oly szokatlan mérveket vett föl, hogy a határozati párt szintén ünnepelt feje, TISZA KÁLMÁN, ki már 61-ben numericus tulsúlyával ha egyebet nem, azt meggátolhatta volna, hogy DEÁK válaszfőlirati javaslata, mely dicsőségének és népszerűségének zárköve és főoszlopa lön — megszülessék: miként akkor, most is félrevonult; a 65-ki választások lefolyását passiv nyugalommal nézte, s midőn az országgyűlés megnyílt, első volt, aki nem «régi elvtársai», hanem «régi barátaival» DEÁK diadalszekere mellé sorakozni ajánlkozott.

És — kosarat kapott.

Nem ugyan DEÁK-tól, de környezetétől.

S e ballépés volt és lett első szeme azon hosszú láncznak, melyet a fusio leoldott ugyan ismét az ország keze-lábáról, de véres nyomai még soká láthatók lesznek a nemzet testén.

Az erény tulzása hibává fajult... A magánember erénye a pártvezér és államférfiu végzetes hibájává.

Ahelyett, hogy ugy mint 61-ben, DEÁK vezette volna pártját, ez vezette vagy legalább korlátozta az ő működését.

S mig 61-ben kicsinyhitü vagy legalább szorongó töprengéssel a helyzet elháríthatlan nehézségeit DEÁK még négy pontban* foglalta össze, 1867-ben már csak az utolsó fontos és lényeges, s csak a politikai és közjogi kérdésekben tartja fönn magának a döntő szerepet,

* Meggyőződésem, írja DEÁK 1861. január 9-én sógorának — hogy Magyarország kétesebb helyzetben még nem volt, mint jelenleg. Még akkor is: ha minden oldalról legjobb szándékot teszünk fel, ha sem ott fenn absolutistikus czélok, sem itt alant forradalmi túlfeszített remények nem léteznének is, négy fontos kérdésnek czélszerű megoldását majdnem a lehetetlenséggel határosnak tartom.

Egyik s talán a nehezebb: a pénzügy. Az óriási terheket — akár együtt kezeljük azokat, akár megosztjuk — nem leszünk képesek elbirni. Ha ma felosztanák közöttünk az államadósságokat, reánk aránylag a kedvező esetben is olyan osztalék jutna, melynek kamatai a hadsereg arányos részének ellátása, a közigazgatás költségei évenként a jelenleg fennálló felette terhes direct és indirect adók összegéből ki nem kerülne, hanem azon adók tetemes emelését igényelné, a mit senki nem akarhat, nem javasolhat. Az adósságokból pedig ki nem fogunk bujhatni még akkor sem, ha a birodalomtól elszakadnánk, mert azok legnagyobb része, talán másfél-ezer millió, a külföldön van, a külhatalmasságok pedig el nem néznék, hogy az ő alattvalóik másfélezer millió forintot elveszítsenek, mint el nem nézték azt akkor, mikor Belgium Hollandtól elszakadt, hanem az adósságokból nagy részt Belgiumra róttak, mely azt mai napig is fizeti.

korszakos művének pénzügyi részét ellenőrizni, a Bach-korszak által megmételtyezett és depravált közszellemet erkölcsileg regenerálni, a nemzetiségi kérdést a magyar faj javára szabályozni, s a germanizáció átkos kísérletét és hatásait helyreütni pedig elmulasztja vagy egészen és föltétlenül a pártra bizza!

Hagyján, ha e párt csupán a régi gárda sebhelyes és érdemjeles veteránjaiból állott volna! — de nem úgy volt! Uj elemek vették körül a történelmi karszéket, s a templomba, hová az ötvenes években csak a hazafiság járt imádkozni, utóbb a zsidó csöcselék is betolakodott, s mert nem akadt Messias, aki korbácsával elűzze, meg is fészkelte ott magát.

Az új «tanítványok» és «hivek» egy része a mester szeplőtlen jellemét untig elégnek tekintette, s erkölcsi kötelezettség helyett az utánzásra, jogcímet faragott abból escomptirozni a nagy férfiú erkölcsi nimbuszának és népszerűségének hitelét, mint ahogy nagy bankárok élelmes személyzete gazdáikét szokta.

S «a szegény és szentéletű Megváltó és apostolok nyomaiba és örökségébe, ledér és kapzsi püspökök és papok léptek»!!

Ápolta e szellemet s megkönnyíté a ragály terjedését az országos politikának és ügyeknek azon sokszor megcsodált és megénekelt — en famille tárgyalása, mely az abszolutismus éveiben kénytelenység volt, de menthetlen és megbocsáthatlan visszaélésre süllyedt, amint az alkotmányos élet szabadsága a zárt ajtókat fölőselegessé, a sugás-búgást veszélyessé tette.

Meglehet, hogy a közjogi kiegyezés enélkül nehezebben sikerül... meglehet, hogy az uralkodó párt egyes győzelmei reducálódtak vagy elmaradtak volna; de bizonyos, hogy a személyes érdek, az önző, üzleti szempontok szintén e hátulso ajtón lopóztak DEÁK közelébe, DEÁK szobájába s onnan az országos állások és hivatalok különböző bureauiba, ezer kézzel szétrombolva és elcsufítva, amit az ő bölcsesége erősnek és tartósnak, s jónak és szépnek alkotott vala...

Nem tagadom, hogy e kirívó különbség a vezér és katonái, a mester és tanítványai közt még fokozza DEÁK erkölcsi tisztaságának értékét és fényét... Mint a villámét a felhők tömege... De fájdalmasan igaz egyszersmind, hogy az állampénztár keservesen megérezte s a közerkölcsiség máig nyög a gazdálkodás miatt, ami e különbség természetes járuléka vala.

Voltak, kik DEÁK-nak mindjárt kezdetben szemére lobbantották, hogy oly elnéző és engedékeny a kormány s különösen ANDRÁSSY iránt.

«Mit tegyek? Tányérunk van elég, de levesestál csak egy. S ha ez eltörik, honnan veszünk másikat?» mentegetődzött DEÁK...

Később azonban, midőn a levesestál mégis eltűnt a képviselőház asztaláról, s ANDRÁSSY után epigonok következtek, kik hivatalát és ambícióját igen, de nagy eszméit és conceptioit, erős akaratát, s kormány- és államférfiúi éles pillantását nem örökölhették tőle, DEÁK e helytelen kiméletet a tányérokra is kiterjeszté, s erősb pártfegyelmet sürgető egyik jó emberének sohajtva felelt: «A kisebbség kisebbség marad, ha a szigorú pártfegyelem miatt egyes tagjai elpártolnak is; de a többség kisebbséggé törpül, ha az ő soraiban talál elharapózni ily desertálás»...

Másik fontos kérdés a hadügy. Sem a császár, sem a német státusférfiak, sem a hadsereg bele nem fognak abba egyezni, hogy a hadsereg kétfelé szakittassék s inkább készek lesznek az extremumra.

Harmadik nehéz kérdés a nem-magyar nemzetiségek, melyek teljesíthetetlen követelésekkel lépnek fel; horvát, rác, oláh, mindenik különálló politikai nemzetnek akar tekintetni s oly igényekkel áll elő, miknek teljesítése az országot feldarabolná, Magyarországot megszüntetné s legföljebb egy új szövetségi államot hozna létre, melyben a magyar faj az ország közepén, természetes, védhető határok nélkül, csak töredéket képezne.

A negyedik nehéz kérdés az: miként intéztessenek és vezettessenek a birodalom oly közös ügyei, miket szétválasztani lehetetlen, mert hiszen egy birodalomnak két külügyminisztere, két külpolitikája nem lehet, — a kereskedelmi ügy kivonatkozásában és több mások.

Nem is volt azontul más célja és törekvése a kormánynak, mint többséget toborzani és biztosítani javaslatai részére; a pártnak viszont, hogy hasznot huzzon a miniszterek minden zavarából, s anyagi téren keressen kárpótlást azért, hogy az országnak csak nyolcz piros karszéke van s gazdát mindennap azok sem cserélhetnek.

S midőn DEÁK angyalai türelme sem állhatta tovább szó nélkül a botrányt... haragját tréfára vették... s nevettek, mikor pirulni illett volna.

Am tagadják mások, én a mondó vágyok, hogy DEÁK FERENCZ tiszta és érzékeny lelkén féreg gyanánt rágódott utolsó években e tapasztalás, s midőn a GAJZÁGÓ contra WENINGER ügyben keserűen kifakadt: «Az ördög az urak vezére, nem én!» e fellobbanás nem annyira GAJZÁGÓ, mint azon politikai kufárkodás ellen tiltakozott, mely szaktudomány és képesség helyett választási korteseket és szavazatfogdosó virtuositást keresett vagy jutalmazott az állam legfontosb és legkényesb hivatalaival.

Épen ily maró guny és éles ironia volt tőle az is, hogy ama zűrzavaros napokban, mikor kötéllel fogdostak miniszterelnököt, s néhányan hozzáfordultak jó tanácsért, elutasítólag válaszolt: «Csak egy embert ismerek, aki Magyarországon jó miniszterelnök lenne!»

— S ez?

— A király.

Az illetők nyakrafőre siettek besúgni felső helyen e hízogó nyilatkozatot, s csak kevesen vették észre vagy akarták észrevenni, hogy az csak fölfelé bók, a pártnak ellenben a legkeményebb szemrehányás, mert annyit jelent: «Nem a haza, nem elv, nem tehetség, nem program, nem jellem kell néktek vezérül, hanem — külső tekintély és hatalom, s kegy és hivatalosztó mindenhatóság!... Ha a király lehetne egyuttal miniszterelnök, néki nem mernének opponálni, mert gyávák, szolgák és haszonlesők vagytok!»

Ily késő fölbuzdulás azonban már nem állithatta meg a fátum kerekét... a súlyos beteg DEÁK-nak meg kelle érnie a napot, melyen az országos indignatio a «Deák-pártot» még a vezér életében eltörülte a föld színéről, s deákpárti vezérférfit, a Deák-kör elnöke a közhangulat nyomása alatt egy históriai «Peccavi»-t kényszerült mondani és mondott abban, hogy az ellenzéki vezért, a 67-ben kicsinyes érdekből *kihallgatás nélkül* elutasított TISZA KÁLMÁN-t 15 millió ember egyetlen reményének declarálta.

Szó sincs róla, hogy DEÁK FERENCZ 1870-en innen sokat szenvedett s apró-cseprő ügyekkel súlyosbitni baját s siettetni a katasztrófát égbekiáltó bűn leendett, de az egyház és állam viszonyát tisztázó nagyszerű hattyudala tanuskodik, hogy nem pusztán emiatt hallgatott oly mélyen és soká, hanem mint DICKENS öreg ura a «Pusztá ház»-ban, kinek mindig szél fuj s a lába fáj, valahányszor kelletlen vendég és ügy elől kitérni akar: ő is azért vált időnap előtt láthatlanná és remetévé, hogy egy indokaiban nemes, de eredményeiben ártalmas gyöngösgségnek élő emlékeitől és emlékeztetéseitől szabaduljon.

Nincs rá adatom, de rendithetlenül hiszem, hogy a jövő föllebbentendi a fátyolt a «beteg» DEÁK-nak pártja magaviseletére s az ország rohamos hanyatlására vonatkozó véleményéről és érzelmeiről is, s mig ezzel meg fog czáfoltatni KOSSUTH gyönyörű levelének inkább sejtelmes és jóslatos, mint vádalkozó és kicsinyítő számos állítása, késő századok is visszhangozni fogják ugyanazon levélnek a legilletékesb tanutól, mert szellemileg és erkölcsileg teljesen egyenrangú ellenféltől származó fönséges szavait:

«A nemzet határtalan bizalommal volt DEÁK jelleme, becsületessége és hazafisága iránt»; és

«DEÁK erkölcsi nagysága osztatlan nimbuszszal veszi körül emlékezetét, mert az ő önzetlen becsületességébe vetett nemzeti bizodalmat ő nemcsak mindig megérdemelte, hanem diadala után is igazolta»...

ÁLDOR IMRE.

DEÁK FERENCZ MINT SZÓNOK.

(Politikai szempontból.)

Három generációt élt át DEÁK, három generáció politikai szereplésében volt ő tényező.

A harminczas évek elején még aktiv részt vettek a politikai életben a francia forradalom s a napoleoni háborúkkal egyidejűleg férfiasodott nemzedék aggastyánai; kiket a haldokló század életerős, s föllendítő szelleme magával ragadott, hogy aztán az új század halottszagu tespedése évekig elcsenevészni engedjen; kik a magyar nemzet történetében tagadhatlanul dicső tényekre lelkesültek (az 1792-ki törvényhozási alkotások), hogy aztán negyedszázadig szintoly tagadhatlanul lomha közönyt tanusítsanak az alkotmányos élet veszendőbe menése, a nemzet legjogosb érdekeinek lábbal tiprása, anyagi fölvirulásának s nemzeti előbbremenetelésének napról-napra való lehetetlenítése iránt.

E réteg az új föllendülés éveiben, a jelen század harmadik s negyedik tizedében, létezett ugyan s szerepelt is, de irányt már nem adott, a mi természetes volt s irányt el nem is fogadott, a mi némi részben szintén természetes volt ugyan, de a saját maga jelentőségének mindinkább veszendőbe menését vonta maga után.

A második generáció, melylyel DEÁK együtt szerepelt, az volt, a melyhez voltaképp tartozott. E század első két tizedeinek szülötteiből állt e generáció: mondhatnók a legerőteljesb s leggeniálisb, mely magyar földön valaha létezett s hatott. Ez kezdeményezte a föllendülést, fölhasználván a múlt s jövő tényezőit műve sikeresbitésére egyaránt.

A harmadik generáció végre az volt, mely a 67-ki kiegyezést megalkotá, s mely politikai életünknek maig is irányadója.

Mind e politikai nemzedékeknek emberei közt képviselve voltak a legeltérőbb irányok, s bajos lenne az egyesek szónoki egyéniségét korszakok szerint átalánosítani; szubjektív vonás eléggé eltérőkké tette őket egymástól, s bizonyára nincs szónoklati és politikai iskola, melyek mindegyikébe ne lehetne mindegyik korból s nemzedékből egyéneket bőven sorozni.

S én mégis úgy látom, hogy a magyar politikai szónoklat rendszerében az osztályozást nem iskolák, nem is elvek, hanem egyenesen korok, vagy még inkább nemzedékek szerint lehetne helyesen megállapítani.

A dolgok természete hozza ezt így magával. Nálunk az eszmék s elvek haladása sokkal rohamosb volt, semhogy a politikai szónoklat elvek s iskolák szerint alapíthatott volna osztályokat. A mi a múlt század közepén időszerű volt: a jelen század eleje elsöpörte azt, túlélte kérdéssé tévé olyannyira, hogy még reminiscenciái is groteszkekké lőnek; a jelen század első tizedeinek eszmei iránylata pedig még inkább így járt a század közepe felé.

Nem alakulhatott szónoklati iskola még egy jelenség miatt: s ez a nyelvkérdés.

Ott, a hol örökös küzdelem foly a szónoklat fölött, a hol az egyik rész a CICERO nyelvét valaha fertőztetettek közül legrosszabb konyhalatinság, a másik pedig a képződési proczeszsusának még épen nem végpontján levő magyar nyelvet kénytelen fölváltva — a szerint a mint vita országgyűlésen vagy megyeházban, felső táblán vagy alsó táblán foly — használni: ott a szónoklati iskolák szónoklati formák szerinti kifejlődése lehetetlen, már pusztán fizikai okokból is.

S így tisztán az idő szerinti osztályozás marad fenn. S ez ismét az általam említett három nemzedék sajátos eltéréseire vezet vissza. A mint más volt politikájuk, a mint más volt szerepük: más volt szónoklásuk alaphangja, iránya is.

Az első nemzedék idejében magyar ékesenszólás alig létezett. S ennek folytán ékesen szólás is alig létezett. Mert a műveltebb rétegek anyanyelve — a kérlelhetlen igazság folytán, mely az *élet* céljaira nem engedi használni azt, a mi *holt*, — nem a latin volt többé, hanem mindinkább a német lőn azzá; az elrontott latin — úgy a mint azt kálvinista iskoláink s közéletünk magyar ajk által használhatóvá varázslák — diszlett ugyan még néhol, de hajh, micsoda különbség ezen latin és Mátyás udvarának klasszikus színezetű latinsága közt. S a német nyelv — igen helyesen — nem talált bebocsátást egy közhelyre sem; így a latin járta.

Innét ama csodálatos vegyülete a század első tizedei szónoklatának. A nyelv klaszikus; használata pórias: a gondolat néhol emelkedik; a forma törpe; az irány igyekszik európai szint venni föl, de mintha a császárok idejének latinságával az álfogalmak millió faja is átültette volna magát, a legmeglepőbb ellentétek keveréke lesz ez az irány. Az alkotmányos teendőik tudata nem érlelődik meggyőződésé; még alaktalan sejtelem csak a nagy harcz, mely az emberi jogokért nem nagy idő múlva itt folyni fog; s a mult század francia forradalmának hatása inkább formákban érzik, mint lényegben: egy kissé megváltoztak a czopfok, eltűntek a redingotok, s az oldalon gombos nadrág duhajok és inasok tartozéka lett. Maga a szónoklás megőrzött valami kenetteljeset, igazi páthosz nélkül; fölvett valami hosszadalmas mondatfűzési módot, s teljesen elvesztette a gördülékeny körmondatok hatalmas egymásutánjában rejlő szépség erejét; új formák elfogadása pedig távolról sem volt tervben s a rövid, velős szólásmodor, mely Napoleon nem egy felszólalását jellemzé, s mely merőben eltért az eddigi uralkodói nyelv monotonitásától s mintául szolgált a modern francia szónokok közül nem egynek, például THIERS-nek: ez még gondolatban sem nyilvánult sehol.

Igy érett a második nemzedék ideje. Nem átmenet nélkül, semmi esetre. Legalább én hajlandó vagyok a legnagyobb magyar szónokok egyikét, a sok tekintetben páratlan KÖLCSEY-t, az átmenet emberei közé sorozni. Miért? Bár tartanom kell tőle, hogy nagyon elkalandozom céloimtól, mely DEÁK egy irányban való működését tűzte most szemem elé, mégis felelek, bár röviden, s inkább főbb vonalakban mint tüzetesen, e nézet iránt fölvethető kérdésre is. Az a nagy idealizmus, mely KÖLCSEY lelkiületében lappangott; az a mély fölérzése minden eszmeinek, emberiesnek, magasztosnak; az a naiv bizalom mindezek érvényesíthetése iránt; az a költői fájdalom az első sikertelenségek láttára: ez mutatja a kedély, a szellem átmeneti uttörő voltát. Skepticizmus e nemes lelkiületet nem mételyezte meg; eszmei szárnyalását a föld pora nem korlátozá. Magasztos bizalom szárnyain ragadtatá őt heve s buzgó szándoka eszméről eszmére, mintha célról célra vezetné. Pedig csak a cél kijelölése volt a szerep. Lelkiülete fölemelkedett a hegycsúcsig, honnét belátott az eszmék ígértföldre. Nemcsak az u. n. gyakorlati eszmékére, melyekre utaltak sokan előtte, s melyeket a SZÉCHENYI nagy akaratereje is küzdelmei tárgyává tőn már; de a politikai és humanisztikus célok azon ideálisbjaira is, melyeket addig — elhangozván MARTINOVICS és társainak szomoru végű

kezdeménye — Magyarországon nem emlegetett senki. Ez volt KÖLCSEY az eszmék terén, átmeneti voltát rendkívülisége bizonyítja a tartalomban. Nem kevésbé az volt azonban ő a formában is. Beszédei tökéletesek, mint kevés magyar beszéd. BERZSENYI fölötti ismert emlékbeszéde oly magasan szárnyal, oly nemesen emelkedik, a nyelv hatalmával oly varázsosán bánik, a költészet fegyvereiből a szónoklat eszközei közé oly tapintatosan választja ki a művészi egyenletesség megrontása nélkül felhasználhatókat, hogy e műve — még KOSSUTH s EÖTVÖS után is (kik közül az első, igaz, páthoszban felülmúlja őt, a másik érzelmesség dolgában versenyez vele) gyöngye s mintája marad a magyar szónoklat remekeinek.

KÖLCSEY jelezte így az átmenetet e két nemzedék közt. Korra is egyformán tartozván mind a kettőhöz, rövid országgyűlési működésének hatása is leginkább ez irányban maradt fenn. Az utána következő országgyűlések szónoki nemzedéke nem olyan volt már mint ő; még kevésbé olyan azonban, mint az előző nemzedékek. Az előző nemzedékeket túlszárnyalta eszmei látkör dolgában; az új irány amaz uttorője mögött elmaradt idealizmusban, de nagyobb volt nála a politikai eszély terén. E második generáció küzdelmeivel Magyarország történetének legfényesebb napjai kezdődnek. A magyar szónoklat ezzel éri el aranykorát.

A nyelv már oda fejlődött, hogy a politikai szónoklat terén bizvást megállja helyét, a gondolatkör átalánosult, európaivá vált; a szónoklati formák nyüzgő bilincsei mindinkább tűnedeznek; minél kevesebb tér jut az eszmék terén a specialitásoknak, minél inkább bele kell ezeknek mind törődniök az általános európai eszmeáramlat valamelyik irányába: annál bővebb szerep jut az individualitásnak a forma terén; minél inkább lesz a politika iskolázottá, annál gyorsabban szűnik meg a szónoklás chablon lenni, s annál inkább lesz művészet s tudomány belőle. A nemzeti sajátosságok nem vesznek ki, csak simulnak; szalonképesül a magyar nyelv, diplomaticai fontosságot kezd nyerni a magyar szónoklás. A pozsonyi diéta ülésein külföldi lapok tudósítói foglalnak helyet, s Zalamegye gyűléseiről tudósítást hoz a «Times».

E kor az eszmék terjedésének kora. A francia forradalom befolyásának eltagadhatlan nyomai jelentkeznek. A radikalizmus ellenzék ugyan tényleg, de voltaképp mindinkább azonosul a nemzeti közérzülettel. S ez tart mindaddig, míg az 1848-ki vívmányok a radikalizmus mind ez óhajait ténynyé nem varázsolják. Akkor — egy csodás férfi föllelkesítő hatása alatt — a magyar közéletnek úgy szólva összes egyéb alakjai háttérbe szorulnak, s a nemzet a magyar ékesenszólás Titánjának vezérlete alatt áll ki egy óriási megpróbáltatást . . .

Évtized mult, mikor ezután a magyar politikai élet újra föllélekzett. A régi kor, ama második nemzedékét is ehez számítván, már csak megtizedelve küldötte s küldhette oda embereit. Egy részük távol volt a külföldön, más részök még távolabb, túl a földön. Új emberek foglalták el helyöket. Részben a negyvenes évek legifjabb tényezői, az akkor legfőlebb másodrangú szerepkört betöltöttek, részben az akkor még politikai egyéniségekül egyáltalán nem szerepeltek. Az első országgyűlésen a legszámosb párt vezetését egy ifju ember foglalta el, ki nemcsak a negyvenes évek politikai küzdelmeiben, de magában a 48-ki szabadságharcban sem szerepelhetett. Oly ifju volt. S a vele egy korban levők egész iskolát képezve lepték el a küzdőtér. Gondolatiránya ez iskolának alig körvonaloZHató e rövid, s más czélu tanulmány keretén belül. Csodálatos, de szükségszerű s elmaradhatlan vegyüleke volt az a mult csalódásainak, a keserű iskolának, melyből e nemzedék kikerült, a jövő aspirációinak, melyeket megőrzött s egy külterjesebb tanultság adalékaival föleresztve ápolt. Némely rétegeiben a doctrinairség kozmopolitikus iránya is járult hozzá; másutt az eszmeölő czinizmus élősd növénye is terjengeni kezdett benne. Egészben véve azonban egy politikailag képzetebb, jellemileg gyöngébb, czéljaiban kevesbé öntudatos, de kivitelésben szívósabb generáció volt az, mely tulságos erősen színezte azon akaratát, hogy a helyzettel számol, s mikor ezt nem

tevé, nem akarathiány, hanem egyenesen tévedés folytán botlott. E nemzedék szónoklata politikai irányának kinyomatát viselte magán. Áradozó volt gyakran, nem tanultság nélkül való sokszor, de a szónoklat művészségét — mely nem politikai «cél» — figyelmen kívül hagyá; az eloquencia leghatékonyabb fegyvereiről — a páthosról s a lelkesítésről, szabattosságról meg csinról — mind hamarabb s mindinkább lemondott s a politikai élet rendes mederbe térte után — a parlamentáris kormányzat visszaállításakor — a *szónoklás* helyét a *beszélés* foglalta el, a mi nem azt tette, mintha a parlamenti élet gyorsítása tekintetéből a nemzet letett volna a szószaporitásról, melyet — nézetem szerint indokolatlanul — bűne gyanánt emlegettek, hanem azt, hogy e szószaporítás azután formátlanul, az eszményi szép s örökké igaz tekinteteinek figyelmen kívül hagyása mellett, percznyi befolyások uralma alatt s csekély kivétellel alakra s tartalomra egyaránt gyarlón foganatosított. Azokon kívül, kiket a parlament a régibb gárda tagjai közül örökölt, alig képződött öt-hat parlamenti szónok e szó komolyabb értelmében s a tulságosan éles pártviszonyok az eszmék harcát sokkal szenvedélyesebbé tették, semhogy a forma fejlődési igényeire megfelelő tekintet lett volna.

Ime — rövidre összevonva — három nemzedék stádiuma e téren. S mint mondók: DEÁK FERENCZ e három nemzedék mindegyikével együtt szerepelt. (Sőt megért egy negyedik, most fejlődésben levő nemzedéket is, mely azonban ma még alig képezheti megbírálás tárgyát.)

Legyen szabad tehát áttérnem a kérdésre, mily szerepet, mily állást foglalt el DEÁK FERENCZ e különböző gondolatirányu korok küzdelmeiben. Fölléptekor DEÁK FERENCZ koránt sem játszta azt a szerepet, melyet később. Nem tekintély hián: szerencsés körülmények, s eszének az első pillanattól fogva korlátlan nyilvánulása e tekintélyt úgy szólva rohamosan megszerzé számára; de egyenesen azért, mert eltérő irányban igyekezett hatni. Jellemeztem a korát megelőzőtt idők embereit. Az tanusítja, minőnek kelle lenni ez időbeli szereplésének. A szabadelvű párt megvolt masszában: régi hagyományok is, jobbára azonban tisztán új eszmék szolgáltak alapjául. De nem volt korrekt vezetése, eszméi nem öltöttek alakot, nem volt ura a kérdéseknek, melyeket bolygatott s a konzervativizmus, mely egy egész corpus jurist birt háta mögött, könnyen daczolhatott volna vele. DEÁK határozott, szinte az izgatáshoz sarkalló föllépése, az eszmei igazságban való odaadó bizakodása, s éles ítélete kellett oda, hogy ama masszának életet s érvényesülést szerezzen.

Ez magyarázza DEÁK akkori föllépését. Nem az ellentétek kiegyenlítésének későbbi embere ekkor ő; nem egy eszes, tapasztalt mérséklő, hanem egy kérlelhetlen debatter, a ki, ha a minucziózus polemiák rétegeibe ritkán avatkozik is, s így az azzal járó keserőségek elidegenítő hatásától jobbára meg tudja óvni átalán becsült s szeretett egyéniségét: mindazonáltal elvek edikálásában, eszmék proklamálásában, gondolatok terjesztésében s költésében a bátor ujitó egész kezdeményezési szabadságával s ösztönével lép föl, lelkesít s buzdít.

Az 1832—36-i országgyűlés lapjai e részben számtalan nagy horderejű nyilatkozatának emlékezetét őrzik meg. Mikor a konzervativizmus az egyházi javak sérthetlensége mellett tetszeleg, a reformer s az ujkori eszmék terjesztésébe egész lelkével belemelegült DEÁK minden nagy skrupulus nélkül sorakozik az egyházi javak kérdésében a francia forradalmi iskola tana mellé, mely az egyházi javakat szimpliciter állami tulajdonnak deklarálja, az államnak csak az egyház szolgálainak megfelelő dotálását tűzvén kötelességei közé; mikor az urbér kérdésében az uraság biráskodhatásának joga mellett makacskodik a felső tábla, DEÁK a polgári jogegyenlőségnek egész a szociál-demokráciai iskoláig hajló merevségével tagadja, hogy «a természetjog» az emberiség egy rétegének a másik felett való biráskodásra vele született hatalmat adott legyen; s mikor a personális egyszer — a kormány eszméiről emlékeztvén meg — csak úgy távolról érinti, hogy a birói rendezés előbb-utóbb szükségessé fogja tenni

a bírák kinevezését, vagy legalább élethossziglan való tartamra való választását: a municipalista vére egész melegen felforr ereiben s nagybátran szemébe mondja a tábla egyik alkatrészét képező kúriának is, hogy a *felsőbb* bíróságok függetlenségének legbiztosb zálogát is abban látná ő, ha a választás elve azokra is s pedig minél gyakrabban megújuló időközökben kiterjesztetnék. — Másutt, mintha csak a suffrage universelle mellett készülné messzeható agitációra, hevesen kikel a politikai jogoknak vagyoni arányok szerint mérése ellen, s ismét máskor hatalmas öklével mintha az egész felső tábla alapzatait döntögetné, mikor (az urbéri vitánál) kiemeli abszurditását az oly törvényes intézkedéseknek, melyek valamely kaszt minden s így buta, vérengző, féleszü s könnyelmű tagjának is önhatalmu s miáltal sem korlátolt politikai vagy társadalmi jogokat adnak.

Bizonyitgassam-e tovább ezen s a később játszott szerep eltérő voltát? Kell-e több adalék arra, hogy a hatvanas évek eme nagy engesztelő szelleme valaha az izgatásnak volt ép oly nemes vezetője? A törvényes, szent czélu s eszközeiben is válogató izgatást értem; mert hogy DEÁK a tisztátalan, lealjasító agitációkat mennyire perhorreskálta, az, úgy tudom, ki van emelve e könyv egyéb részeiben.

A férfiaság tüze nyilvánul DEÁK e kori szereplésében. Az a tűz, mely melegít, de nem emészt; melynek táplálékot nem szenvedélyek szalmája, de meggyőződés és tudás zsarátnoka ad, s mely mindamellett hogy éget, bír éltető erővel is.

S e szereplésnek megvolt a maga haszna. Soha és sehol oly villámgyorsan nem általánosultak politikai radikál-eszmék, mint ezen országgyűlésen; a kikiáltott elvek fölérzésének ideje volt ez, mikor az urbéri törvény egy-egy harmadrendű fontosságu intézkedésének leple alatt a század nagy korkérdései szivárogtak be a nemzettest pórusai útján a nemzetélet lüktető vérébe, míg azt teljesen át nem hatották, s magukévá nem tették.

Ez volt DEÁK szerepe akkor. S bármily nyugodtnak írja is le TÓTH LŐRINCZ ismert rajzában (lásd a «Magyar szónokok és státusférfiak könyvét») a harminczas évek DEÁK-ját; bármily meglepve lássa s olvassa abból a jelen évtizedek fia, mennyi a rokonvonás az akkori DEÁK s azon embernek, kit ő ismert e név alatt: szónoki külsőségei alatt; bármennyire emlékeztessen is magában az a tény, hogy az ünnepest férfi kiejtése, a maga középzalaias akcentusával negyven évnél hosszabb politikai szereplése folyamán mindig ugyanaz maradt, s hogy híres közép *a* betűit s az *ly* helyett kettős *l* használását sohasem tudta (tán nem is akarta) levetkezni, bármennyire emlékeztessen is ez, mondom, arra, hogy az államférfi ki itt és ott hatott, teljesen azonos: mégis kétségbevonhatlan marad a játszott befolyás eltérő volta, bár másrészt, mint e sorok folyamán kimutatni lesz alkalmam, az is ép oly pragmatikai bizonyosság, hogy ez eltéréseket, melyek pedig sokkal kézzelfoghatóbbak, mint a 61-ki felirat s a 67-ki kiegészítés közt való, sokszor emlegetett különbözés, a legszorosb politikai, sőt logikai kapcsolat teszi szerves egészsé.

Az eszmék terjesztésének műve rendes kerékvágásába jött. Az országgyűlés révén áthatott azok legtöbbje a megyei életbe is, s ha diadalt nem ült is mindenütt, ha engedni kényszerült is nem egy helyütt az erőszakkal szövetkezett elfogultság «argumentumainak»: bizonyos, hogy a tíz év előtti állapotokhoz mérten óriási haladás jelentkezett. A negyvenes évek elejéről szólok. A múlt évszázad irányának csökönyös hívei kezdtek letűnni a politikai élet színteréről. Még kormányhivatalokban is viszonylag szabad, felvilágosult gondolkozásu, a haladás szükségszerűségét érő emberek váltották fel őket. S az eszmék népszerűsítésének számtalan új terve nyílt. A politikai sajtó szabadabb lendületet vett s egy kitűnő gondnal szerkesztett politikai napilap mérhetlen horderejű szolgálatokat tőn ez ügynek. Azonfölül a literatura más ágai is elhagyták az elszigeteltség azon álláspontját, melyen a korkérdésekkel szemben addig álltak. EÖTVÖS minden regénye, PETŐFI számtalan verse, a nemzeti színház

nem egy játék-darabja, az akadémia több pályakérdése eszköz lőn ezen eszmeterjesztés szolgálatában. S az, ki a toll hatalmát a szóéval együtt oly kiváló mérvben bírta, KOSSUTH LAJOS, ez időben még távol lévén a közvetlenül befolyó politikai tényezők köréből: aktív szerepet, s óriási szerepet ép az izgatás terén játszott.

Igy fordulván a dolgok, megszűnt szükségyszerűsége annak, hogy oly államférfiu, mint DEÁK, teljesítse e feladatot, sőt az is, hogy részes legyen ennek teljesítésében.

S itt kezdődik politikai szerepének, itt szónoklatának második stádiuma. Egy KOSSUTH-hoz a negyvenes évekből intézett, de nyilvánosságra csak legközelebb jutott levelében nagyon védekezik KOSSUTH erős szemrehányásai ellen, a miért lapjába, a «Pesti Hirlap»-ba *ő egyetlen cikket sem irt*. Hogy nem irt: bizonyítja állításom valóságát.

DEÁK maga legjobban érezte, hogy az ő szerepe e perczen már nem a mozgalom ápolásában, eszmék által való irányzásában, hanem hogy úgy mondjam, kritikai őrizésében, ítélete által való megrostálásában áll.

Nem vihar volt, amit felkorbácsoltak öök; csak egy egészséges tavaszt jelentő szellő, mely a tespedt léget államépületünk falai közt hatalmasan kezdé tisztogatni; de a szellő maga is hordott magával tisztátalan elemeket, s ezek átplántálását az édes hazai földre megakadályozni: nem kisebb munka vala, mint magának a poshadt légkörnek megmozdítása.

DEÁK a haladási mű megindítói közül nem az egyedüli vala, ki ezen szerepre vállalkozott. Egy nagy lélek, kit hazája fiai közül a legnagyobb névvel jelöl meg az egykoru história, szintén érzé szükségét az ilyenmü ellenőrködésnek s a maga részéről szintén vállalkozott reá. Csakhogy DEÁK-étől merőben ellentétes szempontból, s minden valószínűség szerint e két hasonczélú működés diametraliter ellenkező volta okozá, hogy egyik is, másik is sikertelen maradt.

Nem ide tartozik a SZÉCHENYI-féle föllépés méltatása. KEMÉNY ismert tanulmánya e kérdés felől a helyzetnek bár nem elfogulatlan, de elég tüzetes képét nyújtja. Tény azonban, hogy a haladási mozgalom netáni túlzásait lenyesegetni, ha ugyan voltak ilyen lenyesegetni valók, nem úgy lehetett volna, ha az egész mozgalommal valaki ellentétbe helyezi magát, hanem inkább úgy, ha annak a végcéljához, irányához való folytonos ragaszkodását mentül inkább demonstrálja. SZÉCHENYI elkövette a hibát s ellentétbe helyezte magát teljesen a mozgalommal, melyet — mindenesetre csak specziális hibákért — a hazára vészthozónak kiáltott ki, s részeseit önkénytelen hazaárulóknak hirdeté.

Ezzel kimondá maga fölött az ítéletet s a mozgalom elsodorta őt, úgy hogy valódi politikai jelentőséget csak halálával nyert ismét. DEÁK azonban megmaradt feladása mellett, mely — SZÉCHENYI vállalkozása után — kétszeres nehéz volt ugyan; de azért általa nem kevésbé hiven teljesített.

Ez időszaknak egy országgyűlése volt; azon DEÁK meg nem jelenhetett, szónoklati téren nem igen van hát documentálva e magatartása, mert midőn eme szerep folytatása még tartott — az 1847/8-ki országgyűlésen — inkább a csöndes, magán körbeli munka terén játszott az, mint a szószék deszkáin; de maga távolmaradása az 1844-ki országgyűlésről egy ékesenszóló tiltakozás volt az izgatások túlságai ellen, egy jellemnemességtől indokolt föllépés a kor s úgy a saját, mint ellenfelei pártjának egy mételeye ellen. S minden felszólalása ez időből ezt a benyomást teszi. S ne mondja senki, hogy sikert nem aratott az irány, melyet ő képviselt.

Az egész ujjászületés, az egész nagyszerű átalakulás az ő szellemében ment végre. S ha jöttek túlságok, melyeket tán a nemzettel nem kevésbé, mint másik faktorról megbánatott az idő s a tapasztalás: annak oka bizonyára nem abban rejlett, mintha a DEÁK politikai eszélye nem párosult volna a kellő erélylyel vagy hián lett volna a kellő népszerűségnek s

hatásnak itthon: hanem abban, hogy ott, a hol e túlságokra való provokálás végzetes tényei megszülemlettek, amaz időben még nem tudták annyira méltányolni az ember jelentőségét, mint a nemzet már akkor is tudá.

Azon jelentőség, melyet DEÁK fölfelé nyert, adta meg az irányt működése harmadik részének. A politikainak úgy, mint a társadalminak. Ez irta körül szónoklatának ez időbeli szükségszerű alapvonalait is. Nem egy pártmozgalom vezetője, nem is mérséklője ekkor ő, hanem kiegyenlítő nemzet és király között. Az igazság hatalmas fegyverével kezében hatol a legkényesebb kérdések bonczolásának neki; nem ismer kiméletet, mely az igazságon csorbát ejtene; de nem követ el semmi kiméletlenségét, mely ügye érvényesüléséhez s kiküzdéséhez okvetlenül nem szükséges.

Ezzel hangja is megváltozik. Az egykori izgató hang helyébe valami nyugodt szóki-mondó határozottság lép. A természetjog, az emberi jogok, az ész követelményeinek erős hangsúlyozása helyébe a történelmi jognak úgyszólván kizárólagos emlegetése. A 61-ki fölírat egy szóig ebből indul ki, s erre építi minden következtetéseit; szintűgy 65-ki fölírat javaslati s beszédei is. DEÁK ezekben már sem nem izgat, sem nem mérsékel: elveket, igazságokat edikál, melyek erejéről biztos, hatásáról öntudatos. Van szónoklatának hangjában valami souverain-szerű, nem pathetikus, nem is u. n. csináltan méltóságos, de oly egyszerűen szigorú, a mi megnyer s parancsol egyben. A 61-ki fölíratot kísérő beszédben ehez még valami szubjectív melegség is járul, mely a későbbiekben hiányzik. Az ellenfél számerejének tudatából származhatott az, és ez nagyban emeli ama beszéd báját; talán óriási sikerének — a többiek felett — egyik titka ebben nyilvánul. Mert a közvetlenség, mint már volt alkalmam kiemelni, nem tartozik azon tulajdonságok közé, melyek a jelen évtizedek magyar szónokaiban kiváló.

Ezen biztos hang, ezen döntő szabatosságra törekvő s az enuncziálással rokon szónoklat-modor megmaradt DEÁK-ban mindvégiglen. Ezt tekinté szerepének, ezt hivatásának. Nagy kérdések fellángoló szenvedélyei közepette szólalt nem egyszer a legszenvtelenebb biztossággal föl s szavának mindig volt ereje visszaterelni a talajukról elvonszolt kérdéseket a maguk helyére. Emlékezem a jelenetekre, melyek az országházban leghevesebbeknek ígérkeztek s neki egy-egy szóval volt ereje lecsillapítani azokat. Így az IRÁNYI-HORVÁTH-féle összetűzés alkalmából a *beteg* DEÁK FERENCZ-ért lakására küldtek, hogy a veszedelmesen zajossá léttel fenyegető vitának vessen véget, a mi csakhamar sikerült is neki.

Az alkotmányos aera kezdetén megjelent a ház minden ülésén. Az első közt volt, kik jelen voltak s egy jegyzőkönyv meghallgatását sem mulasztá el. A jegyzőkönyv meghallgatása után kiment a teremből.

Legtöbbször a folyosón ült, szivarozva, társalogva; néha — de nem annyiszor — a háznagyi szobában; ilyenkor, ha a vitában részt akart venni, vagy sejté, hogy részvételére szükség leszen, mindig egy megbízottja volt a teremben, ki az ülés folyamát figyelemmel kísérte s mikor szavazásra, kiválasztott tárgyra, vagy arra vonatkozólag nevezeteseb, s jelenlétét kívánó felszólalásra került a sor: kiment hozzá s figyelmezteté. «Nem tudom türni a ház levegőjét, mondta s azután hozzátevé: Pedig valaha képes voltam Pozsonyban tizenkét óráig ülni egy sokkal rosszabb ventilációval bíró teremben.» Mondom hát, a viták folyamát ilyenkor megbízottai mondták el neki. Hol SZENICZEY, hol SZÉLL KÁLMÁN, hol KOVÁCS LÁSZLÓ (a névszerinti szavazásnál BITTÓ), máskor ismét az, a kit ép jónak látott megfogni; ha valakit előre kért föl e célra, annak rendesen hire ment; s akkor valami ünnepélyes hangulat terjedt el a házban. Mi a hirlapírók karzatán többnyire előre tudtuk, hogy beszélni fog. KÓNYI hozta meg hírét, a gyorsiroda derék főnöke, a kinek, ha senkinek nem, előre bejelenté ezt az öreg ur neki, ki utóbbi időben soha nem jegyzé föl előre s nem is revideálta egy beszédét sem, nagy érdekében feküdvén, hogy megbízható kezek jegyezzék, a mit mond.

A gyorsiroda ezen tisztelt főnöke bizonyára hivatva volna vagy pár év múlva hivatva lesz a magyar országgyűlés színfalmögötti történetéről, az egyes szónokok sajátságairól a legérdekesebb adatokkal gazdagítani a történetírást. A mint az angol parlament történetéhez kevesen járultak érdekes adalékokkal, mint PALGRAVE, ki úgy szólva csak külsőségeit írta le annak; úgy sok apróság — ma még szinte indiskréciónak látszó — följegyzése a mi történetünk alakjai megvilágítására is igen hasznos szolgálatot tehetne. Ez apróságok közül KÓNYI ur szivességéből, ime DEÁK-ra vonatkozólag egynehány:

A 61-ki beszéd és fölírat teljesen elkészült, s a beszéd elmondása előtt már többszörösítve is volt, ami kellemetlenségre is adott alkalmat, a mennyiben — tudvalevőleg — e beszéd elmondása TELEKY halála miatt egyszer elmaradt, s a Journal des Debats szerkesztője, VEISS, ki a beszédet megkapta s utnak is indítá előbb, mint a végzetes elmaradás tudva lőn, nem akadályozható meg, hogy az egész terjedelmében meg ne jelenjen a Journal des Debats hasábjain azon nap, melyre a beszéd megtartása eleve kitűzve volt, a melyről azonban elmaradt.

A 61-ki országgyűlésen a felirati beszéden kívül DEÁK-nak csak egy nagyobb felszólalása történt, RÉVÉSZ IMRE ellen, ki a pragmatica sanctiót támadta volt meg, melyet aztán DEÁK védelmébe vőn. E beszéd rögtönzött volt, s a napló és a hírlapok számára DEÁK FERENCZ a gyorsirodával csak 8—9 nap múlva készíté el szó szerint azt.

Későbbi beszédei — a 65—68-ki országgyűlésen — a szó szoros értelmében véve nem voltak rögtönzések, de nem voltak előre kidolgozott beszédek sem. Átgondolta e beszédek, följegyzéseket tett apró papírdarabkákra s azokat gondolatmenetének sora szerint egymásra rakta, s úgy használta, a mikor — nagy ritkán — szüksége volt emlékezetének elősegítésére. Minden ily nagyobb beszéd megtartása után bevárta a házban az ülés végét, s akkor KÓNYI-t maga mellé vette komfortáblijába, melyben ugyan voltakép magának a testes öreg urnak is alig volt tulságos bő helye, s vitte az angol királynőbe, ismert szállására. Itt bezárkozott vele s haladék nélkül, nem gondolva ebédre, nem pihenőre, a beszéd fogalmazásához láttak. A nagy közösgyi beszéd szövegezése, illetőleg hitelesítése d. u. kettőtől este kilenczig tartott. DEÁK ilyenkor figyelmes, előzékeny, s szóra hajló volt. Maga hegyezgette folyton a gyorsíró írónjait, s ha egy a stenogrammok alapján felolvasott s DEÁK által az elmondáshoz képest hünek talált passusra az azt mondá, hogy nem világos egészen: rögtön hajlandó volt az új szövegezésre. S a nyelvérzék véghetlen hatalmasan nyilvánult nála. Egy szó elhelyezésével gyakran a legbonyolultabbnak látszó mondatfűzést, melynek elemeire szétbontása másnak fáradsággal, a stíl rontásával, s a szó fölösleges szaporításával járt volna, ő oly világossá s tisztává volt képes tenni, hogy szinte bámulatra készítő volt.

Kisebb beszédeit már azidőben sem nézte át; haragudott, ha háborgatták miattuk, de kényes volt, ha hanyag kezek intézték dolgait. Egy kisebbrendű nemzetiségi beszéde roszul került ki a gyorsírodából, már legalább rosszabbul, mint ő hozzá volt szokva. A gyorsiroda főnökei közül egyik sem látta eleve e beszédet, s csak a hírlapokból vették észre szövegezése hibáit. Az országházi napló számára ki akarták javítani. DEÁK nem egyezett bele. »Sokkal többre becsülöm, mondá csipősen, a hitelesség fogalmát, semhogy egy dologról kétféle hitelességű okmányt engedjek készíteni.«

Személyes kérdésben természetesen sohasem szólt. El ritkán érzékenyedt. A 67-es bizottság tárgyalásai idején ki volt osztva a szerep, mely szerint a többségi munkálat végső elintézésekor a munkálatot nem védi kivüle senki, csak minden miniszter-kandidátus (LÓNYAY, EÖTVÖS, GOROVE, MIKÓ stb.) tart a saját szakában egy felszólalást. A támadások természetesen gyökeresek s számosak voltak, s DEÁK-nak talán fájtak is. De az ülésben nem szólt róluk. Ülés végén érkezett meg BÓNIS SÁMUEL, ki előzékenyen sietett az öreghez, valamit mondván arról, hogy egy ily ellenfele is jó napot kíván: »Hisz ha minden ellenfelem olyan volna, mint

te!» mondá DEÁK. Ez volt az egyetlen panasz, amit tőle hallottak; egy más kemény személyes támadást, a CSANÁDY-ét, határozottan, méltósággal, de a panasz legkisebb szemrehányó hangja nélkül utasított vissza.

Ellenfelei iránt loyális volt. TISZA KÁLMÁN-nal, míg az az ellenzék vezére volt is, minden nevezeteseb indítványát eleve közlé. Bevitte a miniszteri szobába s ott terjesztette elébe a dolgot. ANDRÁSSY GYULÁ-nak ez nem nagyon tetszett, s egyszer emiatt kemény összeszólalkozásuk is volt.

A sajtót nem igen szerette. Különösen azt a mindenüvé befurakodó, mindenből zajt ütő részét nem, mely az utóbbi időben Budapesten is nagyon grasszált. Így nagyon nem tetszett neki az, hogy a klubülésekről ANDRÁSSY egy időben gyorsírói jegyzeteket kezdett készíttetni, s egy ízben komolyan tiltakozott is az ellen, hogy amit ő itt «barátai közt» mondott: abból egy szó is megjelenjen a hirlapokban. Nem is jelent meg.

Nagyon zokon esett neki egy hirlapi támadás, melyet az ismert *Kilián* intézett ellene a «Neue fr. Presse»-ben. IRÁNYI egy javaslata tárgyalásakor, ha jól tudom a pestmegyei ZLINSZKY egy famózus nyilatkozata révén, DEÁK FERENCZ, HORVÁT BOLDIZSÁR és TISZA KÁLMÁN keményen kikeltek a *tortura* minden alkalmazása ellen. S negyed nap mulva a «Neue fr. Presse» ama szemtelen tollból egy cikket hozott, melyben ép e három ember kiméletlenül le volt hordva, mint a *tortura védője*. DEÁK azt látta ebben, hogy a magyar országgyűlés humanisztikus érzése van prostituálva, s szükségesnek látta, hogy valami történjék ellene. Lefordították tehát mind a három beszédet szó szerint, s hitelesítve elküldték — minden kommentár nélkül, ami ellen DEÁK tiltakozott — a «Neue fr. Presse»-nek, mely nem tudott oly roszakaratu lenni, hogy a közlést megtagadja s így a beszédek megjelentek ott, ami az öreg urnak igen jól esett...

Azonban úgy látom, nagyon eltávolodtam a jelenet leírásától, mely beszédeit megelőzte. Folytatom hát, a hol abbahagytam.

Mikor beszédének híre ment, a ház, hogy úgy mondjam, tisztulni kezdett; az előadói szék körüli rendes csoportosulás elemeire bomlott; az elnök helyükre küldözgette őket; DEÁK FERENCZ ismert helyéről — mely igen keresett hely volt már azért is, mert az elnök-miniszter székének tőszomszédságában feküdt, — eltávoztak a vendégek; a szomszédos helyék gazdái (CSENGERY, HORVÁTH MIHÁLY, PULSZKY FERENCZ) lassan-lassan szintén beszállinkóztak, míg végre aztán bejött ő maga is. A házban nem igen szokott megállni, beszélgetendő. Intett az elnöknek (az öreg SZENTIVÁNYI és SOMSSICH kedvencei voltak; BITTÓ, mióta az államszámvevőszéki elnökség kérdésében GAJZÁGÓ mellett exponálta magát, kevesbé) és sietett helyére. Egyszer láttam letelepedni a miniszterelnöki fauteuilbe, KERKÁPOLY mellé, ki pénzügyminiszteri székén ült. Ez azon alkalommal történt, mikor a tervezett escompte-bank igazgatótanácsosainak kérdésében azt a híres felszólalást tevő, mely az eddiginél «függetlenebb és józanabb» politikát ajánlott. KERKÁPOLY, ki által a vita tárgya iránt tájékoztatta magát, egész elképedve tekintett vissza a beszéd után reá. Az ily más helyütt való leülése azonban ritkaságok közé tartozott; rendesen helyén ült s várta a felszólalás pillanatát. Beszédeit padjában állva, kezét a padon nyugtatva, néha bőkabátjának egyik szélét fogva, mondta el. Sokat olvasok utóbbi időben azon gyöngeségről, mely az egyházügyi kérdésben mondott beszédekor észlelhető volt rajta. Aligha nincs ez tulozva s valószínűleg összetévesztve későbbi novemberi szereplésével, mikor igenis, sokkal levertebb s megtörtebb volt. Az egyházügyi beszéd elmondásakor csak hangján látszott megtört volna; alakja a régi volt, fejét is magasra emelve hordá még s e beszéd után még rendes pár napi pihenőjére sem volt szüksége s harmadnap (a következő nap vasárnap lévén) újra megjelent a parlamentben. — Ezen beszéd elmondása valóságos ünnep volt a képviselőházban. A karzatokat nagy tömeg ostromolta,

maga a ház azonban nem tulságosan volt népes. A képviselők jó része nem volt jelen, június 28-ára, s így ép az aratási ivad kezdetére esvén elmondásának ideje. Maga e beszéd tartalma pedig a legnagyobb meglepetések egyike volt, mely a magyar parlamentet valaha érte.

Nem szólok retorikai oldaláról, bár e szempontból is niveauján áll DEÁK legszebb alkotásainak; meglepetés volt annyiban, hogy benne a nagynevű politikus ismét *első politikai stádiumának radikális irányára tért vissza*.

Amint azóta a radikális iskola tanai az egyházügyi kérdésben változtak: úgy természetesen kimutatható lenne, hogy az ő ifjúkori s ezen nézetei közt is vannak eltérések: de bizonyos, hogy a kezdeményezés merészségére nézve eme program legalább is áll ott, hol a negyvenes s harminczas évek bármely komolyabb koncepcziója. Ifju tűz látszik lappangani e nyugodt szórakás gondolatai mögött s szabatos definiczióban a korszellem hatalmas szava mond ha nem is ítéletet, mindenesetre jóslatot sok-sok előítélet, sok jogtalan érdek, indokolatlan befolyás s meg nem érdemelt e világi hatalom fölött. Mint DEÁK végrendeletét tekintik sokan e beszédet. Nekem úgy tetszik az, mintha a zászló lenne, melyet politikai pályájának épületére feltűzött. Ez épület adhat helyet itt-ott heréknek is, szolgálhat mentsvárul fölvilágosodásellenes érdekeknek is; de az épület célját tanusítják alapjai, melyeket a harminczas év szabadelvű mozgalmaiban rakott le, s dokumentálja a czimer, melyet élte végén tűzött föl arra.

VISI IMRE.

DEÁK FERENCZ A TÁRSASÁGBAN.

A közéletben nyilvánosan szereplő egyéniségeknek rendesen kettős arczuk, mondhatni kettős lényük van. Egyik a nyilvánosság, a másik családjuk és bizalmasaik számára.

Sőt némelyek még ezek előtt, még otthon is álczát viselnek és szerepet játszanak, s igazi egyéniségüket nem ismeri a világon senki, legfőlebb, mint a francia élcz mondja, komornyikuk. Sőt igen sok esetben még ez sem.

A folyvásti szerepjátszásba annyira beleélik magukat, szívük egy-egy igazabb dobbanását, ajkuk egy-egy őszintébb megfelejtkezését olyannyira megszokták mohón elfojtani és elrejteni, hogy e folyvásti képmutatás lassanként második természetükké válik, úgy — hogy utoljára nem hogy mások, de még tán önmaguk sem képesek megkülönböztetni, hogy tulajdonképen mely vonások azok, melyek eredeti egyéniségükből folynak és mi a fölvet, a szerep, az álarcz?

Az ily egyéniségek értéke, az ily jellemek minősége iránt sem barátaik, sem a világ soha sem jönnek tisztába, s jogos és alapos véleményt senki sem alkothat felőlük magának.

Megfejthetlen örök talányok ezek, s legfeljebb is egyoldalulag, mint nyilvános szereplők méltányolhatók, de mint emberek igazságosan soha sem ítéltetők meg.

DEÁK FERENCZ nem tartozott ezek közé.

Neki, ha komornyika lett volna is, bizonyára ennek szemében is nagy ember marad! Miért?

Mert nem volt képmutató. Nem játszott szerepet, s egyéniségének és jellemének nagy becsét és ritka értékét éppen azon őszinteség, azon átlátszóság képezte, mely mint a derült tiszta lég, mindent megmutatott, s nem rejtett el és nem hagyott homályban egyetlen, bár mily parányi vonást sem.

Neki nem volt szüksége leplekre. Nem volt mit rejtegetnie, s ha apró gyöngeségei és gyarlóságai mint minden embernek, neki is voltak, azoknak éppen parányiséga és ártatlansága tükrözte vissza legfényesebben nagy erényeit és annyira fényes és kiváló tulajdonságait.

Nem volt benne semmi talány, semmi rejtély.

Lelke és szive mindenki előtt önként feltáruló nyitott könyv volt, kiolvashatta belőle mindenki amugy sem palástolt gondolatait és érzéseit.

Hogy emberi nagy szenvedélyei, — kivéve a legnagyobbat, de legszentebbet: a hazaszeretetet! — soha sem voltak, ez tény és életének egyik fő szerencséje volt, s inkább irigylésre mint gáncsra méltó. Mert hiszen egyedül ennek, véralkata e szerencséjének köszönheti első sorban, hogy kedélye nyugalma s így ítélete higgadt józanságát az élet legnagyobb

viharai között, a legizgalmasabb és válságosabb pillanatai között is meg tudta őrizni, s hideg és nyugodt maradt akkor is, midőn fejét más mindenki elvesztette. Ezért nem volt számára gordiusi csomó, s ezért találta meg mindig, a legbonyolultabb kérdésekben is a természetes, az egyedül helyes megoldást, s a legkényesebb és legválságosabb, másokra nézve zsákutcának látszó helyzetekből is az egyedül kivezető utat.

Delejtűje: a jog, törvény, az igazság mindig rámutatott az igaz, a helyes ösvényre.

Legszembeszökőbb és kétségbekonlatlanabb bizonyága ennek legnagyobb műve: a kiegyezkedés.

De — hisz ez politika.

Méltányolják őt e téren a politikusok.

Én itt most róla, csak mint emberről, úgy a minő volt a mindennapi életben, akarok beszélni, s társadalmi szempontból igyekszem őt jellemezni.

Lássuk tehát a nagy embert a mindennapi társaságban.

Itt volt, ha nem is a legnagyobb a szó közönséges értelmében, de mindenesetre legelbájozóbb, leghódítóbb, s egyéniségének varázsa itt aratta legszebb diadalait.

E téren nem voltak ellenfelei, versenytársai. Itt mindenki kénytelen volt feltárni szívét azon jótékony meleg áramlat előtt, melyet gazdag kedélyének sugárai szétárasztottak.

Oly nap volt ez, mely a legfagyosabb szívek kérgét is fel tudta olvasztani.

Az emberek rendesen irtóznak magán körökben érintkezni a nagy emberekkel. Félnék zsarnoki tekintélyüktől, követeléseiktől, szeszélyeiktől s még jobban a mindig megalázó leereszkedés tünnető s ép azért bántó nyájasságaitól.

DEÁK FERENCZ egyénisége mind e gyöngeségtől, mind e fogyatkozásoktól ment volt.

Egyszerű, követelés nélküli és igénytelen volt e nagy ember, mint a tölgy, mely még csak nem is sejti, hogy gazdag lombkoszoruja az erdő összes fái felett uralg.

Mint külseje, úgy magaviselete is lehetőleg, mondhatni, a netovábbig egyszerű volt.

Modorából a negély, a keresettség és az igény teljesen hiányzott.

Nézeteit egészen egyszerűen, világosan és tartózkodás nélkül szokta megmondani, türelemmel hallgatott meg minden netalán felmerülő ellenvéleményt, megkisérlette nézeteit oltalmazni, az ellenvéleményt érvekkel megczáfolni, de mindezt a kimély, az ildom azon határai között, melyeket önmagára nézve oly szűkre mért ki.

Ha a vita tárgya elég érdekes volt rá nézve, egészen fölmelegedett eszméinek oltalmában, de soha sem hagyá magát annyira ragadtatni, hogy a más véleményük iránt csak a legkisebb türelmetlenségnek is jelét adta volna, — s még kevésbé arra, hogy éles nyilainak hegyét keserűséggel mérgezte volna meg, s ha meggyőződött, hogy ellenfele javíthatlanul makacs, és hogy meggyőződésére és érveinek diadalára nem számíthat, akkor rendesen egy élczczel vagy adomával vetett véget a meddő feleselésnek, — s ekkor a nevetők vele voltak, s mégis részére döntötték el a kérdést. Még ellenfele is nevetett, s pirulás és keserűség nélkül vonulhatott vissza.

Egyénisége mindenek felett kedves és megnyerő volt. Az öregek — mert hiszen nem mindig ő volt «az öreg ur» a társaságban — fehér hajszálaik daczára tekintélynek ismerték el bölcsességét; az egykoruaknak még tréfáikban is benne volt a soha nem követelt, de ép azért annál önkéntesebb készséggel nyújtott hódolat, — a fiatalok pedig mint eszményre tekintettek fel egyszerű, nemes arczára.

Csodálatos varázst gyakorolt a nőkre.

A társaságban hol megjelent, még a hölgyek előtt is ő képezte a figyelem központját, s nemcsak fiatalabb éveiben, de még aggykorában is képes volt lebilincselni figyelmüket, s érdeket ébreszteni bennük maga iránt, s pedig éppen nem nagysága s hirneve nymbuszával,

hanem egyenesen s csupán megnyerő, behizelgő modorával, s élcz és szellemtől szikrázó, elbájosító társalgásával.

«Tudja-e DEÁK bácsi — mondá egyszer, és pedig csak néhány év előtt egy fiatal menyecske elragadtatva az ez alkalommal különös jó kedvében volt öreg ur által, majdnem önfeledten: — tudja-e, hogy maga az egyedüli ember a világon, ki engem férjemtől el tudna csábítani?!»

«E vallomás már kissé későn jön; egyikünk sem sok hasznát venné!» felelé az öreg ur, tréfával enyhítvén a fülíg pirult fiatal nő zavarát.

Néhány, és pedig nem nagyon sok évvel korábban pedig egy társaságban, fiatal alig tizennyolcz éves leányka így szólott anyához: Ha megkérné kezemet, azonnal hozzá mennék feleségül.

De ő nem kérte meg kezét senkinek sem. Nőtlen maradt teljes életében.

Miért? Az szívének örök titka maradt, melyet magával vitt sirjába.

Ez egy tekintetben zárkozott maradt még legjobb, legbensőbb barátai előtt is. Még csak komolyan sem felelt soha az ez iránt hozzá intézett kérdésekre. Mindig csak egy tréfával vagy egy élczczel ütötte el a dolgot.

Társaságba csak ritkán járt; különös kitüntetés volt részéről, ha valamely meghívást elfogadott. Éppen nem embergyűlöletből, mert kedélye a vidámságot és üdeséget majdnem utolsó napjáig megőrizte, hanem tisztán kényelemszeretetből. A fesztelenséget a világon mindennél előbbre becsülte, s azt egészen korlátlanul csak otthon és közhelyeken élvezhette.

Barátai, tisztelői s mindazok, kik társaságát ohajtották, felkeresték őt itt is.

Egyszerű lakása az «Angol királynő»-ben sok-sok éven át valóságos központja s nem egyszer titkos rugója volt nemzetünk politikai mozgalmainak.

Különösen az önkényuralom idejében, az ötvenes években.

A nemzet e rémitő korszakban teljes politikai tétlenségre volt ítélve, s életjelt magáról csak a szigorú rendőri fegyelem alatt tartott irodalmi, s a szintén féltékenyen ellenőrzött, de egészen el nem fojtható gazdasági mozgalmakban adhatott.

De ezeknek aztán minden egyes mozzanata, a látszólag legjelentéktelenebb ürügy és alkalomból is egy-egy politikai tüntetés volt, s egy-egy tiltakozás az államiságunk és nemzeti lételünk ellen intézett egymást szakadatlanul, folyvást követő támadások ellen.

Volt e társadalmi, elburkolt s magát inkább csak sejtető tüntetésekben és tiltakozásokban s általában az egész nemzet akkori tiszteletre készítető magatartásában bizonyos öszhang, bizonyos következetesség, bizonyos rendszer, mintha csak minden egyes alkalomra vezényszó és utasítás lett volna kiadva. Mintha az egész nemzet magatartását egyetlen elme, egyetlen kéz vezette, intézte és szabályozta volna.

És volt valami a dologban.

Ez az intéző és vezető hatalom, legalább nagyban és a fő irányra vonatkozólag — DEÁK FERENCZ volt.

Nem a conspirator DEÁK FERENCZ, mert az soha sem volt, hanem a higgadtságát és ítélete nyugalmit és tisztaságát soha el nem vesztett, s még a legnagyobb viharban is nyugodt bölcs, kinek tanácsát, véleményét minden fölmerült kérdésben kikérték, s kinek minden egyes, elejtett szavát áthághatlan parancs és törvényként fogadta nemzetünk helyes ösztöne.

Világító torony volt ő a viharban hánytvetett hajónak, s utmutató csillag a sötétségben tévelygőknek.

A kik a fővárosban laktak, vagy a fővárosba érkeztek, őt keresték fel s az ő tanácsát kérték ki minden oly kérdésben, s minden oly dologra nézve, mely legcsekélyebb tekintetben közjellemtől volt, vagy elnyomott hazánk ügyével csak némileg is összefüggésbe volt hozható.

Innen az a csodálatos öszhang, egyértelműség és következetesség, mely bennünket erőssé, megtörhetlenné és hozzáférhetlenné tett, s elleneinket is megdöbbsentette s akaratuk ellenére tiszteletre és elismerésre kényszerítette.

DEÁK FERENCZ szerény szobájában pamlagáról vezette és irányozta a közvéleményt, s tartotta fenn és bátorította a nemzeti szellemet, mindaddig, míg 1860-ban, októberben ki nem adta a jelszót.

DEÁK-ot szobájában, vagy a szép évszakokban rendes kirándulási és sétahelyén a városerdőben mindig egész udvar környezte, mely tiszteletteljes figyelemmel csüggött ajkain, akár komoly, akár tréfás dolgokról lett legyen is szó.

Mert az öreg ur, mint minden nyugodt és egészséges kedély, szerette a tréfát, s minden egyes alkalomra készen volt egy-egy találó s többnyire nem csak mulattató, de egyszersmind tanulságos adomával.

Ez adomák, melyekben a bölcs szellem és mély ismèrő mosolyogva és játszva adta tanácsait, legjobban jellemzik tiszta, üde kedélyét és nemes gondolkozását, úgy hogy teljesen nem ismerheti őt az, ki csak a komoly államférfiut ismeri benne.

BALÁZS SÁNDOR.

DEÁK FERENCZ ARANYMONDATAIBÓL.

Első czél mindenkor a haza java, melyet bármely más czélnek föláldozni sohasem szabad.

Ki felülről igazságot kíván, annak aláfelé is igazságot kell szolgáltatni.

A képviselői rendszer két elven alapul: a szabad szólás és szabad választáson.

Igaz ügyért küzdeni még akkor is kötelesség, mikor már a sikerhez nincsen remény.

A félelem szabad férfiak tanácskozásával meg nem fér.

Amit a hatalom ront meg, az ismét föléledhet, de amit a nemzet könnyelműsége önként odavet, vagy gyávasága elhanyagol, azt visszaszerezni ritkán lehet.

A főnálló törvényeken ejtett sérelmet egyedül új törvények alkotásával orvosolni soha nem lehet. Törvény szab korlátokat a hatalomnak; — s önkény ellen a törvény erejében keresnek oltalmat a hon polgárai. De magát a törvényt s annak oltalmazó erejét önkény ellen csak a nemzet morális ereje biztosíthatja, s a mely nemzet morális erő hiányában nem képes törvényeinek szentségét tiszteletben tartani, s azoknak tiszteletet szerezni, annak független önállása csak a véletlen esetek játéka lesz, s azt újabb és ismét újabb törvények sem mentik meg a végsúlyedéstől. Ha fel nem szólal a nemzet, midőn törvényei sértetnek, hanem sérelmét elhallgatva minden sértett törvény helyett újakat alkot, önmaga csökkenti törvényeinek tekintetét, mert hallgatása annyi,

mintha helybenhagyná a történeteket, vagy azokat a törvények kétes értelmével mentegetné. Ha fel nem szólal a nemzet, midőn a hatalom tullépett a törvények határain, ki fogja figyelmeztetni a kormányt hibájára? s mi fogja rábírni, hogy a törvények ösvényére ismét viszszerterjen? Sértett törvények mellett komoly méltósággal felszólalni több tiszteletet mutat a fejedelem iránt is, mint a gyáva hallgatás; mert amaz férfias bizodalom, ez pedig kételkedés a fejedelem igazságosságában, s azon nemzet, mely törvényeinek, polgári jussainak sérelmét gyáván hallgatva türi el, gyáván hagyná el fejedelmét is a veszélynek óráiban. Gyáva népnek fejedelmek ne örüljenek, mert félelem és bizodalom, hűség és gyávaság nemzeteknél együtt soha nem léteznek.

Gyávaság szülte öngyilkosság a legborzasztóbb halál, mert a meggyilkolt jelennel együtt sirba száll a szebb jövődönnek reménye is; olyan halál, melyet nem kísérnek részvét könyei, mert a mely nemzet önmagát elhagyja, sorsát megérdemli.

Morális erő a nemzetek legnagyobb kincse, s nemzetnek csak azon fölszólalása hatalmas, melyet csüggedni nem tudó morális erő támogat. Ingadozó, változékony vélemények ellenben pusztán és nyom nélkül elenyésznek.

A nemzet bizodalma a fejedelemnek s kormánynak legbiztosabb támasza, s hol az egyszer elenyészett, azt sem visszahozni, sem pótolni többé nem lehet.

Azon polgári jussok legbiztosabbak, melyek nemcsak a törvény tábláira vannak holt betűkkel írva, hanem minden polgárnak kebelében kiolthatatlanul élnek.

A szorgalomnak két hatalmas rugója van: szabadság és tulajdon. Két hatalmas ösztön ad a polgárnak erőt s lelkesedést a hon védelmében, s e két ösztön: szabadság és tulajdon. Csak e két erő köti biztosan a népet honhoz és törvényhez, s e két varázserő: szabadság és tulajdon.

A szabadság többekkel megosztva becsében nem vesz, sőt erejében nyer, s biztonságában növekedik.

A törvények elleni ellenmondásnak soha senkitől és semmi tekintetben helye nincs, s a végrehajtó hatalom dolga minden kivétel s hajthatlan szigorúsággal teljes és tökéletes sikert szerezni a törvényeknek.

Amely honban még a főváros is gátot vet a nemzetiség kifejlődésének, ott a lakosok összessége csak nép marad, de nemzet soha nem lehet.

Alkotmányos nemzeteknél a szabad sajtónak vitáitai kifejtene minden tárgyat, mielőtt a felett a törvényhozás határoz; s mikor az köztanácskozások alá kerül, ismerte van a fenforgó kérdéseknek minden oldala, tudják a nemzet képviselői a nemzet véleményét és községeit, s végzéseiket ezekhez alkalmaztathatják. A hol ez így van, nem lehet ott félni attól, hogy valamely eszmének elragadó fényes külseje veszélybe döntse a nemzetet, mert a szabad sajtó, melynél a vélemények minden árnyéklatának van képviselője, a felkapott és megvitatott eszmét tartózkodás nélkül felboncsolja, lefejtí fényes külsejét, kimutatja veszélyes részeit, s a közvélemény ez által tisztul és erősödik. A kormány ott igaz ügyében a veszélytől nem félhet, mert annak éppen a szabad sajtó szabad vitatása által adhat irányt.

A büntetés célját veszti a közállományra nézve, midőn a vétkest sujtva, csak boszul, de nem javít, s a hol a börtön egyedül szenvedésnek helye, de az erkölcsi jobbulásra figyelem nincsen, ott sem a büntetésnek szigorúsága, sem annak a vétkest bizonyosan sujtó gyorsasága nem elég a büntetteknek kevesítésére, mert félelem jobb erkölcsök nélkül még nem nyújt kezességet a közállománynak arról, hogy törvényei tiszteletben tartatnak.

Ingatag és változékony erő csak elpazarlott erő, mely célzt nem érhet soha; és hogy a sikert más nem biztosítja, mint a kitűrnitadás, melynek minden bukásnál jelszava: «Csak újra és ismét újra».

Minden áldozat, mi nevelési célra fordítatik, — a hazának és emberiségnek oltárán van letéve. Nevelni a népet oktatással, intéssel, célszerű törvényekkel: az a legnemesebb feladás, mert kifejti a nemzet erejét, virágzásra emeli a hazát, biztosítja törvényeinek szentségét, s az embereket jobbakká s boldogabbakká teszi.

A törvényhozásnak a nemzet jelen szükségait kell főképp tekintetbe venni; de figyelemmel legyen egyszersmind arra is, hogy midőn az alkotott törvények a jelent tetszőleg kielégítik, a jövődönnek kifejlődését meg ne kössék, vagy annak helytelen irányt ne adjanak.

Hajdan a véres harcok szüntelen küzdése között csak egy szent kötelességet ismertek őseink hazájuk iránt: vérrel is védeni annak jussait s függetlenségét. — Korunkban ezen szent kötelességgel még egy másik párosult: kifejteni a nemzet szunnyadó erejét, új életet adni a szorgalomnak s az anyai véren vásárlott béke áldásai között virágzásra emelni a hazát, melyet őseink vére vívott ki, és ismét őseink vére tartott meg számunkra.

A ki hazája fejlődésére minden legkisebb áldozattól irtózik, az éppen oly keveset szereti hazáját, mint aki hona védelmezésének kötelességét csak kényszerítve teljesíti, s többet nem tesz, mint a mire hatalom vagy törvény kényszerítik, mert a tespedésnek életölő álma lassu halál, s még inkább semmivé teszi a nemzetet s annak függetlenségét, mint a fegyveres ellenség dűlása. A földűlt ország eldarabolt ereje ismét összeállhat s idő és körülmények kedvezésével megtörheti az ellenség hatalmát, de a tespedésben kimult nemzeti erőt semmi hatalom többé vissza nem hozza.

A vélemények különbsége haladási kérdések fölött s ebből származott elmesurlódások nem ölik el a haladás ösztönét, sőt annak új erőt adnak, csak gyűlölség és üldözés ne párosuljon azokkal, mert ekkor a vélemények sérthetlen szabadsága van elnyomva, mely nélkül nincs szabad tanácskozás.

Egy ember élete csak egy óra a nemzet életében, de minden lépés könnyebbé teszi a következőt s minden óra kevesíti a teendőket.

A nevelésnek elrendelésére ügyelni a nemzet legszentebb jussa, s ebben korlátozni a nemzetet annyi, mint az egyes polgároknak még atyai jussait is megszorítani.

A törvényhozót nemcsak az okoskodás higgadt fonala, hanem az élet s annak körülményei és az emberiség sajátságai is vezérik és jaj azon törvényhozónak, ki oly ideális törvényt alkot, melyeket az emberi élet napoként, a tapasztalás minden óráján meghazudtol.

A legokoszerűbb eszköz is csak akkor lesz valamely cél elérésére elég hatályos, ha az időt eltalálja az ember, midőn azt alkalmazza.

Az emberi természetben fekszik s fekszik még inkább a nép természetében, hogy minél inkább küzd a sors terhével és csapásaival s minél kevésbbé fölvilágosodott értelmű, annál inkább ragaszkodik a vallásossághoz és ugyan inkább annak külformáihoz mint lényegéhez. E külformákat megsérteni a népre nézve annyi, mint azzal vallásos érzelmeit sérteni.

Magyarország egyik legnagyobb átkának tartom, hogy itt statusreligio volt, melyből annyi igaztalanság s átok árad a népre.

Nekünk még az előítéleteket is kimélnünk kell, ha nem károsak, mert amit előítéletnek hiszünk, sokszor oly erős érzelm, mely az illetőt boldogítja, melynek védelmére fegyvert ragad.

A reactio hatalma csak akkor veszélyes, ha van mire támaszkodnia.

Ne áldozunk a szépnek látszó theóriáknak, mert az élet gyakorlati s mi adjuk meg árát.

A közigazgatás minden ágai között legtöbb kimélő óvatosságot igényel az igazságügy. — Mig a politikai rendszabályoknak rögtöni megváltoztatása gyakran baj nélkül létesíthető, az igazság kiszolgáltatásának körében minden rögtönzés fölötté nehéz, gyakran káros, néha veszélyes is.

Zavar és anarchia époly veszélyes ellenségei a nemzet szabadságának, mint az absolutismus önkénye.

A szabadság és absolutismus közötti harc oly régi, mint a történelem. Üssük föl a népek történetének könyvét, s látni fogjuk, hogy e két nézet, két elem, folytonos küzdésben volt egymás ellen, s hol egyik, hol

másik diadalmaskodott. — Így volt ez évezredek óta, s így lesz talán még hosszú ideig. — De egy feltűnő jellemvonás van mindezen küzdelmeken; az tudniillik, hogy egyik úgy mint másik mindig akkor bukott meg, midőn nem bírta teljesíteni azt, mit a nemzetnek ígért. Az absolut rendszer korlátozza az egyéni s polgári szabadságot, de ígér rendet, nyugalmat, s mindennekfelett anyagi jólétet. A mint azonban kénytelen bevallani, hogy ígérteit teljesíteni nem képes, felébred a népben az elvesztett szabadság iránti sóvárgás, türelmetlen lesz, s megtöri a hatalmat, mely szabadságának árát, a jólétet sem volt képes megfizetni. — Újjal mutassak-e példákra e részben? A szabadságért küzdő párt másrésről ígér a nemzetnek egyéni s polgári szabadságot, de anyagi áldozatokat vesz gyakran igénybe. A nép a szabadság kincseért gyakran kész áldozatokra is. De a mint a szabadság anarchiává fajul, mely az egyéni s polgári szabadságot semmivé teszi, a nem teljesített ígért elidegeníti a népet, s tág kaput tár ismét az absolut hatalomnak. Példa erre Franciaország, mely nem a szabadság harcaiban, hanem az e harcot kísért s követett anarchia sulya alatt annyira kifáradt, hogy nem egyszer tárt karokkal fogadta az absolut hatalmat, mely őt attól megmentette, s az anarchia visszatérése ellen biztosította.

Engedni ott, hol az engedés öngyilkosság; kockáztatni ott, hol arra szükség nem kényszerít, egyaránt bűn a nemzet ellen.

A sanctio practica nem egyszerű törvény, nem egyszerű diploma, nem octroyozott adomány vagy ígért, hanem kölcsönös egyezkedés folytán kötött alapszerződés, melyben egyrésről őseink a habsburgi ház nőágának javára ünnepélyesen lemondottak azon jogról, hogy a habsburgi ház fiágának kihaltával szabadon választhassák királyukat, másrésről pedig III. Károly, ki a nemzet ezen szabadságtörvényét 1715-ben is a 3. törvény-cikkelyben nyíltan elismerte, a nemzet részéről kikötött feltételek teljesítését, az ország önállóságának, függetlenségének, jogainak, szabadságának, törvényeinek fenntartását ígérte. — Az ekkép szabad egyezkedés mellett kötött kétoldali alapszerződés teljes erejében s minden feltételeivel együtt életbe lépett, minden után következett koronás királyok által megtartatott, az abban foglalt biztosítások ujabban s részletesebben ismételtettek s a jogszerűen kötött szerződést jogszerű gyakorlat szentesítette.

Az uralkodás végcélja nem lehet a hatalom nagysága. A hatalom csak eszköz, végcél a népek boldogítása.

A magyar király csak koronázás által lesz magyar király. A koronázásnak pedig törvényszabta feltételei vannak, miknek előleges teljesítése mulhatlanul szükséges.

Nem szeretném, ha valaki azon elvet állítaná föl, hogy a fölrás pusztán kérelem, minek megadása vagy megtagadása kegyelemtől függ. Közjogi törvényeink nagy része fölrások s arra kiadott királyi válaszok alapján készült s ki fogja állítani, hogy alkotmányunk alaptörvényei kérelemre, kegyelemből adtak ki?

A törvényhozás hazánkban fejedelem és nemzet közt egyenlő joggal van megosztva. E közös egyezkedés a nemzet részéről fölrások, a fejedelem részéről királyi válaszok által történik.

Manifestumok nem a békés kiegyenlítés eszközei. Azokat csak akkor lehet irni, midőn van erő és hatalom, mely tartalmukat érvényesítse.

Harcban, a cselekvés terén gyakran szükséges a merészség, mert az erőt felfokozza s ezáltal a sikert biztosíthatja. De köztanácskozásokban inkább szeretem a szilárdsággal párosult óvatosságot. — Merészség a politikában csak akkor van helyén, midőn tetemes erőre támaszkodik, e nélkül mindig kocka, mely többnyire vakra fordul.

Félénk, sőt gyáva az, ki önszemélyét félti, midőn hazájának sorsa forog kérdésben; de ki maga nem fél, hanem félti a hazát, óvatos nem azért, hogy magát baj ne érje, hanem hogy a haza ne szenvedjen: az — uraim — nem félénk, nem gyáva.

Önsorsunkról magunk rendelkezhetünk, s ha kockára teszszük azt, önmagunk szenvedjük kárát. De mások sorsát, mit a bizalom hitünkre bízott, a haza sorsát, mely becsebb előttünk saját életünkénél, féltünk kell minden veszélytől, s a szeretet óvatosságával kell azt megőriznünk; kockáztathatunk mindent a hazáért, de a hazát kockáztatnunk nem szabad.

Érzem én is mindazt, mit minden magyar érez azok ellen, kik annyi életet s életörömet, annyi boldogságot feldultak e hazában. De érzem keblemben azon erőt is, hogy jobban tudom szeretni e hazát, mint gyűlölni ellenségeinket; s inkább elfojtom szívemben a keserűséget, semhogy az oly lépésre ragadjon, mely káros lehetne a hazára.

Oly időben, midőn a méltatlan szenvedések özöne minden honfikeblet fellázított s a feldult bizalom helyébe gyanakodás, sőt tán gyűlölség lépett, könnyebb a merészség politikáját követni, mint az óvatosságét. — Ilyenkor a keserűség szava minden kebelben viszhangra

talál s a felzudult szenvedély örömeztőbb hallgat a merész tanácsra, mint az óvatosság intő szavára. — Izgatott időben könnyebb az indulatok árját követni, mint azt a hon érdekében csillapítani.

A ki ellenben a hon erejét a helyzet veszélyeihez mérve azon meggyőződésre jutott, hogy több óvatosságra van szükség, mint merészségre s el van határozva a türelmet vesztett kedélyek ingerültségével szemben szilárdság mellett óvatosságot is tanácsolni, gyakran kiteszi magát félreértéseknek, sőt talán gyanúsításoknak is, miket eltűrni csak azért, hogy a haza ne szenvedjen, lelki erőt kíván s politikai bátorságot. — Az óvatosság még ha tulzott is, mindig figyelmet érdemel, mert a tulzott merészség több kárt okozhat, mint a tulzott óvatosság.

Tisztelem én a közvélemény hatalmát, s tudom, hogy az oly hatalom, mely vagy elsodor, vagy eltipor. De tudom azt is, hogy izgatott időben gyakran felette nehéz elhatározni, mi a valóságos közvélemény, mert minden ember hajlandó közvéleménynek tekinteni azt, amit maga óhajt; s több ízben tapasztaltam, hogy nem a leghangosabb szó volt a valóságos közvélemény. De van egy hű barátom, kinek szava még a közvélemény szavánál is fontosabb előtttem, kivel soha nem alkuszom, mert parancsát szentnek tartom, s kinek neheztelését magamra nézve legsúlyosabb csapásnak tekinteném, és ezen hű barátom: önlelkismeretem.

A hon érdeke szenved az által, ha a tanácskozások hevében, gyakran talán számítás, vagy sértő szándék nélkül ejtett hevesebb szónak sajgó emlékét kiviszzük e terem falai közül, s átviszzük a magánéletbe; s ha lett volna keserűség, ne ujtsuk meg azt emlegetés vagy czáfolgatás által.

A kezdeményezési jog hazánkban mind a királyt, mind a nemzetet külön-külön megilleti. A nemzet képviselői által, a miniszterium beavatkozása nélkül, maga gyakorolja e jogot, a király pedig nálunk is, mint más alkotmányos országokban, hol felelős miniszterium létezik, csak ez által gyakorolja kezdeményezési jogát.

Magyarország közjogának egyik alapelve az: hogy törvényt alkotni, módosítani vagy eltörölni csak a király és nemzet egyetértésével lehet.

Másik alapelv az: hogy a törvényhozó hatalomnak azon részét, mely a fejedelmet illeti, csak a koronázott magyar király gyakorolhatja.

Harmadik alapelv az: hogy a király koronázás előtt köteles kiadni a koronázási hitlevelet, melyben ünnepélyesen igéri, hogy az ország jogait, szabadságát s törvényeit szentül megtartja és másokkal is megtartatja.

A jog, mely nem érvényesíthető, aligha többet ér az üres szónál, s nem hiszem hogy sok ember találkozzék, a ki beérje azzal, hogy valamely lényeges jogát elismerték, de tetteleg azzal élni nem engedik! A kit bezártak, nem sokat nyer vele, hogy szabadságához jogát elismerik, de szabadon nem eresztik. A kit vagyonától megfosztottak, aligha meg fog nyugodni, ha jogát azon vagyonhoz elismerik, de tulajdonát vissza nem adják.

A jogfolytonosság megtagadása nem egyéb, mint a jognak folytonos tagadása.

Az opportunitás igen fontos érv ott, hol törvényalkotásról van szó, legfőbb tekintet akkor, midőn új törvényt kell alkotni, mert akkor nem szükséges kérdésbe venni: törvényes-e ezen törvény, mert a mi a törvényhozás rendes útján megalkottatik, azonnal törvényes, mert törvény; ott azt kell tekintetbe venni, vajjon opportun-e az alkotandó törvény vagy nem, megfelel-e a nemzet kívánalmának, az állam szükségének; előbbre viszi-e a nemzet felvirágzását; egy szóval: alkalmas-e arra, hogy a nemzet politikai életét támogassa és továbbra kifejtse? Hanem midőn meg vagy meg nem tartásról van szó, az opportunítással igen, de igen nagyon kényesen kell bánni.

Hogy az opportunitás czélszerű legyen, szükséges, hogy tovább ne tartson, mint a meddig a cél: az ország, az állam megmentése, mulhatlanul megkivánja; szükséges, hogy az a jogokat el ne törölje, hanem hogy annak megszüntével azonnal ismét életbe lépjenek a jogok. Oly opportunitás, mely mindezekre nem vigyáz, épen nem opportunitás; hanem — saját névén nevezve — absolutismus.

Őseink megtartották a hazát. Áldás hamvaikra! De talán még több része volt hazánk megtartásában annak, hogy a törvényhez ragaszkodtak, mint annak, hogy az opportunitás politikáját üzték.

A felelős miniszterium nemcsak a létezők közt legjobb biztosítéka a népek szabadságának, hanem egyszersmind villámhárítója a forradalomnak. — Azt mondják talán, hogy hiszen voltak forradalmak ott is, hol felelős miniszteriumok léteztek. Igenis, de csak akkor, midőn azon felelős miniszterek megfélelkeztek állásukról, midőn tulmentek a határon, midőn daczoltak a törvénnyel és a nemzet akaratával, szóval, midőn csak névleg voltak felelősek. — Hiszen a villámhárító is, ha megrozsdásodik, nem hárítja el a villámot. — Az ügyes gazda kidobja a rozsdás villámhárítót, tesz helyébe újat, de nem fogja mondani, hogy a villámhárító alkalmatlan és helytelen.

A népek ragaszkodása az, mi tetteleg megszilárdítja a birodalom nagyhatalmi állását s ha egybeolvasztási törekvések helyett egyetértés fog előtérbe lépni, ha az állam takarékos és gondos gazdálkodás által könnyíti a polgárok terhein, ha tért nyit a polgárok szorgalmának, hogy erejüket maguk számára fejlesszék, ekkor az erő nagyobbá, a nagyhatalom még nagyobb hatalommá lesz.

Mi által vannak jogosítva az osztrák államférfiak arra, hogy Magyarországot mintegy a magukénak tekintsék? Társuk igen is vagyunk, de rendelkezésük alá magunkat soha nem bocsátottuk. Velök és mellettök készek vagyunk állani, — de alattuk nem.

A régi görögök hitregéje azt beszéli, hogy Hercules Antaeussal, a föld fiával sok ideig küzdött, s őt többször sujtotta. De Antaeus a föld fia lévén, mindig új erővel kelt fel, mert újabb erőt kapott anyjától, a földtől. Végre Hercules felkapta ellenét a földről, s a levegőben magához szorítván, ölelésével fojtotta meg.

Három század óta küzdöttek a magyar nemzettel Ausztriának államférfiai, gyakran földhöz sujtották azt, de anyjától, a hazától, mindig újabb erőt kapott a nemzet, s meg nem tört elszántsága, és kész volt az újabb küzdelemre. — Végre a februári pátiens emberei Hercules fogását akarták megkísérteni, s azon biztos alapról, melyen állott, a törvények és szerződések alapjáról fel akarták kapni a levegőbe, hogy magukhoz szorítva, ölelésükkel megfojthassák. — De a nemzet óvatos volt, nem hagyta el a biztos alapot, s védte magát az ölelő karok ellen: míg utoljára is a fejedelem bölcsesége vetett véget a gonosz küzdelemnek.

A nemzet tehet a maga jogaival, a maga állásával, a mi neki tetszik, én csak azt tehetem, a mi szabad; a nemzet rendelkezhetik életemmel, vagyonommal és minden tehetséggemmel, de meggyőződésemmel nem. — Ha a nemzetnek más lesz a nézete, más lesz a határozata; én egyes polgár vagyok, és maradok — ha egyedül is — meggyőződésemmel mellett.

A közvélemény nagy hatalom, oly nagy hatalom, melynek állandóul más hatalom ellen nem állhat. — Ezt mindenki tudja és én ép úgy, mint mások, erről meg vagyok győződve. — Hanem én mindig a legnehezebb feladatnak tartom megtudni, mi a valóságos közvélemény?

Én a közvéleményt soha se tekintettem olyannak, a mely minden apróságokra nézve mindjárt határozottan kimondja nézetét. A mit a közszükség érzete, a mit az igazság érzete az emberek kebelébe öntött és nekik

parancsol, ebből alakul a közvélemény szilárdan, megvesztegethetlenül, és ez is mindig csak a főkérdésekre vonatkozik.

Alkotott törvényeket, míg a törvényszabta uton el nem töröltetnek, sértetlenül fenn kell tartani és tétleg végre kell hajtani. — Életföltétele ez az állam lételének, mely nélkül sem az egész, sem az egyesek törvényben biztos támaszt nem találhatnak.

Célra vezetők csak oly egyezkedések lehetnek, melyek a nemzet és fejedelem között az alkotmány alapján történnek.

Absolut hatalom egyrésztől, alkotmányos szabadságtól megfosztott nemzet másrésztől, megnyugtató, tartós és maradandó megoldáshoz jutni soha sem fognak.

Vannak helyzetek az államok életében, melyeket hosszasan fenntartani lehetetlen anélkül, hogy veszélyeztetők ne legyenek. Vannak helyzetek, melyek újabb bonyodalmak nélkül is megmérgezik, fölemésztik az állam erejét és képtelenné teszik azt, hogy erősebb rázkódtatásoknak ellentálljon, vagy ily rázkódtatások után magát sokáig fenntarthassa. Ilyen állapot az, ha valamely államnak belviszonyai sok ideig ziláltak, rendezetlenek, ha az egésznek, mint az egyeseknek anyagi ereje ki van merítve, hite és bizalma meg van ingatva.

Jogilag fennálló törvényeket, míg a törvényhozás rendes útján el nem töröltetnek, sértetlenül fenntartani és végrehajtani a hatalomnak első és legszentebb teendője.

Negyvenévi politikai életemben megtanultam a türelmet, megtanultam azt, hogy a ki életét a hazának szenteli, annak nem szabad saját személyét, személyes érzelmeit a haza ügye mellett tekintetbe venni. Első a közügy, s az elől a személynek háttérbe kell vonulnia.

A dogmákat minden vallás maga szabja meg a maga híveinek, a hívek higgyék meggyőződésük szerint; az államnak csak a politikai részszel lehet dolga.

Én azt állok, hogy alkotmányos parlamentaris országban a fejedelem kegyelmezhet, mert az ő legmagasabb kegyelmezési joga sértetlenül fennáll, de nem büntethet a maga hatalmából.

A tetszvényjog igen sajátos dolog. Én azt nem speciális jognak tartom, hanem olyan jognak, mely nem egyedül egy státust, kivételesen Magyarországot, hanem minden státust a világon megillet, hogy a maga fennállásának biztosítására föllépjen oly tanok vagy cselekvések ellen, melyek a státus fennállását veszélyeztetik. Ez a státus fogalmából eredő jog, a mely minden státust egyaránt megillet.

Az állam és az egyház közötti viszonyok egész Európában a legnehezebb kérdések közé tartoznak. Én azt tartom, hogy e viszonyokat illetőleg a művelt világ két egymástól nevezetesen eltérő rendszer uralkodik: az egyik az amerikai, a másik az európai. — Az északamerikai államok törvényhozása — nem mindjárt az állam első alakulásakor, de csakhamar utána — azon elvből indult ki, hogy az állam a kultusok dolgába minél kevesebbet avatkozzék. Körülbelül, csekély módosítással, úgy tekintette a kultusokat is a státussal szemben, mint asszociációkat és valamint minden asszociációra nézve, úgy a kultusokra nézve is, ha azoknak tanai vagy eljárása a státusra veszélyesek voltak, az ellen felszólalt, föllépett, minden más egyebekben pedig szabad kezét engedett nekik.

Ez ott könnyebb volt. Azok az emberek, kiknek ősei hazájukat vallásuk üldöztetése miatt hagyták el, igenis érezték és tudták, mennyire káros következtetésű, ha a státus sokat avatkozik vallási ügyekbe.

Az európai rendszer ettől tetemesen eltér. Európában a civilizációt a kereszténység terjesztette. Amely népek a kereszténységhez nem csatlakoztak, vagy elenyésztek, vagy ha fennmaradtak, a kultúrában igen hátramaradtak. A keresztény vallás lévén a civilizáció megalapítója, annak vezetői voltak az egyházi férfiak, kik akkor tulnyomólag, hogy ne mondjam kizárólag, birtak tudománnyal és műveltséggel; az ő befolyásuk a státus ügyeit vezető férfiakra, fejedelmekre és egyéb nevezetes emberekre részint tulnyomó tudományosságuk, részint pedig a vallás varázsa által nagy volt. Ennélfogva a kereszténységnek vagy a vallásnak érdekeit összeszőtték a státus minden intézményével és annak gyökerei minden intézménnyel összenőttek. Ennek bizonyosságául nem kell egyebet említenem, minthogy a legújabb időkig majd minden államnak meg volt a maga államvallása, vagy legalább oly vallása, amelyet a többiek felett kegyelt, ápolgatott, védett. — Franciaországban, Olaszországban, Ausztriában a katolikus vallás, Poroszországban az evangélikus, Angliában a protestáns, különösen az episkopális, az orosz birodalomban a keleti egyház, egy szóval: mindenütt voltak kedvezésben részesült vallások. Ez kezd szűnedezni, de még sok helyütt nem szűnt meg, mert ezt a rendszert egy nap alatt megsemmisíteni nem tartozik a lehetőségek közé, minthogy gyökerei oly mélyen bele vannak nőve az intézményekbe, hogy azokat kitépni konvulziók nélkül nem lenne lehetséges, és ha mégis kitépni akarnók, gyökereik újra kihajtanának, még pedig bujában, mint annakelőtte.

Az én nézetem — a magam elvéről szólok, — az, hogy a két rendszer közt jobbnak, észszerűbbnek és célszerűbbnek tekintem az amerikai, a mely rendszernek alapja az, hogy az állam ne, vagy minél kevesebbet avatkozzék a kultusok ügyeibe, és csak akkor, és csak annyiban, a mennyiben a státus fenntartása a beavatkozást szükségessé teszi. De ha ezt egyszerre el nem érhetem, azt a célt mindig szem előtt tartom; és minden lépést, mely a felé vezet, pártolok, de nem pártolok semmi oly lépést, a mely attól eltávolít.

A polgári házasság, nézetem szerint, absolute nem vallási, hanem tisztán polgári kérdés. A két mód közül, melyet eddig követtek, az egyik az engedélyezett polgári házasság, a másik a kötelező. Nem tehetek róla, én az elsőt: a fakultatív polgári házasságot, nem tartom helyesnek, és magára az egyházi rendre nézve is sértőbbnek tartom, mint a kötelezőt. Mert ha nyersebb nyelven mondanók ki a fakultatív polgári házasságról szóló törvényt, ez annyit tenne, hogy az állam azt mondja alattvalóinak: Fiaim, ha házasodni akartok, menjetek papjaitokhoz, adjanak ők össze benneteket, de ha azok össze nem adnak titeket, akkor jöjjetek hozzám, majd összeadlak én. Ellenben a kötelező polgári házasság egészen más. Ott az állam azt mondja, hogy a «házasság nemcsak egyházi szertartás, hanem polgári szerződés, és pedig a legfontosabb, mely alapja a legitimitásnak, a successiónak stb.» Én tehát mint állam megkívánom, hogy ezen polgári szerződés előttem köttessék; annak egyházi részét azután végezzétek el a magatok papjánál. Ebben sem sértő, sem absurd, sem helytelen nincs.

Annyiszor említették már «az egyházi javak» elvétele; egy helyett elvették, nem adtak helyébe semmit, más helyett elvették és a státus vállalta magára az egyház költségeit. Én ezt oly lépésnek tartom, a mely nem vezet az én célom felé, hogy t. i. a státus csak annyiban avatkozzék az egyház dolgaiba, amennyire szükséges; ez oly lépés, amely ettől visszafelé vezet.

Azt hiszem tehát, nem azt kell kimondani, hogy az egyházi javak elvételnek, hanem meg kell különböztetni, hogy «mik az egyház valóságos tulajdonai és mik a státus tulajdonai a maga kulturális céljaira»; és ha ez meg lesz különböztetve és a státus a magáét megtartja és használja a kulturai célokra, a másiknak elvételét azért is károsnak tartanám, mert a státusnak kellene fedezni a kultusz költségeit, ami megint messze vezetne attól, amit én akarok, még pedig visszafelé vezetne.

Igen fontos továbbá a «kath. autonomia kérdése». Sürgették ezt már a miniszteriumnál, sürgették nálunk is. Én e tekintetben abban a véleményben vagyok, hogy a «kath. autonomia csak negative tartozik az országgyűlés elé». Nekünk nincs jogunk az autonó-

miába akként avatkozni, hogy «igy legyen», hanem van jogunk azt mondani, hogy «igy ne legyen».

Például, ha valamely autonomiának eszébe jutna magának hivei irányában büntető jogot arrogálni, ezt a jogot az állam nem engedhetné meg; büntetni az államban csak az államnak van joga; olyan autonómiát az állam nem tűrhetne.

*

Én minden nemét a vallási háborúknak a lehetőség óhajtom kikerülni. Ha a vallási háboru fanatizmusból ered, fanatizmussal vitetik, káros, veszélyes, de «az oly vallási háboru», — mert nemcsak fegyverrel lehet háborút viselni, igen gonoszak azok is, melyek tollal és tanácskozási termekben vitetnek, — «oly vallási háboru, mely hit, vallási buzgóság nélkül, magán érdek és politikai célokból vitetik, még veszélyesebb is amellet utálatos is».

*

Politikában nem a rokonszenv, hanem a becsületes érdek a legfő irányadó.

*

Amely szövetekezésnél a felek érdekei nincsenek összhangban, ott a szövetekezés fenntartása számtalan bonyodalmakkal jár.

*

Az európai hatalmak nagy része oly terjedelmű és oly tetemes erővel rendelkezik, hogy azok között Magyarország mint külön saját magában álló ország biztos támaszt nyújtó szorosabb szövetség nélkül fenn nem állhatna.

*

A sors országunkat oly nagy hatalmak közé helyezte, melyeknek bármelyike, midőn azt hinné, hogy vágyainak és terheinek útjában állunk, minket — saját erőnkben bizakodókat — roppant erejével bizonyosan elsöpörne.

*

Aki azt hiszi, hogy politikai létünk biztosítására a pragmática sanctio ma ép oly fontos, oly szükséges, mint megkötésekor volt; aki azt hiszi, hogy azon szövetekezést, melyet a sanctio pragmática megállapított, még ha szabad volna is, veszélyes volna mással felcserélni: annak óhajtania kell, hogy e szövetekezés céljának teljesen megfeleljen, habár e végett súlyos áldozatok volnának is szükségesegek.

*

Absolut dynastiáknak külpolitikája is gyakran más irányu, mint a szabad népeké; azoknál a terjeszkedés, a birtokszerzés vágya sokkal nagyobb, mint ezeknél, mert a népek viselik azon háboruk terheit, melyek a

vágnak következei, tudják s érzik hogy mennyibe került gyakran a birtokszerzés, mely nekik tulajdonképen hasznot alig hozott.

*

A tapasztalás nagy kincs, de gyakran drága áron kell megszerezni, oly áron, hogy utóbb néha kétkedik az ember, ha nem adott-e többet érte, mint amennyit tán ér. Azonban a legnagyobb pazarlás és a pazarlás legsúlyosabb neme az, midőn megfizetjük a tapasztalás nagy árát és azt nem használjuk.

*

Ha közjogi szempontból úgy tekintjük is helyzetünket a kereskedelemre vonatkozólag, hogy az ország vámvonalaik által is intézkedhetik saját kereskedelmi érdekei fölött, nem feledhetjük, hogy ugyanezen joggal bírnak irányunkban ő Felségének többi országai is. E jognak gyakorlati életbeléptetése tehát abból állana, hogy a közbenső vámvonalaikat mind mi, mind azok felállítanák. Mielőtt azonban ezen tárgy fölött javaslatunkban megállapodtunk, szükséges vala megfontolni helyzetünket s az ország érdekeit. Tekintetbe vettük mindenekelőtt, hogy általában az államgazdászok törekvései a szabadkereskedés felé vannak mindenütt irányozva. Nem értem én ezalatt azt, hogy a szabadkereskedés rögtön minden előleges intézkedés nélkül mindenütt életbe lépjen, de értem én ez alatt azt, hogy az államgazdák és az államok mindenütt igyekeznek a kereskedelem bilincseit lassanként és egymás után felszabadítani. Az e részben uralkodó európai eszmék és irányzat minden államra több vagy kevesebb befolyást bizonyosan gyakorolnak, s ha mi most azt javasolnánk, hogy a közbenső vámok köztünk és ő Felsége többi országai közt felállítassanak, világos ellentétbe jönnénk a fentebb említett kereskedelmi politika elveivel és irányzatával. — Helyzetünkön fogva pedig különösen fontolóra vettük azt is, vajjon óhajtja-e Magyarország, hogy a vámvonalaik ismét helyreállítassanak? Én azt hiszem, hogy ennek az ország nem igen örülne. Gyakorlatilag majdnem hermetice el vagyunk zárva, egy igen csekély pontot kivéve, mely még contravertáltatik, a külföldi kereskedéstől. Nyers termékeinknek lefelé piacza nem igen van. Ha mi azok kivételét azáltal nehezítanánk, hogy közbenső vámvonalaikat állítanánk föl, s mi vámmal terhelnék az ő áruikat, ők vámmal terhelnék a mi kivitelünket: körülbelül azon helyzetbe jutnánk, mely ellen egykor annyi panasz volt, hogy t. i. a magyarországi termények kivitele irtóztatóan meg

volt nehezítve, minek következtében minden kis jobb termés után pangás állott be.

*

Magyarországban mindig létezett egy neme az indirect adónak, valamint Európában mindenütt léteznek indirect adók: úgy előrelátható, hogy az indirect adókat általában végképen eltörölni ezután sem lehet.

*

Államadósság hypotékáját nem egyedül azon földterület, melyen a nép lakik, nem a lakosságnak száma képezi egyedül, sőt még tán a lakosok vagyonossága sem. — Mulhatlanul szükséges mindezekhez az államnak biztos politikai állása, melynek egyik főtenyezője: belviszonyai, s azoknak szilárdsága.

*

Mióta a magyar alkotmány fennáll, soha sem történt az, hogy midőn a szükség úgy kívánta, az ország az alkotott törvényeket ne módosította és ne változtatta volna; maguk a 48-ki törvények — hála istennek — legnagyobbyszerű módosításai az előbb fennállt törvényeknek.

*

Ha mi a delegatiókat bármely törvényhozási joggal ruháztuk volna fel, ha azon aránynak, mely szerint Magyarország a közös költséghez járul, meghatározását a direct vagy indirect adók rendszerének megállapítását, a kereskedelmi, vasuti, vagy bármely efféle intézkedéseket bíztuk volna rajuk, ha ők törvényhozási vagy politikai dolgainkba avatkozhatnának; egy szóval, ha más és terjedtebb hatáskört adtunk volna nekik, mint amit fentebb említettem; tudnám méltányolni a súlyos aggodalmakat. De így őszintén kijelentem, hogy sem országunk önállását fenyegetve, sem érdekeinket kockáztatva nem látom.

*

Három hatalmat ismerek, melynek véleményemre és annak tervszerű nyilatkozataira nézve felelősséggel tartozom: mindenekelőtt az Istent, azután saját lelkiismeretemet és az ország közvéleményét. Nagy fontosságot tulajdonítok ezen utolsónak is, de ha Isten és saját lelkiismerem előtt tisztán állok, fájdalmasan bár de nyugodt lélekkel türom a közvélemény kárhóztatását. Nincs nagyobb csapás, mintha valaki saját lelkiismeretével jön meg hasonlításba.

A D O M Á K.

Deák Ferencz híres adomázó volt. Adomái közül némelyik többet fejez ki, mint száz hosszú beszéd, s ha összegyűjtenék, kikerülne azokból egy vaskos kötet.

Egyszer-másszor azonban olyant is közöltek tőle a lapok, mely nem az ő földjén termett. Ha ilyes véletlenül az öreg ur kezébe jutott, nevetve szokta mondani: «Ehhez is annyi a közöm, mint a budai keserűvizhez. Nevemet viseli, de nem tulajdonom.»

Az ötvenes években egyszer valamelyik bécsi miniszter találkozott Deákkal.

A miniszter a magyarok szenvedőlegesen ellenállásáról szólva, azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy a számra nézve gyöngébb magyar előbb-utóbb is föl fog olvadni a művelt német népben.

— No én más véleményben vagyok — felelt Deák; — de ha a magyarnak a szláv vagy német elem általi elnyelés közt kellene választania, bizonyosan ez utóbbit választanám. Csakhogy én azt hiszem, miszerint ez még messze van.

— No, akkor nem látom át, miért vonakodnak mindjárt ráállani arra, mi egyszer, ha később is, de mégis okvetlenül be fog következni? — kérde a miniszter.

Deák percznyi hallgatás után így szólt:

— Excellentiád bizonyosan jó keresztény és reméli, hogy az égbe juthat. Mégis kétkedni bátorodom, hogy azért örömelebb menne oda ma, mint holnap.

A 65-diki országgyűlés elején valami alkalomból a képviselőket egyenként hívták föl, s azok kilépve, az elnöki szék elé járultak. — *Kuba* — olvassa a jegyző. Egy parányi kis ember lépett ki. — *Kubicza* — olvassa utána a jegyző. — Boldog isten — mondja Deák — ha a Kuba ilyen piczi volt, mekkora lesz akkor Kubicza! — Az volt aztán a komikum, hogy Kubicza igen magas, szálas ember volt.

A nagy felirati vita küszöbén Deák Ferencz találkozik egyik kedves nőismerősével, egy jó gazdasszonnyal.

— Hogy érzi magát, Deák bácsi? — kérdi a nő.

— Hát ugy, kedvesem, mint önök szokták magukat érezni a nagy mosás előtt.

A csehországi hadjárat szerencsétlensége után Belcredi miniszternek az a gondolata támadt, hogy nem lehetne-e ez évben kivételesen két katonaujonczozást tartani?

Deáktól, kit a fejedelem Bécsbe hívott, hogy meghallja nézeteit, Belcredi szintén megkérdezte, hogy lehetőnek tartja-e a kétszeri ujonczozást?

«Nem tartom lehetőnek — ugymond — mivel nálunk Magyarországon az anyák egy évben csak egyszer szűlnek.»

Nem is volt arról egy szó sem többé.

Az 1869-ki választások alkalmával Unghmegye bereznai kerületében Csik András megbuktatván a volt képviselőt Markos Györgyöt, ezt Deák következőleg condoleálta: «No Gyuri barátom, azt ugyan olvastam már, hogy a czethal elnyelte Jónást, de hogy egy «csik» nyeljen el egy «markos»-legényt, olyat nem hallott még a nagyapám sem.»

1869. december vége felé Vogtnak az emberek és majmok közt való rokonságról szóló felolvasásai foglalkoztatták a főváros művelt köreit.

Deák hallja, hogy az egyik miniszter nem szereti Vogtot, mert *pénzért* tart felolvasásokat.

— Nem azért haragszol te ő rá! mondja a miniszternek Deák.

— Nem azért? Hát mért haragudnám másért?

— Hát csak azért — szólta az öreg ur, — mert *elárulta családi titkait.*

A bíróságok rendezése tárgyában 1870-ben beadott törvényjavaslat sok új hivatalt kívánt teremteni. Deák evvel az adomával tiltakozott ellene:

«II. József császár azt kérdezi még nem ismert egyik szolgájától:

— Kicsoda kend?

— Az udvari kályhafűtő segédjének «viczé»-je, fölség.

A császár mosolygva vont elő zsebéből pár aranyat.

— Fogja, itt van 10 arany; vegyen kend is magának egy «viczét».

Mikor az országos számvevőszék elnökségének betöltéséről volt szó, Deák egy képviselőnek, ki Gajzágó képességeit dicsérte, így válaszolt:

— *Ha kértésem* megmenti is életemet, azért nem jutalmazom azzal, hogy — *szakácsommá* teszem.

— De Gajzágó oly parlamentileg iskolázott fej, hogy a szokatlan helyen is hamar otthon lesz.

— Tudod mit? — adomázott Deák. — Egy tógátustól kérdezte a házi kisasszony, hogy tud-e zongorázni? s ő azt felelte, hogy: lehet, de *még nem próbálta*.

Deák többször megróttá azt az egy időben nálunk nagyon elharapódzott szokást, hogy sokan a nyilvánosság előtt is kicsinyített keresztneveikön emlegették az embereket.

Egyszer egy vidéki urfi volt nála, ki mindig csak Eötvös Pepit és Kemény Zsigát emlegette.

Az öreg ur csak hallgatott. De egyszer, midőn valaki kérdezi, hogy mit adnak a színházban, csak megszólal:

— Hunyady Laczit, a Jancsi fiát.

Pálffy Mór, az «ideiglenes állapot» alatt hazánk kormányzója, becsukatta ugyan «sajtvéttség»-eiért Tóth Kálmánt; hanem azért nem egyszer nyilvánította, hogy iránta rokonszenvet érez s hogy nagyon szereti őt.

Elment ennek híre egészen Deák Ferenczig, ki azután szokott bölcs humorával azt mondta rá:

— Szereti ám Pálffy «Bolond Miskát», de csak úgy, mint a madarat: kaliczkában.

Társaság volt Deák Ferencznél. A többi közt ott volt Cs* mérnök. Ez éppen nagy tüzzel beszélt el Buda ostromát 1849-ben.

— Látta már Hentzi, hogy nem tarthatja magát sokáig — mondja, — de mégis akart tenni valamit, hogy megemlegessük: föl akarta vettetni puskaporral a lánczhidat. Hanem dugába dőlt ám a terv, mert nem sült el a puskapor!

— De hát hogy nem sült el?

— Miért? Mert megnedvesedett!

Ekkor az öreg ur, ki sokat kötődött a boldogulttal, közbevágott:

— Mit gondolsz, talán nem is igaz az, hogy azért nem sült el az akna, mert megnedvesedett; hanem tán oly puskaport tettek bele, *amelyikkel egyszer már lőttek* ?!

— Bizony, mondasz valamit, szólt félig meghökkenve Cs*.

Hire járt, hogy a derék Visontai Kovách Lászlót Heves vármegye főispánjává nevezik ki.

— Ne busulj Laczi — vigasztalta őt Deák — tudod, hogy ezek az ujságírók kitalálnak mindent, a mivel a kormányt kompromittálhatják!

Az ülés végén a ház ruhatárában a szolga tévedésből L. volt miniszter felső kabátját adta Deáknak. Az öreg ur csak nézi, nézi a felöltőt, éppen olyan mint az övé, felpróbálja, éppen jó. De majd leveti, észreveszi a tévedést, visszaadja a kabátot.

— Hasonlít az én kabátomhoz, de még sem az. *Igen nagy a zsebe*.

Gyulai Pál jeles írónk mint kis ember ismeretes; de ezt azonban ő maga nem a legszívesebben ismeri be.

— Láttam én már magamnál kisebb embert, — szólt egyszer éppen Deák előtt.

— De nem ingyen — válaszolt komolyan az öreg ur.

Mikor Deák a Nedetzky villában nyaralt, Zsedényi meg akarta őt látogatni, s mert hallá, hogy az öreg ur körül szép leányok forgolódnak, fölvette harminczéves frakkját. «Mennyire örvendek, hogy egy régi ismerőst láthatok», fogadá őt Deák. «Bizony, mi már rég ismerjük egymást», szólt megindultan Zsedényi. «No, tudod, a frakkodat értettem», tréfálkozott az öreg ur, jóízű mosolylyá devalválva az ünnepélyességet, amit Zsedényi e visítenek a nála szokatlan «kicsipéssel» adni remélt.

KÖNYVÉSZETI ADALÉK.

Vannak költők, kiknek életét, ha egyéb adatok hiányában volnánk, költeményeik alapján megirhatnók. Ilyen PETŐFI SÁNDOR, ki majdnem napról-napra számot ad gondolatairól, érzelmeiről és élményeiről. Ezek a subjectiv természetek.

Vannak ismét nagy férfiak, kik egy emberéleten keresztül szóval, tollal küzdöttek nemzetük érdekében, a nélkül, hogy beszédekben, műveikben saját személyüket valaha megérintették volna; kiknek minden gondolatai a közjóra irányultak. — Ezek az objectiv természetek.

Ez utóbbiak közé tartozott DEÁK FERENCZ is, kinek élete a parlamentaris tettek és diadalok szakadatlan láncza; kinek beszédeit 40 évig figyelemmel hallgatta egy ország, kinek nyilatkozataival ugyanazon idő alatt foglalkozott a sajtó, utóbb nemcsak a hazában, hanem egész Európában.

Nem lehet czélunk ezuttal rá mutatnunk: az országgyűlési irományok mely lapján olvasható e vagy ama beszéde; hol és mikor jelent meg lapokban egyik-másik nyilatkozata s beszéde kivonatban vagy egész terjedelemben; végre mely lap és mikor foglalkozott vele s működésével. Jelenleg csak arra szorítkozunk, felsorolni mindazt, mi tudtunkkal DEÁK-tól és DEÁK-ról *önállólag* megjelent.

Első sorban hadd álljon itt egyetlen *irodalmi* műve, de a melylyel megbuktatott egy magyar-ellenes kormányt, dönthetetlenül megczáfolván a «Verwirkungs-Theoria» helytelenségét és fényesen kimutatva Magyarország igaz jogait:

Észrevételek Lustkandl Wenzel ily című munkájára: «Das ungarisch-österreichische Staatsrecht.» A magyar közjog történelmének szempontjából. Adalék a magyar közjoghoz. — Pest, 1865. Pfeifer Nándor. Nagy 8r. 188 l.

E nagy hatású műve megjelent német nyelven is ily czimen:

Ein Beitrag zum ungarischen Staatsrecht. Bemerkungen über Wenzel Lustkandl's «Ungarisch-österreichisches Staatsrecht». Von Standpunkte der Geschichte des ungarischen Staatsrechts von Franz Deák. Uebersetzt aus dem ungarischen Original, welches in der Zeitschrift «Budapesti Szemle» im Monate Februar erschienen ist. Pest, 1865. Gustav Emich. Nagy 8r. 234 l.

Sensationalis követjelentései közül csak e következő kettőt ismerjük:

Követjelentés az 1839—40-ki országgyűlésről. Deák Ferencz és Hertelendy Károly, Zalavármegyei kövektől. Pest, 1842. Landerer és Heckenast. N. 8r. 80 l.

Deák Ferencz beszéde, melyet Pestváros polgáraihoz az országgyűlés berekesztése alkalmából tartott. — Gróf Andrássy Gyula beszéde, melyet S.-A.-Ujhelyen választói előtt tartott. Pest, 1869. Athenaeum. 8r. 24 lap.

1848 előtti beszédeiből egy sem jelent meg külön nyomatban; annál többféle kiadásban 1861-ki hazánk sorsát eldöntő beszédei és javaslatai. Ime ezek jegyzéke:

Deák Ferencz országgyűlési beszédei:

I. Tartatott május 13-án 1861. Pest, 1861. Lauffer és Stolp. 8r. 36 l.

II. Tartatott június 4. 1861. 8r. 27 l.

III. Tartatott június 12. 1861. 8r. 8 l.

Deák Ferencz beszéde a képviselőház május 13-án tartott ülésében. Kolozsvár, 1861. Stein János. 8r. 19 lap.

— Ugyanaz. Pest, 1861. Emich Gusztáv. 8r. 53 l.

— Ugyanaz. Pest, 1861. Beimel József és Kozma Vazul 8r. 39 l.

— Ugyanaz és «Teleki László ntolsó műve» (együtt). Pest, 1861. Müller Gyula 8r. 39 l.

Deák Ferencz: Magyarország alkotmányos joga. Debreczen, 1861. Telegdi K. Lajos. 8r. 16 l.

Deák Ferencz fölríási javaslata, melyet 1861. évi augusztus hó 8-kán a nemzeti képviselőházban előadott. A «Magyarország» 185. sz. után. Pest, 1861. Nyomt. Wodianer F. 8r. 63 l.

Deák Ferencz indítványára az 1861. évi jul. 21-én kelt l. f. leiratra a képviselőház által augusztus 8-án egyhangulag elfogadott fölrírás. Pest, 1861. Heckenast Gusztáv. 4r. 24 l.

— Ugyanaz ivrét-alakban is ugyanott.

Magyarországnak országgyűlésileg egybegyűlt főrendei és képviselőinek július 6-ról kelt fölirata ő felségéhez. Pest, 1861. Pfeifer Ferdinánd. 8r. 31 l.

Ezen beszédei s javaslatai német nyelven is megjelentek, de csak a következőnek idézhetjük czimét:

Franz Deák's Adressentwurf, als Beantwortung des königl. Rescriptes vom 21. Juli 1861; einstimmig angenommen in der Unterhaussitzung vom 8. August 1861. Beilage zu Nr. 186. des «Pester Lloyd». Pest, 1861. Engel und Mandello. N. 8r. 48 l.

Tudjuk e beszédek hatását és sikerét, de hogy csak nagy harc után érvényesültek, és hogy a Lajtántúl mennyire kigyót-békát kiáltottak rájuk, arról az annak idején hirhedt két röpirat tanuskodik:

An Franz Deák. Von Franz Schuselka. Wien, 1861. Fr. Förster & Brüder. N. 8r. 47 l.

Ueber Deák's Rede. Von Eduard Warrens. Wien, 1861. Typographisch-literatisch-artistische Anstalt. N. 8r. 39 lap.

Az alkotmányos küzdelmek lecsillapulta után csak a következő feliratával és beszédével birunk:

Deák Ferencz felirati javaslata ő felsége trónbeszédére. Felolvastatott 1866. febr. 8-án. Pest, 1866. Heckenast Gusztáv. N. 8r. 16 l.

Deák Ferencz programmbeszéde a képviselőház 1873. június 28-iki ülésében. Budapest, 1873. Athenaeum. 8r. 16 l.

Ez utóbbi — a polgári házasság mellett — volt egyuttal utolsó parlamentáris tette: hattyúdala. Számos hathatós hirlap-cikkei közül csak egy látott napvilágot külön kiadásban; ennek czime:

Zágrábmegye körlevele és az egyesülés (külön lenyomat a «Pesti Naplóból»). Pest, 1861. Emich Gusztáv. 12r. 32 l.

Életében csak egy életrajza jelent meg külön, ez is külfölditől származó (az eredeti nem nyomtatott külön); czime:

Deák Ferencz. Irta Laveleye Emil. Fordította s kiigazító jegyzetekkel kísérte Szász Károly. Pest, 1868. Ráth Mór. N. 8r. 73 l.

Ezen kívül lapokban és folyóiratokban elszórva számos, hol rövidebb, hol terjedelmesebb életrajza, levele s adomája közöltetett. Adomáiról híres volt az «öreg ur», és ezeket — ámbár nem teljesen és nem a legszerencsésebben választva — össze is gyűjtötték és kiadták a következő czim alatt:

Deák Ferencz-adomák. Pest, 1871. Rosenberg testvérek, 8r. 157 l.

Ennyi az, mi tudunkkal halála előtt megjelent. — A jegyzék nem hosszú, némileg hézagos is, és ámbár első kísérletnek elég teljes: korántsem tünteti fel azon döntő hatást, melyet DEÁK FERENCZ hazánkra s nemzetünkre gyakorolt.

A nemzetet gyászba ejtő halála után — némely szakközlöny kivételével — minden hazai lap közölte életrajzát, jellemvonásokat és adomákat életéből. Költőink valamint életben dicsőítették, a ravatalra letették a közgyász költői tolmácsolását. Tudományos társulatok és egyházak siettek emléket méltó szónoklatokkal megülni.

Arczképét, mely már életében számtalan példányban volt elterjedve a hazában, halála előtt és után, nemcsak a hazai, hanem több külföldi illusztrált lap francia, angol és német encyclopaediák, albumok stb. is közölték. A külföldi közlemények közt legalaposabbak és legrokonszenvesebbek azok, melyek angol nyelven irattak; legönkényesebbek és fölületesebbek (a *Revue des deux mondes*-féle dolgozat kivételével) a francziák. Az «*Illustration*» czimű világhírű képes lap ráfogta, hogy választói kedvéért «az angol királynő» szálloda előtt csárdást tánczolt DEÁK; egy fényes kiállítású diszalbum (*Les contemporains célèbres*, Páris, 1869.) pedig a jelenkor legkiválóbb szereplőinek társaságában s így mutatja be őt: «*Il n'est pas d'homme en Europe, de qui on puisse être plus fier de serrer la maine*», de egy füst alatt KOSSUTH-tal már a 40-es években oly éles ellentétbe helyezi, a minő köztök valóságban nem hogy akkor, de legujabb időkben sem volt...

ABAFI LAJOS.

256.473
BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ
KAJONI JÁNOS

A párisi magyar egyesület koszorúja Deák Ferencz koporsójára.

